

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА  
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ  
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**ТРОФІМЧУК НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА**

**УДК 502.22:378.6 (043.3)**

**ДИСЕРТАЦІЯ**

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ  
ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИХ КОЛЕДЖІВ ЗАСОБАМИ  
РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело



Н. В. Трофімчук

Науковий керівник:

**Залужна Алла Євгеніївна,**  
доктор філософських наук, професор

Хмельницький 2023

## АНОТАЦІЯ

*Трофімчук Н. В.* Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти – Національний університет водного господарства та природокористування, Рівне, 2023, Хмельницький національний університет, Хмельницький, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемі формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. Доведено, що екологічна культура постає новою світоглядною парадигмою та істотним аспектом соціокультурного буття, що потребує формування екологічно орієнтованого мислення, спрямованого на критичне переосмислення антропогенного впливу на навколишнє середовище, необхідності глибокого розуміння нерозривного зв'язку між людиною та природою на ціннісній морально-естетичній основі на засадах усвідомлення реалізації альтернативних підходів економічного споживання у проблемному полі небайдужості, співпереживання та обмеження особистісних потреб.

У цьому контексті саме екологізація освіти як органічна складова усієї освітньої стратегії особистісного становлення зумовлює необхідність світоглядної переорієнтації свідомості на утвердження пріоритетів природи по відношенню до потреб людини, що виступає вагомим засобом запобігання глобальної екологічної кризи.

Здійснено експлікацію екологічної культури на основі таких визначальних теоретико-методологічних засад осмислення особливостей формування нової екологічної парадигми у проблемному полі взаємодії «людина-природа», як: ноосферне мислення, ідеї «нового гуманізму», «кoeволюційний підхід», «концепції сталого розвитку». У зв'язку з цим виявлено, що антропогенна трансформація цілісності «людина-природа» на взаємодію «споживач-ресурси», «природа-форми господарства» призводить

до порушення екологічної рівноваги й неспроможності біосфери звільнитися від деструктивного впливу людської діяльності.

Відзначено, що екологічна культура як складова культури в цілому та істотний компонент особистісної культури постає як прагнення реалізувати людське життя в природному середовищі на ціннісній морально-духовній основі, потребуючи усвідомлення нерозривного зв'язку людини з природою й необхідності формування глибокого розуміння взаємоузгодженості особистих потреб із збалансованим ладом природного довкілля.

Стверджено, що людина як соціо-біологічно-духовна істота з метою збереження власної позитивності у відносинах «людина-природа», повинна підтримувати не тільки здатність природних систем до саморегуляції, але й забезпечувати свідоме втручання крізь призму особистісного до самообмеження у всіх її вимірах.

Осмислення стратегії формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засвідчує, що вона вибудовується на інтегративних засадах і передбачає узгодження природничо-наукового мислення з гуманітарним, залучаючи таким чином не тільки сферу раціонального пізнання, а й чуттєво-емоційного, що дозволяє стверджувати креативну роль принципів гуманізації та гуманітаризації освітнього процесу. В умовах множинності та поліваріативності процесу формування екологічної культури інтегративний підхід націлює на побудову синтетичної освітньої моделі, у контекст якої органічно вписані література, мистецтво, поезія, художні ремесла, дозвіллі практики тощо. Він стверджує єдність і неподільність процесу формування екологічної культури студентів, виводячи його за конкретні дисциплінарні межі.

Підкреслено, що формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів вписане у контекст загальної екологічної освіти і реалізується засобами інтегративного підходу як певної стратегії в умовах множинності та поліваріативності освітнього процесу. Формуючи взаємовідносини людини із довкіллям, екологічна культура стає одним із

типів її життєдіяльності, позаяк забезпечує сталі координати соціуму, усуває екологічні загрози та внутрішній дискомфорт людини, утверджує високі гуманістичні цінності та пріоритети. Саме вони й актуалізують подальші розробки екологічної культури на інтегративних засадах.

У дисертації експліковано теоретико-методологічний досвід вітчизняної та зарубіжної теорії та практики проблем екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, обґрунтовано компоненти, критерії, показники та рівні її сформованості. Показано, що когнітивний компонент виявляє здатність людини до стратегічного мислення, яке містить екологічне цілепокладання і тісно пов'язане із поняттям стратегічного прогнозування, що передбачає когнітивну мобілізацію психічних ресурсів на основі осмислення екологічних ризиків та попередження екологічних катастроф. Від аксіологічного компонента залежить розвиток екологічної свідомості, що охоплює норми та цінності як набуток не тільки окремої людини, а й соціальних груп, які стають ключем розуміння культури і проявляються на різних її рівнях у формі соціальних норм, звичаїв та традицій. Гуманістичний компонент дозволяє експлікувати екологічну культуру як більш високу та досконалу форму розвитку гуманізму в цілому, що передбачає трансформацію людини типу *homo sapiens* у новий тип *homo ecologus*. Діяльнісний компонент екологічної культури студентів сприяє інтеграції пізнавальних, практичних та творчих навиків, що охоплюють екологічні переконання, екологічні знання, а також готовність до екологічно доцільного освоєння довкілля та природоохоронної діяльності.

З'ясовано, що виокремлені компоненти екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів передбачають трансформацію загальних форм об'єктивної культурної реальності в індивідуальне багатство особистості студента, а його творчого потенціалу – у конструктивну актуалізацію загальнокультурних надбань. Вони формують внутрішню платформу екологодоцільної поведінки та розмаїтих форм діяльності, кристалізують мотиваційну та аксіологічну сферу особистості студентів і

відкривають перспективу їх культурного та професійного самовдосконалення. У цьому контексті компонентна структура екологічної культури постає інтегративною і відкритою для подальших досліджень системою.

Оцінку рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів будемо на критеріальних характеристиках, вибір яких зумовлений набутим психолого-педагогічним досвідом. Кожен компонент співвіднесений із відповідним критерієм, характеристики якого стверджуються відповідними показниками: (показники: сформованість екологічних знань; застосування рефлексивних можливостей для розв'язання проблемних завдань екологічного характеру; засвоєння екологічних засад економічної та правової професійної підготовки); ціннісно-орієнтаційний критерій (показники: естетичне ставлення до природи як універсальної та унікальної цінності; інтеграція ціннісних орієнтирів у внутрішньоособистісний вимір з метою реалізації природоохоронних обмежувальних стратегій; усвідомлення системи моральних переконань та стійких форм моральної поведінки у контексті особистісної екологічної відповідальності); особистісно-розвивальний (показники: прагнення до самовдосконалення та самоаналізу як засобів формування екологічної культури; становлення емоційно-вольових особливостей в утвердженні екологічного світовідношення; сформованість екологічної свідомості); мотиваційно-діяльнісний (показники: уміння використовувати екологічні знання під час вирішення професійних завдань; оволодіння студентами навиками свідомого ставлення до природного середовища; здатності студентів вибудовувати власну взаємодію з природним середовищем у процесі професійної діяльності).

Визначено нові підходи до формування екологічної культури шляхом упровадження педагогічних умов і структурно-функціональної моделі, здійснено експериментальну перевірку їх результативності під час вивчення

дисциплін «Біологія», «Екологія», «Українська література». Зокрема, комплекс педагогічних умов у дослідженні складають:

- екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу;
- спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи;
- актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі;
- забезпечення мотивації майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності.

Доведено, що педагогічна модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу являє собою системний комплекс, що містить цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий та результативний блоки, що репрезентують цілеспрямований педагогічний пошук та фундаментальну стратегію змін у процесі реалізації екологічної та фахової освіти з метою професійного та особистісного становлення.

Розроблено та апробовано експериментально-дослідну роботу в контексті констатувально-діагностичного, формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту, який тривав з 2015 по 2022 р.р.

Реалізація в навчальний процес експериментальних методик, ситуативного моделювання, імітаційного моделювання, проектування, проблемного навчання, кейс-методів (case-study), мозкового штурму, методу соціально-психологічних тренінгів, зокрема оксфордських дебатів, круглих столів, проведення різноманітних виховних заходів у процесі реалізації педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу обумовило отримання наступних результатів в експериментальних групах, зокрема: значною мірою збільшився відсоток студентів з високим рівнем

формування екологічної культури засобами реалізації інтегративного підходу від 9,48% до 30,17%, що більше ніж у КГ на 18,95 % та зменшення з 37,93 % до 36, 21 % (на 1,72 %) показниками середнього рівня, що пояснюється зростанням кількості студентів високого рівня сформованості компонентів екологічної культури майбутніх фахівців економіко-правового спрямування. Разом з тим відстежується істотно зменшився відсоток студентів з достатнім рівнем сформованості екологічної культури у контрольних групах (КГ) від 41,74 % до 40,87 % (на 0,87 %) та значно більше зменшення в експериментальних групах (ЕГ) від 41,38 % до 31,90 % (на 9,48 %), що на 8,61 % перевищує рівень у контрольних групах (КГ); за показниками низького відстежується зменшення в обох групах, як у контрольних (КГ) від 10,43 % до 6,96 % (на 3,47 %), так і в експериментальних (ЕГ) 11,21 % до 1,72 % (на 9,49 %), що на 6,02 % перевищує рівень у контрольних групах (КГ).

Вірогідність отриманих результатів підтверджено методами математичної статистики.

**Ключові слова:** екологічна культура, екологічна культура студентів економіко-гуманітарних коледжів, формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, екологічне виховання, інтегративний підхід, екологізація освіти, структурно-функціональна модель.

## ABSTRACT

*Trofitmchuk N. V. Developing Students' Ecological Culture at Economic and Humanitarian Colleges by Means of Implementing an Integrative Approach. – Manuscript.*

Thesis for Obtaining a Candidate's Degree in Pedagogical Sciences. Speciality 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. - National University of Water Management and Nature Management, Rivne, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, 2023.

The dissertation study is devoted to the problem of the formation of environmental culture of students of economic and humanitarian colleges. It is proved that ecological culture appears as a new worldview paradigm and an essential aspect of socio-cultural existence, which requires the formation of ecologically oriented thinking, aimed at a critical rethinking of anthropogenic impact on the environment, the need for a deep understanding of the inextricable connection between man and nature on a valuable moral and aesthetic basis principles of awareness of implementation of alternative approaches of "restraining" consumption in the problematic field of indifference, empathy and limitation of personal needs.

In this context, it is the environmentalization of education as an organic component of the entire educational strategy of personal development that dictates the need for worldview reorientation of consciousness to affirm the priorities of nature in relation to human needs, which acts as a powerful means of preventing the global ecological crisis.

An explication of ecological culture was carried out on the basis of such defining theoretical and methodological principles of understanding the features of the formation of a new ecological paradigm in the problematic field of "human-nature" interaction as: noospheric thinking, ideas of "new humanism", "coevolutionary approach", "concepts of sustainable development". In this regard, it was found that the anthropogenic transformation of the integrity of "man-nature" into the interaction of "consumer-resources", "nature-forms of economy" leads to a violation of the ecological balance and the inability of the biosphere to free itself from the destructive influence of human activity.

It is noted that ecological culture as a component of culture as a whole and an essential component of personal culture appears as an aspiration to realize human life in the natural environment on a valuable moral and spiritual basis, requiring awareness of the inseparable connection of man with nature and the need to form a deep understanding of the harmony of personal needs with a balanced natural environment.



It is asserted that man as a socio-biological-spiritual being, in order to preserve his own positivity in the "man-nature" relationship, must support not only the ability of natural systems to self-regulate, but also ensure conscious intervention through the prism of personal self-limitation in all its dimensions.

The understanding of the strategy for the formation of the ecological culture of students of economic and humanitarian colleges proves that it is built on integrative principles and involves the coordination of natural and scientific thinking with humanitarian thinking, thus involving not only the sphere of rational cognition, but also the sensory and emotional one, which allows affirming the creative role of the principles of humanization and humanizing the educational process. In the conditions of multiplicity and polyvariability of the process of formation of ecological culture, the integrative approach aims at the construction of a synthetic educational model, in the context of which literature, art, poetry, artistic crafts, leisure practices, etc. are organically included. He asserts the unity and indivisibility of the process of forming the ecological culture of students, taking it beyond specific disciplinary boundaries.

It is emphasized that the formation of environmental culture of students of economic and humanitarian colleges is inscribed in the context of general environmental education and is implemented by means of an integrative approach as a certain strategy in the conditions of multiplicity and polyvariability of the educational process. Forming the relationship between man and the environment, ecological culture becomes one of the types of his life activity, as it ensures stable coordinates of society, eliminates environmental threats and internal human discomfort, and establishes high humanistic values and priorities. It is they who actualize the further development of ecological culture on an integrative basis.

The dissertation explains the theoretical and methodological experience of domestic and foreign theory and practice of environmental culture problems of students of economic and humanities colleges, substantiates the components, criteria, indicators and levels of its formation. It is shown that the cognitive component reveals a person's ability for strategic thinking, which includes environmental goal-setting and is closely related to the concept of strategic

forecasting, which involves the cognitive mobilization of mental resources based on the understanding of environmental risks and the prevention of environmental disasters. The axiological component depends on the development of ecological consciousness, which includes norms and values as the property of not only an individual, but also of social groups, which become the key to understanding culture and manifest at its various levels in the form of social norms, customs and traditions.

The humanistic component makes it possible to explicate ecological culture as a higher and more perfect form of development of humanism as a whole, which involves the transformation of a person of the homo sapiens type into a new type of homo ecologus. The active component of students' ecological culture contributes to the integration of cognitive, practical and creative skills, covering ecological beliefs, ecological knowledge, as well as readiness for ecologically

The assessment of the levels of the formation of ecological culture of students of economic and humanities colleges is based on criterion characteristics, the choice of which is determined by the acquired psychological and pedagogical experience. Each component is correlated with the corresponding criterion, the characteristics of which are confirmed by the corresponding indicators: (indicators: the ability to master biological-ecological and socially-oriented knowledge in improving the environmental culture of students; the use of reflective opportunities for solving problematic tasks of an ecological nature; mastering the ecological principles of economic and legal professional training); value-orientational criterion (indicators: aesthetic attitude towards nature as a universal and unique value; integration of value orientations into the intrapersonal dimension in order to implement environmental protection limiting strategies; awareness of the system of moral beliefs and sustainable forms of moral behavior in the context of personal environmental responsibility); personal-developmental (indicators: striving for self-improvement and self-analysis as a means of forming an ecological culture; the formation of emotional and volitional characteristics in the establishment of an ecological world attitude; the formation of ecological consciousness); motivational and activity (indicators: mastering by students of basic principles of ecological and

biological knowledge in the context of their practical implementation; mastering by students of the skills of a conscious attitude to the natural environment; students' ability to build their own interaction with the natural environment in the process of professional activity).

New approaches to the formation of ecological culture through the introduction of pedagogical conditions and a structural-functional model were determined, and their effectiveness was experimentally tested during the study of the disciplines "Biology", "Ecology", "Ukrainian literature". In particular, the complex of pedagogical conditions in the study consists of:

- environmentalization of the content of disciplines of general scientific and social and humanitarian training on the basis of an integrative approach;
- the focus of students' of economic and humanitarian colleges training on the formation of environmental ethics based on ecological imperatives and a value attitude to nature;
- actualization of the personal potential of students in ecologically oriented educational environment;
- ensuring the motivation of future specialists of social and economic specialties to ecologically expedient professional activity ensuring the motivation of future specialists in socio-economic specialties for ecologically appropriate professional activity.

It has been proved that the pedagogical model of the formation of ecological culture of students of economic and humanities colleges by the means of implementing an integrative approach is a system complex containing target, theoretical and methodological, organizational and content, resultative blocks, which represent a purposeful pedagogical search and a fundamental strategy of changes in the process implementation of environmental and professional education for the purpose of professional and personal development.

Experimental and research work was developed and tested in the context of ascertainment-diagnostic, formative and control stages of the pedagogical experiment, which lasted from 2015 to 2022.

Implementation of experimental methods, situational modeling, simulation modeling, design, problem-based learning, case-study methods, brainstorming, socio-psychological training methods, in particular Oxford debates, round tables, various educational activities in the process of implementation into the educational process pedagogical conditions and the effectiveness of the implementation of the structural-functional model of the formation of environmental culture of students of economic and humanitarian colleges by the means of implementing an integrative approach caused the following results to be obtained in experimental groups, in particular: the percentage of students with a high level of formation of ecological culture through the implementation of an integrative approach increased significantly from 9,48% to 3,17%, which is more than in CG by 18,95% and a decrease from 37,93% to 36,21% (by 1,72%) average level indicators, which is explained by the increase in the number of students with a high level of formation of the components of ecological culture of future specialists in the economic and legal direction. At the same time, a significant decrease in the percentage of students with a sufficient level of environmental culture formation in the control groups (CG) from 41,74% to 40,87% (by 0,87%) and a significantly greater decrease in the experimental groups (EG) from 41,38% to 31,90% (by 9,48%), which is 8,61% higher than the level in control groups (CG); according to the indicators of low, a decrease is observed in both groups, both in the control (CG) from 10,43% to 6,96% (by 3,47%), and in the experimental (EG) from 11,21% to 1,72% (by 9,49%), which is 6,02% higher than the level in control groups (CG).

The probability of the obtained results is confirmed by the methods of mathematical statistics.

**Keywords:** ecological culture, ecological culture of students of economic and humanitarian colleges, formation of environmental culture of students of economic and humanitarian colleges, ecological education, integrative approach, environmentalization of education, structural-functional model.

***Опубліковані праці, що відображають основні наукові результати  
дисертації  
Навчальні посібники***

1. Трофімчук Н. В. Екологія: навчально-методичний посібник. Рівне: НУВГП, 2016. 124 с.

***Статті у фахових наукових виданнях України***

2. Трофімчук Н.В. Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів засобами інтегративного підходу. *Педагогічні педагогіка науки: теорія та практика: зб. наук. праць Запорізький національний університет. № 2 (38), 2021. С. 197-205.*

3. Трофімчук Н. В. Компонентна структура екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. *Педагогічні науки: зб. наук. Праць Херсонського державного університету. № 96, 2021. С. 75-82*

4. Трофімчук Н. В. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу. *Інноваційна: зб. наук. праць Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. № 38, 2021. С. 192-196.*

5. Трофімчук Н. В. Методологія формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. №41. Том 3, 2021. С. 238-245.*

6. Залужна А. Є., Трофімчук Н. В. Екологічна культура особистості як актуальна філософсько-педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. № 6 (120), 2022. С. 251-260.*

***Статті в іноземних наукових періодичних виданнях***

7. Трофімчук Н. В. Структурно-функціональна модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами

інтегративного підходу. *Art Culturology. Ekonomik sciences. Philological sciences. Pedagogical sciences. Colloquium-journal*. №24 (111), 2021. С.55-60.

***Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації***

8. Трофімчук Н. В. Теоретико-методологічні засади філософсько-педагогічного осмислення феномена екологічної культури. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії*: Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. Рівне, 2017. С. 233-235.

9. Трофімчук Н. В. Екологічна культура студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів у контексті інтегративного підходу. *Людина у світі духовної культури*. Всеукраїнська студентська науково-практична конференція (Рівне, 16 травня 2019 року). Зб. тез конференції: НУВГП. Рівне: Національний університет водного господарства та природокористування, 2019. С. 97-99.

10. Трофімчук Н. В. Оксфордські дебати у контексті методологічних засад формування екологічної культури студентів. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії*: Матеріали IX. Всеукр. наук.-практ. Конфер. Рівне, 2019. С. 214-217.

11. Трофімчук Н. В. Екологічна культура людини у контексті сучасних глобалізаційних викликів. *Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень*: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 9-10 липня 2021. С. 70-71.

12. Трофімчук Н. В. Екологічні взаємовідносини людини із навколишнім середовищем. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні*: зб. тез наук. робіт учасників міжнар.наук.-практ. конф. Львів: «Львівська Педагогічна Спільнота», 27-28 серпня 2021. С. 42-45.

13. Трофімчук Н. В. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів засобами реалізації інтегративного підходу. *Пріоритетні*

*напрямок розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук: зб. тез наук. Робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: «Південна фундація педагогіки», 13-14 серпня 2021. С. 94-98.*

14. Трофімчук Н. В. Формування екологічної культури та екологічної компетентності студентів засобами реалізації інтегративного підходу. *Теорія і практика сучасної науки: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. Київ: МЦНІД, 19-20 серпня 2021. С. 21-22.*

15. Трофімчук Н. В. Екологічна стежка як модель формування культури студентів засобами інтегративного підходу. *Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи: зб. тез доповідей міжнар. Наук.-практ. конф. Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 37-42.*

16. Трофімчук Н. В. Особливості формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу у процесі викладання біології. *Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії: зб. тез міжнар. наук.-педаг. конф. Харків. 10-11 вересня 2021. С. 37-40.*

17. Трофімчук Н. В. Умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на основі реалізації інтегративного підходу. *Педагогіка та психологія сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії: зб. наукових робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Одеса. 15–18 жовтня 2021. С. 28-30.*

***Опубліковані праці, що додатково відображають  
наукові результати дисертації***

18. Трофімчук Н.В. Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи з дисципліни «Біологія» для студентів циклу загальноосвітньої підготовки. Рівне: НУВГП. 2016. 63 с.

19. Трофімчук Н. В. Методичні матеріали з дисципліни «Біологія» для студентів циклу загальноосвітньої підготовки. Рівне: НУВГП. 2016. 50 с.

## ЗМІСТ

<b>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....</b>	<b>18</b>
<b>ВСТУП.....</b>	<b>19</b>
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИХ КОЛЕДЖІВ ЗАСОБАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ.....</b>	<b>28</b>
1.1. Формування екологічної культури особистості як актуальна філософсько-педагогічна проблема.....	29
1.2. Особливість формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів у контексті професійного становлення фахівців соціально-економічних спеціальностей.....	48
1.3. Інтегративний підхід та його роль у формуванні екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів.....	64
<b>Висновки до першого розділу.....</b>	<b>75</b>
<b>РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ТА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИХ КОЛЕДЖІВ ЗАСОБАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ.....</b>	<b>78</b>
2.1. Сутність екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, критерії, показники і рівні її сформованості....	79
2.2. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.....	107



2.3. Структурно-функціональна модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу .....	122
<b>Висновки до другого розділу.....</b>	<b>136</b>

<b>РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИХ КОЛЕДЖІВ ЗАСОБАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ.....</b>	<b>139</b>
---	------------

3.1. Організація експериментального дослідження та діагностика стану сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів .....	140
---	-----

3.2. Реалізація формувального етапу експерименту.....	162
---	-----

3.3. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	177
---	-----

<b>Висновки до третього розділу .....</b>	<b>195</b>
---	------------

<b>ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....</b>	<b>199</b>
-------------------------------	------------

<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>206</b>
--	------------

<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>232</b>
---------------------	------------

## **ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ**

ЗВО – заклад вищої освіти

ОКР – освітньо-кваліфікаційний рівень

ІКТ – інформаційно-комп’ютерні технології

КГ – контрольна група

ЕГ – експериментальна група

ОС – освітній ступінь

ОПП – освітньо-професійна програма підготовки фахівців.

## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Стан сучасного суспільства та перспективи його подальшого розвитку нині тісно пов'язані з простором екології, що значною мірою визначає його культурні засади та морально-ціннісні пріоритети. Саме вони актуалізують потребу формування екологічної культури особистості, яка набуває глобального змісту в умовах посилення антропогенного тиску на природу й неконтрольованої практики споживання, зумовлюючи порушення екологічної рівноваги та пошкодження регенераційних природних механізмів. Відтак, екологічна культура як гарант самозбереження людини і людства в цілому набуває базового смислу й універсальної характеристики людського світу, що забезпечує його збалансованість та урівноваженість на основі утвердження нового виміру культурних цінностей.

Формування екологічної культури стає одним із магістральних шляхів розвитку сучасного освітнього процесу. Саме тому професійна підготовка студентів в економіко-гуманітарних коледжах передбачає високий рівень екологічної свідомості, а знання екологічних імперативів є важливою умовою їхньої професійної кваліфікації. У зв'язку з цим значної ваги набувають положення Концепції екологічної освіти в Україні (2001р.), Концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні і законів України Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року (2019р.), «Про освіту» (2017р.), «Про вищу освіту» (2014р.), «Про фахову передвищу освіту» (2019р.), Про Стратегію сталого розвитку Україна-2030 (2017р.), Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 року (2020р.) і т. д. Розуміння екологічного вектора освіти як безумовної рушійної сили становлення екологічної культури особистості у проблемному полі духовно-морального світу індивіда крізь призму нового ставлення до світу з позицій планетарного мислення, загальнолюдських цінностей та екологічних пріоритетів закладає вагомі підстави теоретико-методологічних засад осмислення феномена екологічної культури. Особливості його реалізації у

студентів економіко-гуманітарних коледжів тісно пов'язані з осмисленням стратегіальної ролі інтегративного підходу в освітньому процесі, що забезпечує існування єдиного освітнього середовища, у якому формування екологічної культури набуває комплексного характеру і позначене можливістю міждисциплінарної взаємодії, взаємодоповнення та взаємного збагачення змістом та методами навчання.

Про ілюзію верховенства людини над природою, заданої параметрами новочасного науково-технічного прогресу, що трансформувалася у реальну загрозу втрати надійної основи людського існування, застерігають відомі європейські дослідники: Арендт, У. Бек, Г. Брундтланд, Ю. Габермас, Е. Гірусов, В. Гьосле, О. Тоффлер та ін.

Теоретико-методологічною базою дослідження феномена екологічної культури стали ідеї представників ноосферного мислення (В. Вернадський, Д. Чижевський, В. Крисаченко, В. Карпенко), «нового гуманізму» (М. Гайдеггер, А. Швейцер), «коеволюційного підходу» (Ю. Одум, М. Реймерс), «концепції сталого розвитку» (Н. Возна М. Клименко та ін.). Водночас значну роль в експлікації досліджуваної проблеми відіграли праці вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як В. Бех, М. Кисельов, С. Кримський, Л. Курняк, В. Мангасарян, М. Тарасенко, А. Толстоухов, Ю. Шемчушенко, Л. Юрченко та ін. Питання особливостей осмислення екологічної освіти у проблемному полі формування екологічного світогляду та екологічної культури дістають висвітлення в наукових розвідках Н. Анацької, В. Андрущенко, О. Біди, Г. Білецької, В. Вербицького, В. Глуханюка, Л. Губерського, О. Гомонюк, В. Євтуха, Л. Лук'янової, А. Матвійчука, О. Набочука, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, М. Свіржевського, К. Ситник, Г. Сікорської, О. Сухомлинської, Г. Тарасенко, Г. Філіпчук, М. Хилька, В. Черновецького, А. Чичук та ін. На необхідності посилення екологічної складової професійної підготовки студентів економічних спеціальностей акцентували увагу О. Матеюк, Н. Душечкіна, С. Ключка, С. Соболева, Н. Слюсаренко, Ю. Федунь та ін. Проблеми реалізації

інтегративного підходу в освітньому процесі стають предметом дослідження таких науковців як М. Адамко, Н. Божко, О. Вощук, І. Гузій, А. Коломієць, Т. Коць. Ю. Прищупа, Ю. Ткач, З. Хитра та ін.

Висвітлення теоретичних та практичних підходів формування екологічної культури у сучасному науково-педагогічному дискурсі відстежується у проблемному полі механізмів її становлення у студентської молоді в умовах системних трансформацій України (Л. Курняк.), модернізації змісту екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів (Г. Пустовіт), процесу підготовки майбутніх техніків-екологів (Т. Пузир), майбутніх вчителів природничих спеціальностей (В. Гончарук.), студентів вищих технічних навчальних закладів (Г. Глухова), майбутніх вчителів трудового навчання (Л. Чистякова), екологічного виховання старшокласників (О. Фасоля) та ін. Особливу роль екологічної освіти у контексті розвитку національної культури підкреслює Т. Філіпчук, соціальні функції екології в реальній практиці українського державного будівництва висвітлює М. Кисельов. Дослідження засадничих підстав екологічної культури у працях Л. Лук'янової дозволяє експлікувати поняття екологічної компетентності особистості.

Однак, у дискурсивному полі вище окреслених наукових розвідок не набула висвітлення проблема формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу, її сутності, компонентів, критеріїв, показників, рівнів сформованості та педагогічних умов. Зважаючи на те, що нині екологічна культура є одним із найважливіших засобів соціалізації студентів економіко-гумагітарних коледжів та способом їхньої самореалізації, усі зусилля освітнього процесу мають бути скеровані на дієве використання необхідних важелів її формування з урахуванням наявного стану природного середовища, екологічних деформацій, що накладають відбиток і на особистісну сферу, виявляють потребу безумовного виконання екологічних імперативів та пошуку оптимальних форм взаємодії людини і природи.

Унаслідок аналізу філософських і науково-педагогічних праць із проблеми формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу констатовано низку *суперечностей* між: потребою сучасного суспільства у фахівцях економічних і правничих спеціальностей, що володіють екологічною культурою та недостатнім рівнем сформованості цієї якості у студентів економіко-гуманітарних коледжів; вагомим потенціалом освітнього середовища економіко-гуманітарних коледжів у формуванні екологічної культури студентів і недостатньою його реалізацією через відсутність науково обґрунтованих педагогічних умов; необхідністю формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу та недостатньою розробленістю методичного забезпечення цього процесу.

Актуальність означеної проблеми, відсутність системного дослідження формування екологічної культури під час навчання у коледжі, необхідність розв'язання наявних суперечностей визначили вибір теми дисертаційного дослідження **«Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу»**.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційна робота виконана на базі Національного університету водного господарства та природокористування (НУВГП) відповідно до плану науково-дослідної теми «Аксіологічний аспект наукових досліджень в моделях суспільних відносин» кафедри суспільних дисциплін НУВГП (РК № 01014U001365). Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради Національного університету водного господарства та природокористування (протокол № 1 від 29.01.2014 р.).

**Мета дослідження** – визначити, обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

Відповідно до мети, сформульовано основні **завдання дослідження**:

1) з'ясувати стан дослідженості проблеми формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу у педагогічній теорії і практиці, уточнити сутність базових понять дослідження;

2) визначити та обґрунтувати компоненти, критерії, показники і рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів;

3) визначити, обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу; розробити структурно-функціональну модель досліджуваного процесу;

4) розробити навчально-методичне забезпечення для формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

**Об'єкт дослідження** – професійна підготовка студентів в економіко-гуманітарних коледжах.

**Предмет дослідження** – педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

**Гіпотеза дослідження** полягає у припущенні, що формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу буде ефективним за наступних педагогічних умов: екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу; спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи; актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі; забезпечення

мотивації майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності.

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотези використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: *теоретичні*: аналізу наукових, науково-методичних та нормативно-правових джерел, навчальних планів та програм з метою експлікації вихідних положень сутнісної характеристики феномена екологічної культури особистості та особливостей його формування в освітньому середовищі; аналізу і синтезу – для уточнення сутнісного змісту понять «екологічна культура студентів економіко-гуманітарних коледжів», «формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів»; систематизації та узагальнення – задля визначення та теоретичного обґрунтування критеріїв, показників та рівнів сформованості екологічної культури студентів; *моделювання* – з метою побудови структурно-функціональної моделі формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу; *емпіричні*: анкетування, спостереження, тестування, педагогічного експерименту (констатувально-діагностичний і формувальний етапи), сприяючи визначенню рівня сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів та перевірки ефективності впровадження у навчальний процес педагогічних умов; *статистичні*: методи математичної статистики для кількісного та якісного аналітичного опрацювання результатів педагогічного експерименту й підтвердження їх вірогідності за допомогою критерію Пірсона та ін.

**Наукова новизна одержаних результатів дослідження** полягає в тому, що:

– *уперше обґрунтовано* педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу (екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу; спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на



формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи; актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі; забезпечення мотивації майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності); розроблено структурно-функціональну модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу, яка поєднує цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий і результативний блоки;

– *удосконалено* компонентну структуру екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів (когнітивний, аксіологічний, гуманістичний, діяльнісний), критерії (інтелектуально-рефлексивний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-розвивальний, мотиваційно-діяльнісний), показники і рівні (високий, середній, достатній та низький) сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів; уточнено сутність понять «екологічна культура студентів економіко-гуманітарних коледжів» і «формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу»;

– *подальшого розвитку набули*: зміст, форми і методи формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу; положення щодо реалізації методологічних підходів (культурологічний, аксіологічний, системний, синергетичний, гуманістичний та особистісний) і принципів навчання у формуванні екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

**Практичне значення одержаних результатів дослідження** полягає в тому, що в освітній процес економіко-гуманітарних коледжів впроваджено «Екологія: навчально-методичний посібник», «Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи з дисципліни «Біологія» для

студентів циклу загальноосвітньої підготовки», «Методичні матеріали з дисципліни «Біологія» для студентів циклу загальноосвітньої підготовки», що містять теоретичний матеріал, ситуаційні задачі, тестові завдання та виховні заходи щодо формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для розробки навчальних програм, підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, навчально-методичних комплексів і методичних рекомендацій для професійної підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів та організації виховної роботи.

Основні результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Рівненського економіко-гуманітарного та інженерного коледжу (довідка № 27 від 03.03.2020 р.), Новоград-Волинського економіко-гуманітарного коледжу (довідка № 107 від 29.12.2020 р.), Карпатського фахового коледжу Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (довідка № 30 від 30.09.2021 р.) та Ужгородського гуманітарно-економічного коледжу Карпатського університету імені Августина Волошина (довідка № 071д-21 від 12.10.2021 р.).

**Особистий внесок здобувача.** У публікаціях, підготовлених спільно з співавторами [76], внесок здобувача полягає у переосмисленні ідей представників «нового гуманізму»: М. Гайдеггера (діалог з буттям, турботи і піклування про нього) та А. Швейцера (етики благоговіння перед життям), обумовлюючи утвердження нового екологічного мислення, яке виводить людину за межі утилітарного відношення до природи.

**Апробація результатів дослідження.** Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження висвітлено в доповідях на науково-методичних конференціях різних рівнів: міжнародних «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (Київ, 2021 р.); «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (Львів, 2021 р.); «Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2021 р.); «Теорія і

практика сучасної науки» (Київ, 2021 р.); «Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи» (Полтава, 2021 р.); «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти, виробництва: міжгалузеві диспути» (Київ, 2021 р.); «Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії» (Харків, 2021 р.); Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє (Київ, 2021р.); Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики (Харків, 2021 р.); Педагогіка та психологія сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії (Одеса, 2021 р.); всеукраїнських «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (Рівне, 2017, 2019 рр.), «Людина у світі духовної культури» (Рівне, 2019 р).

**Публікації.** Основні результати дослідження відображено у 19 публікаціях, із них: 6 статей у наукових фахових виданнях України та зарубіжних наукових періодичних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних; 10 – у збірниках наукових праць, матеріалах конференцій та інших виданнях; 1 – навчально-методичний посібник; 2 – навчально-методичні матеріали.

**Структура й обсяг дисертації.** Робота складається з анотацій українською і англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (289 найменувань, із них 30 іноземною мовою) і 15 додатків. Загальний обсяг роботи 288 сторінок, із них 191 сторінок основного тексту. Дисертація містить 12 таблиць і 9 рисунків.

# РОЗДІЛ 1

## ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИХ КОЛЕДЖІВ ЗАСОБАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ

У розділі здійснено аналітичний огляд теоретико-методологічного підґрунтя осмислення феномена екологічної культури у філософсько-педагогічному дискурсі, висвітлено особливість формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів у контексті професійного становлення майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей та обґрунтовано сутність і роль інтегративного підходу у цьому процесі.

Аргументовано, що саме екологізація освіти як органічна складова усієї освітньої стратегії особистісного становлення зумовлює необхідність світоглядної переорієнтації свідомості на утвердження пріоритетів природи по відношенню до потреб людини, що виступає вагомим засобом запобігання глобальної екологічної кризи.

Встановлено, що екологічна спрямованість професійної підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів забезпечується шляхом широкого використання вихідних засад інтегративного підходу. Інтеграція у дослідженні представлена як процес і результат синтезу знань, шляхів пізнання та життєвої активності, що скерована на цілісне сприйняття природної та соціальної реальності з метою формування екологічної культури студентів. Встановлено, що цей процес залежить від ступеня інтеграції змісту навчального матеріалу та глибини взаємодії інтегрованих знань на різних рівнях – методологічному, теоретичному, прикладному.

## **1.1. Формування екологічної культури особистості як актуальна філософсько-педагогічна проблема**

Розуміння екологічної спрямованості освіти як вагомого чинника становлення екологічної культури особистості з посиленням проблем духовно-морального становлення індивіда закладає вагомі підстави теоретико-методологічних засад осмислення особливостей формування нової екологічної парадигми у проблемному полі взаємодії «людина-природа». Зумовлюючи порушення природних процесів й екологічної рівноваги, неконтрольований вплив людської діяльності на природу носить глобальний характер й потребує виявлення екологічних пріоритетів подальшого соціокультурного розвитку. Проблема природного середовища на сьогодні є не тільки проблемою забезпечення матеріальними ресурсами, але й важливим фактором збереження умов життєзабезпечення населення планети, що потребує формування екологічної свідомості та екологічної культури як особистості, так і суспільства в цілому.

Засадничі теоретико-методологічні ідеї, принципи та концепції особливостей екологічних взаємовідносин людини та природи в соціокультурному поступі людства здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені як В. Бех, В. Карпенко, М. Кисельов, М. Клименко, С. Кримський, В. Крисаченко, Л. Курняк, В. Малахов, В. Мангасарян, В. Нестеренко, М. Попович, М. Тарасенко, А. Толстоухов, М. Реймерс, Ю. Шемчушенко Л. Юрченко та ін. Питання особливостей осмислення екологічної освіти у проблемному полі формування екологічного світогляду та екологічної культури дістають висвітлення в наукових розвідках Н. Анацької, В. Андрущенко, О. Біди, Г. Білецької, В. Вербицького, В. Глуханюка, Л. Губерського, О. Гомонюк, В. Євтуха А. Захлебного, І. Зверева, А. Лоя, Л. Лук'янової, А. Матвійчука, О. Набочука, Н. Пустовіт, М. Свіржевського, К. Ситник, Г. Сікорської, О. Сухомлинської, Г. Тарасенко, М. Хилька, В. Черновецького, А. Чичук та ін.

Водночас експлікація теоретичних та практичних підходів формування екологічної культури відстежується у проблемному полі базової складової екологічної політики держави (Т. Іванова), механізмів її становлення у студентської молоді в умовах системних трансформацій України (Л. Курняк), процесу підготовки майбутніх техніків-екологів (Т. Пузир), майбутніх вчителів природничих спеціальностей (В. Гончарук), студентів вищих технічних навчальних закладів (Г. Глухова), майбутніх вчителів трудового навчання (Л. Чистякова), екологічного виховання старшокласників (О. Фасоля), підготовку майбутніх вчителів початкових класів (Ю. Саєнко) та ін.

Головна мета дослідження у Р.1.1. полягає у тому, щоб здійснити експлікацію феномена екологічної культури крізь призму філософсько-культурологічної рефлексії особливостей формування нового екологічно-орієнтованого світогляду на засадах ноосферного мислення, ідей «нового гуманізму», коеволюційного підходу й концепції «сталого розвитку» та розкрити сучасні концептуальні підходи вітчизняного та зарубіжного педагогічного дискурсу в окресленій площині.

Так, буття людини у світі крізь призму біологічного, соціологічного та духовного вимірів закладає нагальну потребу її відповідальності за сферу власного існування. У цьому сенсі саме екологічна культура як складова культури в цілому та істотний елемент особистісної культури постає «мистецтвом впорядковувати навколишнє середовище» та прагненням «реалізувати людське життя на певній ціннісній основі» [111], що звернене до зовнішнього світу природи та внутрішнього світу людини з метою збереження та відтворення природних ресурсів. Водночас розвиток екологічної культури перебуває в безпосередній залежності від розвитку екологічної свідомості, яка експлікується у світоглядному аспекті як вищий рівень усвідомлення людиною свого місця у світі та значення її існування у проблемному полі еволюції біосфери в ситуації швидкоплинного науково-технічного розвитку та нових інформаційно-комунікаційних технологій. У

зв'язку з цим важливого значення набуває проблема взаємоузгодженості особистих потреб зі збалансованим ладом природного довкілля. Виявляючи тісну взаємодію зі світоглядною культурою особистості, вона постає найбільш пріоритетним засобом вирішення сучасної екологічної кризи, оскільки передбачає як отримання екологічних знань, так і їх практичну реалізацію у проблемному полі ставлення людини до природи. Як бачимо, екологічна культура потребує формування глибокого розуміння нерозривного зв'язку людини з природою й усвідомлення залежності життєдіяльності суспільства від цілісності його середовища проживання.

Саме антропогенний тиск на природу є найпершою загрозою втрати біорізноманіття та зникнення екосистем [209], що спонукає до осмислення засад екологічної культури крізь призму ідей ноосферного мислення, «нового гуманізму», «коеволюційного підходу», концепції «сталого розвитку» та ін.

Зокрема, В. Вернадський розглядає людину як живу речовину, невідокремлену від біосфери, яка перебуває у безперервних біолого-енергетичних, хімічних, інформаційних зв'язках з природою й здійснює вагомий вплив на її стан. Антропогенна трансформація цілісності «системи «людина – природа» на взаємодію «споживач – ресурси», «природа – форми господарства» призводить до порушення екологічної рівноваги й неспроможності біосфери звільнитися від деструктивного впливу людської діяльності. У дію вступає закон Б. Коммонера: «Ніщо не дається даремно». Так, Б. Коммонер стверджує: «Глобальна система являє собою єдине ціле, в межах якого ніщо не може бути вигране або програне..., все, що було з неї вилучено людською працею, повинно бути повернено» [70, с. 91]. Так, до п'яти основних втручань людини в екологічні процеси Б. Коммонера відносить: значне спрощення екосистеми і руйнація біологічних циклів; генетичні трансформації у рослинних і тваринних організмах; штучне впровадження в екосистему нових видів; концентрація розсіяної енергії, що набуває характеру теплового забруднення; зростання кількості отруйних відходів від хімічних виробництв [70].

Відповідно уже нині треба виробити засоби попереднього опору можливій масштабній екологічній кризі, позаяк зупинити її буде неможливо, а тому природно-ресурсний потенціал повинен перевершувати або дорівнювати рівню вилучених ресурсів з природного середовища, забезпечуючи можливість саморегуляції біосфери. Натомість, нині господарська діяльність людини здійснює тиск як на системи безпосереднього впливу, так і на надсистеми, що виконують функцію нівелювання негативних трансформацій, порушуючи водночас закон внутрішньої динамічної рівноваги. Саме антропогенний вплив на природу, зумовлений практичною діяльністю людини призводить до порушення екологічної рівноваги, детермінуючи залежність інтенсивності екологічної кризи від екологічної культури соціуму.

Щоб зберегти свій позитивний статус у відносинах з природою, людина як соціо-біологічно-духовна істота повинна підтримувати не тільки здатність природних систем до саморегуляції, але й забезпечувати свідоме позитивне втручання крізь призму здатності до самообмеження у всіх її вимірах (свободи, задоволення потреб та ін.). Здатність до самообмеження є найвищою та найважчою формою свободи, оскільки проявляється у відмові від багатьох жаданих для нас можливостей й реалізації тієї, що потребує вольових зусиль, особливої напруги, боротьби з самим собою, з своїми нахилами та бажаннями.

Особлива роль самообмеження зростає в умовах глобальної системної кризи сучасної цивілізації: техногенної, екологічної, економічної у проблемному полі пошуку нових сенсів, що допомагатимуть вижити в цьому мінливому світі. У цьому випадку проблема самообмеження пов'язана з формулюванням засад «нового гуманізму», крізь призму якого людина розглядається не як суб'єкт панування та підкорення, а як така, що перебуває у близькості до буття, відкритості до його потреб і запитів. Тому М. Гайдеггер розробляє концепцію «нового гуманізму» як діалог з буттям, вслуховування, вчування, турботи та піклування про нього. І саме таке



запитування людини про себе і про світ, що заперечує людину в якості володаря світу та власника істини, відкриває нові горизонти моральних смислових орієнтацій «буття людини-у-світі», оскільки окреслене дослуховування до буття зосереджує у собі глибокі морально-етичні імперативи.

Водночас М. Гайдеггер здійснює досить незвичну інтерпретацію сутнісного змісту терміну “етика” крізь призму сентенції Геракліта про «етос» як «місцеперебування». Це «є людині відкритий простір для присутності Бога», що стимулює осмислене перебування в близьині до істини, позаяк «думка, продумуючи істину буття в сенсі початкової стихії людини як екзистуючої істоти, є уже сама собою етика у її витоках» [273, с. 216]. А тому вимоги, норми дарує саме буття. Тільки за умови близькості та прив’язаності людини до буття воно може потребувати і зобов’язувати до виконання моральних приписів, які «повинні стати законом і правилом для людей» [273, с. 218].

Для глибшого усвідомлення ідей «нового гуманізму» важливим є звернення до етики благоговіння перед життям А. Швейцера. Нові морально-етичні засади базуються не на традиційних нормах, а крізь призму благоговінням до життя, де скрізь і завжди повинно мати місце зустрічі індивіда з іншими проявами «волі до життя». Згідно з поглядами вченого людина постає таким життям, що живе серед життя, яке теж хоче жити. А тому наголошується на побудові нового типу етики, яка повинна пов’язати в єдине ціле прагнення до вдосконалення [285], використовуючи свої сили не для зовнішнього впливу, а для праці над собою у формуванні смиренного благоговійного ставлення до всіх проявів життя. Тобто благоговіння спрямоване не лише до людського життя, а й природи, воно покликане формувати почуття любові, співчуття, бережливого ставлення до всього живого (рослинного і тваринного світу). А тому світ і ставлення до нього має виходити за межі корисливості, трактування його не лише як засобу для

людини, а такого, що потребує відповідальності та ціннісно-смиислового світовідношення.

Варто зауважити, що ідеї «нового гуманізму» тісно переплітаються із вченням про ноосферу, концептуалізація якого набула теоретико-методологічного обґрунтування у працях В. Вернадського, Д. Чижевського, К. Ціолковського. У цьому контексті переосмислення В. Карпенком [87; 88] вихідних положень ноосферного мислення покладається в основу обґрунтування гуманістично-ноосферної концепції гармонізації відносин «людство-біосфера», що полягає у вимогах усвідомлення наукою можливостей обґрунтування необхідних засобів подолання екологічної кризи. Ноосфера у даному підході постає інтегрованою сферою відповідальності людини за коеволюцію соціуму і середовища його існування.

Властиво, що В. Карпенко у гуманістично-ноосферному дискурсі розглядає феномен ноосферної екологічної культури крізь призму виокремлення наступних напрямів:

- охорони наявного природного компонента навколишнього середовища шляхом обмеження і скорочення руйнівного впливу цивілізації на біосферу;
- необхідності інтенсифікації й регуляції природних процесів (природна рекультивация земель, розпад отруйних хімічних та ін.);
- внесення людиною змін у процеси, що відбуваються у навколишньому середовищі [88, с. 148].

Окреслене екологічно орієнтоване мислення ноосферного гуманізму вимагає переорієнтаційних світоглядних зрушень у ставленні людини до природи на нових аксіологічних пріоритетах та використанню усіх наукових засобів, спрямованих на подолання екологічної кризи.

Водночас вагомою філософсько-методологічною основою формування екологічної культури особистості постає коеволюційний підхід діалогічної взаємодії людини та природи на основі розуміння цілісності та єдності всього

існуючого (Д. Чижевський, В. Вернадський), що має покладатися до формування нової концепції природи та місця в ній людини.

Властиво, що коеволюційна теорія, розроблена у 1965 р. екологами П. Ерліхом та П. Рейвенем, базується на ідеях співрозвитку, взаємозумовленості усіх частин цілого [279].

Водночас дослідники наголошують на еволюційних взаємодіях організмів, що здійснюються у зрізі взаємообумовлених селекційних взаємовпливів великих груп організмів, а шлях коеволюції не завжди передбачає гармонію цих взаємовідносин і тому потребує формування морально-етичної константи людської свідомості у ставленні до природи. Адже за означеної взаємодії закладаються істотні підвалини не тільки до спільної еволюції, але й спільної деформації, коли руйнація однією системою іншої призводить до знищення всієї системи в цілому. На сьогодні важливо усвідомити, що «моральні й політичні ідеали не можуть обмежуватись інтересами людства, воно мусить, нарешті, усвідомити проблему своєї відповідальності перед живими світом планети» [90, с. 40]. Як зазначає О. Молчанюк, взаємодія людини із природою, їх нерозривні зв'язки сприяють збереженню основи життя, відповідно до чого людина усвідомлює, «що вона є результатом розвитку природи, а її сутність є сутністю природи» [142, с. 107]. У зв'язку з цим екологічне мислення потрактоване і як система знань, і як наукова парадигма, і як система світогляду людини, що сприяє трансформації людини і природи в новий об'єкт світосприйняття. Феномен екологізації мислення автор пов'язує із коеволюційною концепцією, відповідно до якої коеволюція являє собою нову інтерпретацію природи.

Вище зазначені підходи відштовхуються від морально-екологічних орієнтирів ноосферного вчення В. Вернадського, що закладає вагомі підвалини розумної стратегії буття людини в системі людина-природа. Адже перетворення біосфери в ноосферу уможлиблюється тільки на засадах розуму й управління людиною не природою, а передусім собою. Ця ідея має стати визначальною в коеволюційному підході розвитку людини-природи-

суспільства крізь призму усвідомлення себе біосоціальною сутністю, залежною від природи.

У цьому контексті підходи щодо збереження рівноваги між потенціалом природи та людськими потребами знаходить своє втілення у концепції сталого розвитку. Властиво, що явище сталого розвитку набуло свого понятійно-категорійного статусу і офіційно стало вживатися з 1992 року [175]. Акцент у ньому поставлено саме на збалансованому вирішенні усіх соціально-економічних питань, що базуються на послабленні антропогенного тиску на природне середовище з метою збереження біологічного, екологічного та ресурсного потенціалу для життєдіяльності сучасних та прийдешніх поколінь. Відповідно, поняття «сталий розвиток» (sustainable development) витлумачується як «сталий, самопідтримуючий, тривалий, збалансований, стійкий, стабільний. підтримуючий, стабільний рівноважний, гармонійний» [85, с. 80].

Водночас на прийнятому у 2002 році Всесвітньому саміті зі сталого розвитку саме освіту було визнано найвагомішим чинником вирішення проблем збалансованого використання природних ресурсів й підвищення у цьому контексті ролі етично-правових механізмів, позаяк у її вимір актуально проектується екологізація мислення людини й концепція коеволюції.

Саме побудова нових підходів щодо питань екологічної освіти набуває чільного відображення в законах та державних документах України, зокрема: в Законі України «Про охорону навколишнього середовища» (1998 р.) та його новій редакції 2018 року, «Концепції екологічної освіти України» (2001 р.) та Указі президента «Про Національну стратегію розвитку освіти України на період до 2021 року» та ін. На міжнародному рівні окреслений вектор екологізації освіти виражається в необхідності дотримання українським урядом цілої низки зобов'язань з проблем охорони природного середовища, зокрема: Резолюції з екологічної освіти Європейського Парламенту (1993 р.), резолюціях Всесвітньої комісії з навколишнього

середовища і розвитку (WCED) «Комісія Брундтланд», створеної ООН й заміненої в 1988 році на Центр за наше спільне майбутнє, резолюцій П'ятої Всеєвропейської конференції «Довкілля для Європи – 2003» (Київ, 2003 р.), «Довкілля для Європи – 2007» (Белград, 2007 р.), Шостої програми дій з охорони довкілля ЄС (2001-2020 рр.), екологічної кампанії «Очисти Світ – 2009» (Австралія, 2009). Варто відзначити також постанови таких міжнародних документів як міжнародний звіт «Ріо+5», «Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами «Порядку денного на XXI ст.» та ін., а також Постанову Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. No 634 «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки».

Утвердження нової світоглядної домінанти потребує дбайливого ставлення до природи з метою її збереження, що значною мірою посилює роль екологічної культури й актуалізації у контексті освітньої підготовки та теоретичного й практичного обґрунтування.

З метою експлікації феномена екологічної культури необхідно звернутися до взаємодії таких її складових як культура та екологія. Адже без висвітлення явища «культура» та її характеристик з позиції розмаїтих методологічних підходів, стає неможливим дослідження екологічної культури в цілому як підвиду більш загального та родового поняття.

Властиво, що на сьогодні існує більш як 500 дефініцій поняття культура, що пояснюються її багатогранністю та специфікою вивчення різними сферами наукового знання. У зв'язку з такими обставинами американські дослідники К.Клакхон (Clyde K. Kluckhohn) і А. Кребер (Alfred Louis Kroeber) у праці «Культура: критичний огляд понять і визначень» [275] розподілили найбільш відомі тлумачення культури на шість основних типів, здійснивши таким чином систематизацію основних концепцій, а саме: описові, що базувалися на аналізі всіх культурних складових; історичні – соціальної спадковості і наслідування; нормативні – цінностей та ідеалів;

психологічні – адаптації до середовища, процес навчання або формування звичок; структурні – структурній організації культури) та генетичні – акцентуація на питаннях походження культури (символи, артефакти, ідеї).

Втім, вже етимологія слова культура (лат. *cultre* – означає обробіток), виражаючи вплив людини на природу та безпосередні зв'язки з нею, дала підстави дослідникам пов'язати його з турботою, спрямованою на облагородження та очищення життя та наголосити на культурі як такому явищі, що безпосередньо створене людиною, відповідно до поставленої нею мети.

Водночас значний вплив на осмислення культури у зрізі системного підходу, що уможливорює експлікацію цілої низки культурних підсистем (науку, економіку, мораль, природокористування, мистецтво, політика, право та інші) у їх взаємозумовленій взаємозалежності та особливостей функціонування має дослідження А. Радей, у якому зокрема йдеться про те, що «системний аналіз взаємодії всіх відомих в сучасній науці основних форм суспільної свідомості через призму екологічної свідомості дає нам можливість більш адекватно осмислити формування екологічної культури» [184, с. 76]. Відтак, сучасна екологія являє собою не тільки раціоналізацію природокористування, але й утверджує себе у статусі соціокультурного феномена. Саме такий підхід стає істотним підґрунтям для осмислення специфіки екологічної культури як структурно-функціональної складової культури в цілому та зосередження уваги на особливостях її взаємодії з природою. Адже саме екологічна культура зумовлює нагальну потребу забезпечення гармонійних відносин «людина-суспільство-природа» у проблемному полі зростання ролі самобутньої цінності природи та переосмислення ціннісних орієнтацій людського існування в культурі в цілому. Водночас питання екологічної культури одним з перших були підняті в 1979 році академіком Д. Лихачовим у його праці під назвою «Екологія культури», яка дістала висвітлення в журналах «Пам'ятники вітчизни» та «Знання – сила». Властиво, що вчений феномен екологічної

культури вважає визначальним чинником становлення інтелігентності та цивілізованості.

Зазвичай в наукових дослідженнях використовується загальноприйняте розуміння культури як «сукупність матеріальних та духовних цінностей, які відображають активну творчу діяльність людей в освоєнні світу» [163, с. 9]. Втім, представники Київської філософської школи 60-х років ХХ ст. надають їй світоглядно-антропологічного витлумачення в зрізі універсальної реальності людського буття, що значно ускладнює поділ культури на матеріальну та духовну, позаяк людське буття і буття культури є однією і тією ж реальністю.

Саме такий підхід унеможлиблює редукування культури до створених людиною артефактів, оскільки апелює до закодованого в них ціннісно-сміслового досвіду людського способу життєдіяльності як виразу творчості та свободи. У контексті такого світоглядно-антропологічного розуміння культури, вона постає реальністю, яка створюється специфікою існування людини у світі з виразним акцентом людиновимірності.

Зокрема представник Київської філософської школи М. Тарасенко у вітчизняній науковій думці розглядає явище екологічної культури у світоглядно-антропологічному вимірі як «світоглядний образ світу», «показник універсальності» [217, с. 69], що потребує реалізації творчості та свободи індивіда, а з другого боку – зростання відповідальності перед природою, що набирає статусу ойкумена людської культури, потребуючи гармонійної взаємозумовленості та взаємозалежності.

Варто зауважити, що в сучасному освітньому дискурсі не існує загальноприйнятого тлумачення поняття «екологічна культура», що значною мірою пояснюється відсутністю єдиної дефініції в розумінні культури в цілому. Так в «Енциклопедії сучасної України» Р. Конта, виокремлює три аспекти експлікації поняття екологічної культури: «теоретична галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її структурні та функціональні блоки», як «сукупність певних дій, технологій освоєння

людиною природи, які забезпечують рівновагу в системі «людина–довкілля» та як «одна з форм культури, здатність людини відчувати буття світу, пристосовувати його до себе» [105]. Окреслені підходи М. Петровська доповнює антропологічним крізь призму людської життєдіяльності на основі якої здійснюється взаємообумовлена «адаптація» людини та природи [161, с. 3].

Водночас досить плідним постає осмислення екологічної культури у структурно-функціональному вимірі комплексного поєднанням відповідних структурних елементів, насамперед феноменів культури та екології, позаяк культура виступає «вторинною природою», «штучною природою», яка виникає в результаті буття людини у світі, а тому створеною, виробленою людиною.

Експлікацію екологічної культури майбутніх економістів як структурно-компонентного феномена здійснюють Т. Вороненко [39], Н. Душечкіна [60], Т. Пузир [181]. Водночас А. Радей розглядає феномен екологічної культури як цілісну систему, яка містить діалектичний синтез екологічних стосунків, екологічної діяльності і екологічної свідомості, а екологічну свідомість - у проблемному полі взаємодії економічної, правової, політичної, етичної та релігійної форм суспільної свідомості [184]. Особливого резонансу в сучасних педагогічних наукових розвідках набуває саме структурно-функціональний підхід в розумінні феномена екологічної культури. Так, Т. Пузир для виявлення сутнісного змісту поняття «екологічна культура» використала у своєму дослідженні метод контент-аналізу, який виступає своєрідним кількісно-якісним методом опрацювання даних, зокрема понять, суджень, словосполучень, відбору індикаторів слів з метою їхнього статистично опрацювання. Властиво, що метод контент-аналізу базується на «дослідницькій техніці для об'єктивного, системного й кількісного опису наявного змісту комунікації, яка відповідає цілям дослідника» [181]. Прикметно, що дослідниця здійснила вибірку 28 тлумачень поняття „екологічна культура”, здійснене різними вченими, і отримала результати, які



передбачають зведення екологічної культури до наступних феноменів, зокрема:

- екологічна діяльність (71%);
- екологічні знання (43%);
- ціннісні орієнтації (36%);
- природоохоронна діяльність, підґрунтям якої постають досвід та уміння вирішення екологічних проблем (24%);
- домінанти екологічної свідомості та можливості передбачення негативних наслідків людської життєдіяльності (14%).

А відтак, відштовхуючись від проаналізованих підходів, авторка пропонує власне бачення поняття «екологічна культура», що передбачає «інтегроване особистісне утворення фахівця, яке характеризується здатністю свідомо користуватися екологічними знаннями, уміннями і навичками в процесі професійної екологічної діяльності», вважаючи її підґрунтям «ціннісні орієнтації й установки фахівця, безпосередньо пов'язані з пізнанням, освоєнням і перетворенням довкілля, морально-естетичним ставленням до природи через належну поведінку у навколишньому середовищі» [181, с. 24-25].

Щодо терміну «екологія», то він був уведений в науковий обіг в 1866 році німецьким біологом Е. Геккелем і витлумачений як така сфера біологічних знань, що вивчає взаємовідносини між живими організмами та їх сукупностями (популяції, угруповання) й середовищем їх існування, а також «будову й функціонування екологічних систем у їх природному чи антропогенному оточенні» [46].

Втім, у сучасних умовах екологія набула міждисциплінарного виміру й, вибудовуючись на основі інтегративної взаємодії природничо-біологічної та гуманітарної сфер наукового знання (біологія, фізика, хімія, соціологія, економіка, культурологія та ін.), постала фундаментальною наукою про природу та прокладання шляхів коеволюційного розвитку техносфери й біосфери, а також особливостей функціонування останньої в умовах впливу

природних та антропогенних чинників. Адже, опираючись на методологію природничих наук, вона вивчає особливості впливу життєдіяльності людини та суспільства на стан довкілля, а тому водночас є і гуманітарною.

У цьому контексті вченими-екологами розробляється комплексний спектр завдань, які ставляться перед цією наукою і набувають особливої актуальності в умовах глобальної екологічної кризи, зокрема: визначення екологічного стану екосистем (природних, штучних), розробка рекомендацій для здійснення безпечної діяльності людини в господарській та соціальній сферах, забезпечення охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів та ін.

Саме тому й виникає можливість осмислити необхідність екологічної культури як вагомої складової культури в цілому, так і особистісної культури, що потребує засвоєння комплексної системи знань, переконань, навичок, спрямованих на відповідальне ставлення людини до природи й усвідомлення місця та ролі екологічних проблем у сучасному бутті людини та суспільства.

Водночас, відштовхуючись від наукових розвідок О. Матеюк, О. Чернікової, О. Герасимчука, розкриємо сутність поняття, яке має безпосереднє відношення до екологічної культури – це «екологічне виховання», що інтерпретується як «управління розвитком у людини екологічної культури за допомогою системного впливу на духовне та фізичне в ній, екологічної освіти й організації соціального середовища, у результаті якого виробляються звички певної вихованості» [135, с. 40], як «процес систематичного та цілеспрямованого впливу на духовний і фізичний розвиток особистості з метою формування екологогуманістичного світогляду, підготовки до виробничої, громадської та культурної діяльності» [41, с. 403], як виховна діяльність, яка з метою проведення природоохоронної діяльності сприяє розвитку екологічних знань, умінь, морально-естетичних відчуттів та волі [249].

Нині маємо дослухатися до думки Т. Саєнко та С. Бойченко про те, що сучасна «вітчизняна система екологічної освіти не відповідає визначеним європейським критеріям і стандартам і є соціально неефективною. Основою для її реорганізації має стати філософське, психолого-педагогічне осмислення еколого-економічних проблем з урахуванням соціокультурних функцій екології, цілісності структури екологічного знання, сучасного рівня розвитку екологічної науки, національних традицій, особливостей екологічної ситуації у країні, здоров'я населення. У результаті, екологічна освіта й вища екологічна підготовка майбутніх фахівців зокрема мають отримати стратегічність, масштабність, глибину науково-методичного і практичного забезпечення» [190, с. 434].

До основних шляхів ефективного здійснення екологічного виховання з метою підвищення екологічної культури О. Степанов та М. Фіцула відносять:

- «удосконалення орієнтовного змісту неперервної екологічної освіти для всіх вікових категорій підростаючого покоління, зростання ваги екологічних питань як у межах певних предметів, так і за допомогою налагодження внутрішньо- та міжпредметних зв'язків;

- створення в закладах освіти відповідної навчально-матеріальної бази: куточків охорони природи, живих куточків та ін.;

- удосконалення форм і методів екологічного виховання, активне залучення вихованців до природоохоронної роботи;

- формування мотивів відповідального ставлення до природи, прагнення глибше пізнати її, примножувати її багатства» [156].

Таким чином, підвищення негативного антропогенного впливу на довкілля, що проявляється у неконтрольованому використанні природних благ, забрудненні навколишнього середовища, призвело до порушення природних процесів й екологічної рівноваги, потребуючи виявлення екологічних пріоритетів у подальшому розвитку суспільства. А відтак, виникає нагальна потреба формування екологічної культури особистості як пріоритетного чинника розбудови сучасного екологічного мислення,

знаходячи обґрунтування у різних варіантах переорієнтації впливу людини на природу. Саме такими визначальними теоретико-методологічними засадами осмислення особливостей формування нової екологічної парадигми у проблемному полі взаємодії «людина-природа» постають: ноосферне мислення (В. Вернадський, Д. Чижевський, В. Крисаченко, В. Карпенко), ідеї «нового гуманізму» (М. Гайдеггер, А. Швейцер), «коеволюційний підхід» (Ю. Одум, М. Реймерс), «концепції сталого розвитку» (М. Клименко, Н. Возна).

Здійснений нами аналітичний огляд теоретико-методологічного підґрунтя осмислення феномена екологічної культури у філософсько-педагогічному дискурсі узагальнено у таблиці 1.1.

*Таблиця 1.1.*

**Смислові детермінанти поняття «екологічна культура»**

<b>№ з/п</b>	<b>Автор</b>	<b>Предметний зміст</b>	<b>Проблемне поле</b>
1.	В. Вернадський	Розглядає людину як живу речовину, не відокремлену від біосфери, яка перебуває у безперервних біолого-енергетичних, хімічних, інформаційних зв'язках з природою й здійснює вагомий вплив на її стан.	Антропогенна трансформація цілісності «людина – природа» на взаємодію «споживач – ресурси», «природа – форми господарства» призводить до порушення екологічної рівноваги й неспроможності біосфери звільнитися від деструктивного впливу людської діяльності.
2.	М. Гайдеггер	Концепція «нового гуманізму» як діалог з буттям, вслуховування, вчування, турботи та піклування про нього.	Інтерпретація сутнісного змісту терміну «етика» крізь призму сентенції Геракліта про «етос» як «місцеперебування». Тільки за умови близькості та прив'язаності людини до буття воно може потребувати і зобов'язувати до виконання моральних приписів, які мають стати законом і правилом для усіх і кожної людини зокрема
3.	А. Швейцер	Звернення до етики благоговіння перед життям. Людина постає таким життям,	Побудова нового типу етики, яка повинна «пов'язати в єдине ціле прагнення до

		що живе серед життя, яке теж хоче жити.	вдосконалення», використовуючи свої сили не для зовнішнього впливу, а для праці над собою у формуванні смиренного благоговійного ставлення до всіх проявів життя.
4.	М. Реймерс	Обґрунтовує закони взаємодії між людиною та природою, які вибудовуються на таких засадах: - соціально-екологічної рівноваги, що передбачає можливості розвитку соціуму тільки в умовах наявної рівноваги між тиском на середовище та його природним або штучним способами; - історичної незворотності, коли процес розвитку суспільства у взаємодії з природним середовищем не може рухатися у зворотному порядку від більш пізніх етапів становлення до ранніх; - культурного управління розвитком, зумовлюючи успішний соціокультурний розвиток в ситуації застосування екологічних обмежень.	Перетворення біосфери в ноосферу уможлиблюється тільки на засадах розуму й управління людиною не природою, а передусім собою.
5.	А. Кребер, К. Клакхон	Здійснив розподіл найбільш відомих тлумачень культури на шість основних типів груп, зробивши систематизацію основних концепцій, а саме: - описові, що базуються на аналізі елементів культури; - історичні – соціальної спадковості і наслідування; - нормативні – цінностей та ідеалів; - психологічні – адаптація до середовища, процес навчання або формування звичок; - структурні – структурній організації культури); - генетичні – акцентуація на питаннях походження культури (символи, артефакти, ідеї).	Багатогранність та специфіка вивчення тлумачень культури.
6.	О. Матеюк	Осмислення феномена екологічної культури як	Екологічна культура забезпечує гармонійні

		інтегрального утворення особистості, що ґрунтується на екологічних знаннях та вміннях, екологічній свідомості та екологічному стилі мислення.	відносини «людина-суспільство-природа» у проблемному полі зростання цінності природи та переосмислення ціннісних орієнтацій людського існування в культурі.
7.	Київська філософська школа 60-х років ХХ ст.	Світоглядно-антропологічне витлумачення у зрізі універсальної реальності людського буття.	Це ускладнює поділ культури на матеріальну та духовну, позаяк «людське буття і буття культури – це одна реальність, в якій людське діяння стає культурною нормою». Саме такий підхід унеможлиблює редукування культури до створених людиною артефактів, скільки до закодованого в них ціннісно-сміслового досвіду людського способу життєдіяльності як виразу творчості та свободи.
8.	В. Карпенко	Розглядає феномен ноосферної екологічної культури крізь призму виокремлення наступних напрямів: - охорони наявного природного компонента навколишнього середовища шляхом обмеження і скорочення руйнівного впливу цивілізації на біосферу; - необхідності інтенсифікації й регуляції природних процесів (природна рекультивация земель, розпад отруйних хімічних та ін.); - внесення людиною змін у процеси, що відбуваються у навколишньому середовищі.	Окреслене екологічно орієнтоване мислення ноосферного гуманізму вимагає переорієнтаційних світоглядних зрушень у ставленні людини до природи на нових аксіологічних пріоритетах та використанню усіх наукових засобів, спрямованих на подолання екологічної кризи.

9.	Т. Пузир	Екологічна культура являє собою «інтегроване особистісне утворення фахівця, яке характеризується здатністю свідомо користуватися екологічними знаннями, уміннями і навичками в процесі професійної екологічної діяльності».	Підґрунтям екологічної культури є ціннісні орієнтації й настанови фахівця, які тісно переплітаються з пізнанням, освоєнням і модифікацією навколишнього середовища, морально-естетичним ставленням до світу природи шляхом належної поведінки у ньому, бережливого та раціонального використання наявних природних ресурсів.
10.	Л. Курняк	Екологічна культура як «багатомірний цілісний компонент інтелектуальної та духовної культури особистості, що забезпечує творчу самореалізацію в осмисленні і вирішенні екологічних проблем». Є інтегральною категорією, що поєднує наступні компоненти: екологічні знання; екологічну свідомість; екологічну діяльність.	Екологічна культура містить у собі важливі гуманістичні та екофільні настанови попередньої культури та надає їм нового імпульсу розвитку. Значно розширює та водночас конкретизує гуманістичний сенс людської діяльності, в орбіту якої входить не тільки сфера соціальних, але й природних явищ, що складають середовище людського життя. У зв'язку з цим екологічна культура постає як більш висока та досконала форма гуманізму, що здатна відповісти на смисложиттєві запити кожної людини.

Окреслені підходи розкривають феномен екологічної культури на основі поглядів, уявлень, знань та ціннісно-моральнісних орієнтирів з питань усвідомлення необхідності гармонізації відносин людини й природи. У цьому контексті саме екологічна освіта найбільшою мірою забезпечує єдність екологічного знання, культури та екологічної діяльності для зростання особистісної відповідальності за стан природного середовища.

А відтак, подальшого розгляду потребує вивчення особливостей формування екологічної культури студентської молоді у проблемному полі їхньої професійної підготовки та реалізації інтегративного підходу.

## **1.2. Особливість формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів у контексті професійного становлення майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей**

Сучасна економіко-гуманітарна освіта, що здійснюється у коледжах, висуває якісно нові вимоги до підготовки майбутніх фахівців і регламентується сучасними нормативно-правовими документами, серед яких передусім: Закон України «Про фахову передвищу освіту», у якому відповідно до Статті 29 стверджено потребу «формування правової та екологічної культури, моральних цінностей, здорового способу життя, здатності критично мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах». Цю потребу актуалізує також і постанова Кабінету Міністрів України №1247 про розроблення державних стандартів вищої освіти. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти в Україні, освіта має стати стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [148]. А згідно із законом України «Про вищу освіту» (Розділ VI, Стаття 26) основними завданнями закладу вищої освіти постає «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» [69]. У цьому контексті екологічна культура набуває статусу нового способу єднання людини і природи, що диктує потребу формування такого освітнього середовища, головною ознакою якого є відповідальне ставлення до природи та формування екологічної свідомості, що забезпечує гармонійне світопочування особистості, узгоджуючи екологічні імперативи із загальнокультурними.

Властиво, що постановка екологічних проблем на законодавчо-нормативному рівні значною мірою зумовлена Стокгольською конференцією



ООН з навколишнього середовища [208] та розробленою Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) [176]. У вищезазначеній програмі ЮНЕП акценти ставляться на таких визначальних напрямках:

- інформація, оцінка та вивчення стану навколишнього середовища, включаючи потенціал реагування на надзвичайні ситуації, а також посилення функцій завчасного оповіщення і оцінки;
- покращення координації діяльності конвенцій з питань охорони навколишнього природного середовища та розробка документів з екологічної політики;
- прісноводні ресурси;
- передача технологій та промисловість [176].

Водночас, міжнародна й найпотужніша міжурядова організація ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) визначальним чинником вирішення екологічних глобальних проблем проголошує ціліну педагогічну систему «Глобального виховання», яке базується на необхідності внесення в усі освітні програми усіх закладів освіти (від дошкільного навчання до навчання у закладах вищої освіти) саме питань екологічного змісту, спрямованих на природоохоронну життєдіяльність та осмислення людини як частини природи. Особливий акцент ставиться на ідеї неперервної екологічної освіти як освіти протягом всього життя з метою заміни споживацько-утилітарного ставлення до природи на ціннісно-моральнісне та екологічно-відповідальне відношення. Адже вихідні природоохоронні ідеї та практичні заходи, екологічні норми та принципи повинні проникати у всі сфери людського буття, закладаючи підстави для всеохопного екологічного навчання, як для дітей дошкільного віку, так і в процесі здійснення освітньої діяльності у закладах вищої освіти.

Саме у цьому контексті варто наголосити на прийнятті в Україні колегією Міністерства освіти і науки України в 2002 році «Концепцію екологічної освіти України», що є досить актуальним державним документом, спрямованим на забезпечення екологічної безпеки крізь призму

формування екологічного мислення та екологічної культури в цілому на основі надання належних екологічних знань, проведення виховних заходів й всеохопного інформування щодо усвідомлення природи як найбільш унікальної та універсальної цінності. Відповідно до цього документа, екологічна освіта постає таким цілісним культурним явищем, що «включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості» й «повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки» [106]. Вона базується на засадах безперервного процесу отримання знань та цінностей, формування навичок та умінь, переконань та моральної відповідальності за ставлення до природи з метою формування екологічної культури, нового екологічного-орієнтованого світогляду та мислення з усвідомленням взаємопов'язаних процесів розвитку біосфери, загальнолюдських досвіду й цінностей. Водночас значна увага приділяється необхідності практичної реалізації низки заходів виховного характеру, спрямованих на гуманістичне ставлення до природи, вибудованих на засадах співчуття, співпереживання, небайдужості до в'язого живого на планеті та відчуття відповідальності за нього.

Підкреслимо, що освітні трансформації сьогодні незмінно супроводжують педагогічний пошук, свідченням чого є низка актуальних досліджень, з-поміж яких варто виокремити праці В. Андрущенко, І. Предборської, О. Базалука, В. Гладуш, Т. Кухникової, Н. Моїсеїва, Г. Січкаренка, Г. Сподіна, Ю. Сухарнікова, М. Степка та ін. Прикметно, що для розуміння специфіки формування екологічної культури в умовах сталого розвитку Ю.Туниця апелює до поняття екологічного імперативу, «який передбачає запровадження нового способу господарювання, наближеного до законів природи, раціональне використання, превентивну охорону і своєчасне відтво- рення якості умов природного життєвого докiлля та

природних ресурсів» [235, с.146]. На думку Н. Немченко, екологічний імператив постає найпершою характеристикою екоцентричного типу екологічного світогляду, якому властиві: відсутність протиставлення людини й природи, сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів взаємодії; збалансованість прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою [150]. Відповідно строга регламентація діяльності людини в біосфері, необхідність беззастережно виконувати на особистісному, локальному, регіональному та глобальному рівнях систему науково обґрунтованих норм і правил, вимог і заборон виявляє виразну апеляцію до морального імперативу І. Канта, що проектує деонтологічний потенціал екологічного імперативу у площину етики.

Керуючись настановами екологічного імперативу, гармонійний розвиток суспільства і природи набуває науково обґрунтованого виразу і вимагає регуляції: біологічних видів в межах відповідної екологічної ніші; діяльності і поведінки людини в допустимих межах; стосунків людини з усіма компонентами її соціоприродного оточення; виробництва, ресурсних потоків, споживання тощо.

Професійна підготовка висококваліфікованих фахівців, зокрема економістів та правників, нині неодмінно передбачає виховання екологічно обґрунтованих норм та правил поведінки та реалізацію високого рівня екологічної культури, що опосередкована відповідною системою цінностей, естетичними параметрами сприйняття природного довкілля, етичними постулатами соціокультурної діяльності. На цьому наголошують І. Абалкіна, О. Колонькова, Л. Курняк, С. Куркуленко, І. Моткін, Н. Науменко, В. Процюк, О. Пруцакова, Н. Пустовіт. Магістральною лінією їхніх досліджень стає вплив антропогенного чинника на весь життєвий простір землі, а у зв'язку з цим необхідність формування екологічно доцільної поведінки. Орієнтуючись на фундаментальні дослідження західноєвропейських мислителів, вони проводять думку про потребу уникнення і попередження стресогенних ситуацій та радикальних змін

соціального життя, які провокують психологічне перевантаження людини, що, згідно з Е. Тоффлером, становить головну загрозу людству. Запропонована ним нова парадигма освіти опирається на активно-діяльнісну позицію людини у процесі адаптації до нових форм життя та проектування майбутнього [225].

Таким чином, ідея екологізації освіти знаходить своє однозначне втілення в освітній практиці сучасних економіко-гуманітарних коледжів, де апробовуються нові педагогічні технології, які сприяють особистісному становленню студента, розвитку його творчої ініціативи та навичок самостійної роботи, формуванню у студентства універсальних підходів до вирішення нагальних життєвих та професійних проблем. Відповідно до цього концепція екологічної освіти постає як цілісна єдність процесів виховання, навчання та розвитку особистості, скерована на формування екологічної культури студентів.

Як вважає Л. Большак, екологізація освіти є важливою складовою модернізації освітньої системи сучасного українського суспільства. Через екологізацію освіти відбувається становлення нової парадигми відносин між людиною та природою, реалізація ідей сталого розвитку, утвердження цінностей та норм сучасної екологічної культури, формування екоцентричної екологічної свідомості, що має врятувати суспільство від екологічної катастрофи та допомогти йому подолати наявні екологічні проблеми [25].

У цьому контексті важливою є зміна світовідношення до природи як середовища, що базується на споживацько-утилітарному ставленні до неї у зрізі підтримки життєдіяльності людини та усвідомлення її як світу природи, що постає своєрідною сукупністю емоційно різнобарвних та суб'єктивно значимих природних об'єктів і природних комплексів у їх єдності та неповторності. Відповідно до концепції екоsvідомості смислова відмінність світу природи від природнього середовища полягає в тому, що світ природи постає суб'єктивно-емоційною значимістю й конструюється особистістю в ідеально-ціннісному вимірі, надбудовуючись над матеріально-речовинним її

осмисленням, а природа як середовище невіддільна від сфери матеріального та споживацького.

Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів спонукає до необхідності експлікації питань професійного становлення особистості, професійного навчання та професійного самовизначення, що є необхідним моментом даного дисертаційного дослідження.

Зауважимо, що професійне становлення студентів С. Лябик вважає поетапним моментом індивідуально-особистісного розвитку [128]. Перший етап узгоджується з початком професійної підготовки студента, яка ще не дійшла до завершення. Другий етап являє собою практичне втілення набутих знань та умінь, в тому числі теоретичних, що суттєво впливають на рівень набутого професіоналізму. Прикметно, що поняття професіоналізм позначає ті трансформації, яких зазнає людина у процесі діяльності і які забезпечують належний рівень розв'язання складних професійних завдань.

Не можна не взяти до уваги позицію В. Ягупова, котрий не відділяє професійний розвиток від особистісного, вказуючи на те, що в основі кожного лежить принцип саморозвитку, який детермінує здатність практичного перетворення, що узгоджується з вищою формою життєдіяльності особистості – її творчою самореалізацією. Визначальними рисами особистості фахівця дослідник вважає: свідому активність, що тенденційно скерована на професійну діяльність; інтегрованість у систему суспільно-виробничих відносин у певному професійному середовищі в ролі суб'єкта професійної діяльності; сформованість визначальних психічних властивостей як представника певної професії; сформованість професійної свідомості та самосвідомості, а також фахової Я-концепції; цілеспрямовану саморегуляцію та самодетермінацію фахової діяльності у відповідному професійному середовищі; здатність свідомої відповідальності за результати власної поведінки та діяльності в межах виконання своїх посадових компетенцій; професійну суб'єктність, тобто професійну готовність і фахову

здатність бути суб'єктом професійної діяльності в певному професійному середовищі [256, с. 23].

Зміст цих якостей, на думку дослідника, визначається багатьма суб'єктивними і об'єктивними обставинами, передумовами, закономірностями і навіть ситуативними умовами індивідуального, соціального та професійного буття. У контексті нашого дослідження особливої актуальності набуває підхід до професійного розвитку особистості, запропонований Д. Сьюпером. Його сутність полягає у трансформації поведінки особистості шляхом розвитку його професійної «Я-концепції», згідно з якою професійне становлення задається не тільки змістом та вимогами професії [285], а й природними, біологічними та соціальними передумовами, що лягають в основу життєвої активності. Активність трактується водночас і як діяльність, і як ініціатива.

Як переконують Г. Балл, І. Бех, В. Давидов, Л. Виготський, Р. Гуревич, Е. Зеєр, Т. Казанцева, І. Кон, Ю. Поваренков, А. Реан, В. Шадриков, Л. Темнова, Е. Фромм та ін., мета професійного навчання і полягає в тому, щоб не тільки адаптувати майбутнього фахівця до освітнього контексту, який має сприяти засвоєнню професійного способу мислення та діяльності, а й сформувати готовність до професійної діяльності шляхом особистісного розвитку, оскільки особистісні зміни відіграють важливе значення для творчої та професійної самореалізації.

У цьому сенсі професійна підготовка узгоджується з освітнім процесом закладу освіти, центральною ланкою якого, на думку І. Вдовенко, А. Вихруща, В. Сидоренка, Т. Туранова, Д. Тхоржевського, Б. Федоришина, М. Янцура, постає професійне самовизначення, що передбачає повну самореалізацію у професійній діяльності і репрезентує «процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності, який полягає в усвідомленні особистості себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності та передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей і зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами

професії до спеціаліста» [47, с. 275]. Воно також передбачає усвідомлення перешкод на шляху досягнення професійних цілей та інформованість про власні переваги, що сприятимуть професійній самореалізації, формування нового поля смислів, а також постійне коригування накреслених планів. У цьому плані поняття професійне становлення узгоджується із поняттям формування особистості, яке позначає процес освоєння професії, соціального та культурного буття, що дозволяє адекватно вибудовувати власну поведінку та відносини зі світом, передбачаючи його динамічність, процесуальність та незавершеність.

Таким чином, професійне становлення студента економіко-гуманітарного коледжу – це якісна модифікація його внутрішнього світу, що задає такий лад і спосіб професійної самореалізації, що проявляється у творчому самопошуку на тлі соціально-екологічних імперативів реальності. Підкреслимо потужний педагогічний потенціал екологічного виховання в освітньому процесі економіко-гуманітарного коледжу, де склалося належне освітнє середовище і сформований відповідний алгоритм процесу формування екологоорієнтованої особистості студентів, що ґрунтується на принципах екологічного імперативу та інтеграції природничих, економічних і правових аспектів екологічної взаємодії.

Важливо підкреслити, що наше дослідження центроване проблемою формування екологічної культури студентів саме економіко-гуманітарних коледжів. Згідно із Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року № 1556 VII (Редакція від 28.09.2017 р.) під коледжем розуміється такий заклад освіти або структурний підрозділ закладу освіти, що здійснює освітню діяльність, спрямовану на здобуття «профільної середньої, професійної (професійно-технічної) та/або фахової передвищої освіти».

Втім, відповідно до редакції до Закону України «Про вищу освіту» коледжі постають закладами професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, що провадить освітню діяльність на певному рівні (рівнях) повної загальної середньої освіти та базової середньої освіти.

Зокрема, економіко-гуманітарні коледжі здійснюють освітню діяльність у сфері фахової передвищої освіти для здобуття освітньо-професійного ступеня фахового молодшого бакалавра на базі базової середньої освіти (після 9 класів) та повної загальної середньої освіти (після 11 класів).

Варто зауважити, що економіко-гуманітарні коледжі у своїй освітній діяльності інтегрують підготовку студентів в комплексній взаємодії як гуманітарних, так і економічних спеціальностей. Позаяк наше експериментально-дослідне дослідження проводилося серед студентів економіко-гуманітарних коледжів спеціальностей 081 «Право» та 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», які належать до циклової комісії економіко-правових дисциплін, то варто більш конкретно зупинитися на висвітленні особливостей формування екологічної культури студентської молоді саме для цих спеціальностей.

Як відстежує А. Слєпченко, «Екологічна правова свідомість виконує регулюючу функцію у сфері дії екологічного права та є невід'ємним елементом еколого-правової системи. Правосвідомість на основі еколого-правових норм та цінностей направляє, регулює поведінку особи, в тому числі під час здійснення юридичної діяльності. Таким чином, особливим засобом поліпшення стану довкілля, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки є підвищення рівня еколого-правової свідомості та культури професійних юристів» [199, с. 525]. Екологічна освіта майбутнього юриста передбачає не лише засвоєння комплексу необхідних знань, норм, правил поведінки, ціннісних та моральних орієнтирів, а й основних фахових вимог – знати норми міжнародного права, судову практику та суспільну думку, ініціювати проведення експертиз з метою отримання достовірної екологічної інформації. Усвідомлення того, що культура технократичного суспільства поставила людство на грань екологічної катастрофи, має стати стимулом для пошуку нових можливостей і перспектив, що набувають глобального виміру. Екологізація мислення і свідомості кожного юриста, що розпочинається у



студентські роки, має стати невід'ємним елементом його особистісної культури. Формування належного ставлення до природного середовища зливається у студентів коледжу з глибокими патріотичними переживаннями, пов'язаними з поняттями батьківщини, рідної землі, рідного краю. Відповідно виховний процес у коледжі має поглибити екологічні імперативи студентів, сформувати ціннісну основу правової реальності, у якій означені поняття фігурують як важливі правові категорії.

Великого значення набувають студентські самоврядні інституції, а також наукові об'єднання і товариства, що надають стимулу для розвитку дослідницьких знань та умінь студентів. Йдеться про створення відповідного до суспільних запитів та потреб освітньо-виховного середовища навчального закладу. Саме воно сприяє самовизначенню та інтеграції студента у соціум, отримуючи таким чином персоналізоване вираження. Як зазначає Л. Остапенко, «освітнє середовище – це система соціальних зв'язків і відношень у галузі освіти, це місце перетину діяльності всіх учасників освітнього процесу, де забезпечується використання та активізація їхнього творчого потенціалу» [157, с. 13-15]. Зважаючи на те, що соціально-економічний розвиток суспільства позначений рівнем знань кожного громадянина, освіта стає важливим чинником і навіть своєрідним гарантом національної безпеки держави. Головними характеристиками освітнього середовища дослідниця називає інтенсивність освітньої інформації, а також активну, динамічну, спрямовану на певний результат індивідуальну та самостійну інтелектуально творчу працю студентів. Основною складовою підготовки майбутніх юристів є оволодіння системою нормативних актів, які регулюють використання та відтворення природних ресурсів і охорони природного середовища і потребують постійної корекції та удосконалення. Усі нормативні акти ми відносимо до сфери екологічного законодавства, яке сьогодні регулює суспільні відносини у цій сфері і представлене відповідними підгалузями, а саме: земельне, водне, лісове, фауністичне, флористичне, природнозаповідне, законодавство про надра, про охорону

атмосферного повітря, – які базуються на нормах Конституції України. Серед найважливіших норм акцентуємо увагу на таких, як: право власності українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси; право користування природними об'єктами; гарантування екологічної безпеки, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; право вільного доступу до інформації про стан довкілля; обов'язок не заподіювати шкоди природі. Кожен студент має знати екологічне законодавство, а саме закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про природнозаповідний фонд України» (1992), «Про екологічну експертизу» (1995), «Про Червону книгу України» (2002), «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995), «Про охорону атмосферного повітря» (в ред. 2001), «Про тваринний світ» (2001), «Про екологічну мережу України» (2004), «Про екологічний аудит» (2004); Кодекс України про надра (1994), Водний кодекс України (1995), Земельний кодекс України (2001), Лісовий кодекс України (в ред. 2006).

Відповідно до сучасного екологічного законодавства, тими важелями, які забезпечують екологічну безпеку і вміння передбачити наслідки екологічної діяльності, є оволодіння системою нормативних екологічних актів, що складають знаннєву та інформаційну платформу про стан навколишнього природного середовища кожного майбутнього юриста, потребу покращення довкілля та збереження природного балансу, попередження і зменшення наслідків, небезпечних для людини і навколишнього середовища. Невипадково С. Гусарєв головним завданням закладу вищої та передвищої освіти юридичного профілю вважає «забезпечення умов для оволодіння знань про людину, природу і суспільство» [53, с. 46].

Водночас спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» є економічною спеціальністю підготовки фахівців у фінансових установах та фінансових службах підприємств та організацій різних форм власності. Властиво, що від 22 червня 2021 року затверджено Наказ

Міністерства освіти і науки України № 700 «Про затвердження стандарту фахової передвищої освіти зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» «фаховий молодший бакалавр» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» [147].

Так, формування компетентності ЗК 2, яка постає як «здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя» [142] передбачає саме морально-етичні та природоохоронні заходи, пов'язані з різноманітними видами навчальної та виховної діяльності. Адже професійна діяльність майбутніх фінансистів базується на реалізації як менеджерських так і управлінсько-аналітичних знань та умінь, необхідних для фінансової оцінки підприємницької діяльності, або діяльності організацій, що базується на засадах прогнозування та контролю коштів за їх використанням. Підкреслимо, що алгоритм процесу формування екологоорієнтованої особистості студентів ґрунтується на принципах екологічного імперативу та інтеграції природничих, економічних і правових аспектів педагогічної взаємодії, що зумовлює якісну модифікацію внутрішнього світу та трансформацію поведінки студентів шляхом розвитку їх професійної «Я-концепції». Відповідно специфіка формування екологічної культури майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей 081 «Право» та 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» в економіко-гуманітарному коледжі передбачає тісну міжпредметну взаємодію дисциплін науково-природничого та гуманітарного циклу, яка впливає на інтенсивність освітньої інформації, спрямованої на комплексне дослідження екологічної культури і постає дидактичною умовою екологізації мислення і свідомості кожного студента.

Набуті теоретичні знання з дисциплін загальноосвітньої підготовки, зокрема біології, екології, української літератури є необхідними для застосування у практичній діяльності для вирішення завдань професійного характеру, які стосуються екологічної проблематики взаємовідносин людини з природою, забезпечення правомірності прийнятих економічно-фінансових рішень у правовому та морально-етичному полі.

Встановлено тісний взаємозв'язок між системою екологічних та економічних знань, що зумовлює можливості організації проведення заходів екологічного спрямування з метою формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. Міжпредметні зв'язки в освітньому процесі коледжу являють собою комплексне дослідження екологічної культури, скеровуючи процес її формування у належне русло. У цьому плані використовуємо усі аспекти міжпредметної взаємодії екології та біології.

Так, навчальним планом з екології передбачено вивчення біорізноманіття нашої планети. Таку ж тему запропоновано освітнім планом з біології, де біорізноманіття постає як наслідок еволюції. Технологічні рішення щодо його використання, питання економного та раціонального використання ресурсів є спільною проблемою обох дисциплін. Глибше осмислити сучасну систему органічного світу як біологічну проблему дозволяють такі ключові терміни екології як «збалансований розвиток» та «невиснажуване природокористування». Важливим елементом дослідження стають також ландшафтно-екологічні пріоритети розвитку регіону, територіальна структура місцевих геосистем та ін.

Комплекси професійно-відновлювальної спрямованості для економіко-гуманітарних напрямів професійної діяльності проектується у вимір біології, як-от: вивчення біологічних ресурсів людського організму, використання потенційних здатностей людського організму. Властиво, що економічна сфера насамперед пов'язана з господарськими процесами виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ. Саме тому варто

звернути увагу на потребу економічного виховання, яке виражає безпосереднє відношення студентів до економічних знань та умінь, включення в економічне життя сім'ї та суспільства в цілому, грошових резервів та особливостей їх використання, природи та ін.

У цьому контексті економічна освіта забезпечує «формування... елементарних економічних уявлень, знань, умінь, і навичок щодо процесів вироблення, розподілу, обміну і споживання предметів довкілля, необхідних для участі особистості в усіх видах діяльності» [23, с. 379]. Важливо, що пріоритетною ідеєю екологізації економічного знання та діяльності має бути те, що економічний розвиток повинен узгоджуватися з проблемами охорони довкілля, позаяк успіхи у виробничій діяльності не повинні досягатися за рахунок руйнації навколишнього середовища.

Зокрема, серед пріоритетних аспектів концепції сталого розвитку соціальних та екологічних, особлива роль приділяється економічним, що постають у площині імперативу сталого розвитку в економічному управлінні з акцентом на ресурсозбереженні, управлінні сферами господарства та територіями тощо, позаяк багаторічне споживацьке ставлення до природи, неконтрольоване використання природних ресурсів призвело до негативних екологічних наслідків. Спрямованість на отримання швидких надприбутків без належних капіталовкладень на збереження природного середовища, зазвичай, стає притаманною властивістю у діяльності виробничих підприємств.

Однак, як стверджують Ю. Головня, В. Ільченко, О. Трубей, аналізуючи екологічний брендинг в умовах сталого розвитку економіки, більшість компаній дорожить іміджем «зелених» як екологічно відповідальних, позаяк це дає змогу не тільки отримати прибуток, а й домогтися великої довіри споживачів, сприяє пізнаваності бренду та збільшенню обсягів продаж. Тобто, компаніям вигідно асоціювати себе з «зеленою» економікою, оскільки вона забезпечує успіх на ринку [45].

До питання формування екологічної культури майбутніх економічних працівників звертається у своїх наукових пошуках О. Матеюк [135]. На думку вітчизняної дослідниці, екологічна культура майбутніх економістів є інтегральним особистісним утворенням, яке «формується у процесі професійної освіти у вищому навчальному закладі й ґрунтується на екологічних знаннях та вміннях, екологічній свідомості, екологічному стилі мислення та діяльності, які проектуються на його професійну діяльність» [135, с. 32]. Наголошується на особливій ролі відповідальності у конкретних діях, у всіх видах та результатах діяльності майбутніх економістів, що потребує екологічного сприйняття навколишньої дійсності, якісно нового рівня взаємодії людини із зовнішнім природним середовищем, що передбачає внутрішній взаємозв'язок індивіда і Природи.

Як бачимо, надзвичайно важливим постає свідоме використання набутих економічних знань та умінь у комплексній взаємодії з морально-етичними проявами особистості у відповідальному ставленні до природи, необхідності безперервної екологічної освіти, вибору стратегій поведінки, що забезпечують екологічну ціледоцільність, орієнтації на розвиток екологічно чистих технологій.

Властиво, що саме підготовка студентів з «Біології» потребує переосмислення утилітарного ставлення до природи, що ґрунтується на ідеях посилення могутності людини та підкоренні сил природи, отримуючи своє вираження у вислові І. Мічуріна: «Ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх – наше завдання». Тобто погляди, викладені в підручниках з біології радянських часів ґрунтуються на переконанні у невичерпності природних ресурсів та розумінні людської життєдіяльності тільки у контексті природничо-перетворювальної практичної діяльності. На нашу думку, саме на заняттях з дисципліни «Біологія» значною мірою уможлиблюється формування екологічної культури особистості у вимірі ставлення до природи як «світу», ціннісно-значимому й безпосередньо пов'язаному з особистістю,

де надзвичайно корисними можуть бути екологічні екскурсії для ознайомлення з природними комплексами.

Водночас домінантою занять з дисциплін «Біологія» та «Екологія», має бути формування наступних поглядів:

- природа визнається самоцінною реальністю незалежно від «корисливості чи шкідливості» для людини;
- вищою цінністю проголошується гармонійний розвиток людини та природи, де людина виступає тільки одним із елементів екологічної системи;
- відсутність особливих привілеїв для людини та накладання на неї найбільшої відповідальності як істоти розумної;
- взаємодія людини з природою не повинна призводити до порушення в ній наявної екологічної рівноваги;
- морально-етичні норми поширюються як на сферу міжлюдських відносин, так і на ставлення до природи;
- обмеження людської практично-перетворювальної діяльності, спрямованої на модифікацію природи на впровадження дбайливого, «економного» споживання з необхідністю корегування критеріїв екологічної доцільності.

Таким чином, проблема екологізації освіти студентів економіко-гуманітарних коледжів економіко-правової підготовки передбачає особливе посилення уваги на поглибленні духовно-моральнісних чинників в освітньому та виховному процесі, що потребує у зрізі формування екологічної культури особистості необхідності реалізації набутих знань та умінь у їх проектуванні на професійну діяльність з властивою домінантою ціннісних пріоритетів природи, екологічної доцільності та оптимального вирішення екологічних проблем. У процесі здійснення освітнього процесу виникає необхідність становлення у студентської молоді знанневих, емоційно-вольових та поведінкових особистісних структур для віднайдення якісно нових шляхів взаємодії з природою, що передбачають як вивчення, так і охорону навколишнього середовища, здійснення екологічно доцільних

вчинків на засадах співчуття, співпереживання, відповідальності, економії та ін. Відповідно до означених підходів, екологічна культура студентів економіко-гуманітарних коледжів являє собою комплексне утворення майбутніх фахівців економіко-правової підготовки та істотний складник їхньої загальної культури та культури в цілому, що передбачає засвоєння інтегративної системи знань, переконань, навичок, вмінь, спрямованих на відповідальне ставлення людини до природи й необхідність глибокого розуміння нерозривного зв'язку між ними на ціннісній морально-естетичній основі на засадах усвідомлення реалізації альтернативних підходів економного споживання у проблемному полі небайдужості, співпереживання та обмеження особистісних потреб. Водночас формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів постає як процес засвоєння інтегративної системи знань, переконань, навичок, вмінь, спрямованих на відповідальне ставлення людини до природи й глибоке розуміння нерозривного зв'язку між ними на ціннісній морально-естетичній основі на засадах реалізації альтернативних підходів економного споживання у проблемному полі небайдужості, співпереживання та обмеження особистісних потреб.

### **1.3. Інтегративний підхід та його роль у формуванні екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів**

Ідея інтеграції наскрізно пронизує сучасний освітній простір і є однією з домінантних, оскільки ретранслює динаміку парадигмальних педагогічних зрушень в умовах переходу від традиційних моделей структурування знань лінійного типу до більш складних, від статичних до динамічних. Визначення змісту освітніх процесів неодмінно супроводжується урахуванням його множинності та поліваріативності, що значною мірою ускладнює взаємодію між різними галузями знань, їх міждисциплінарними зв'язками і націлює на побудову синтетичної освітньої моделі та розвиток інтегративних процесів в



освіті. Інтегративні наукові розробки, які охоплюють широкий спектр феноменів людської реальності, тримають у власному полі зору й феномен екологічної культури, що незмінно пов'язаний з проблемами людського виживання в умовах природніх загроз і катаклізмів та подолання різних екологічних небезпек. Нині напрацювання у цій сфері отримують пріоритет не тільки у системі філософських наук, позаяк інтеграція перебирає на себе роль фундаментального принципу сучасного наукового дослідження, що здатний оживити і відновити природну організацію наукового пошуку. Він також дозволяє уникнути однобокості та одноплочинності наукової стратегії і постає основною умовою модернізації змісту освіти. Прикметно, що ідея інтеграції якнайпосутніше узгоджується з методологічними засадами холістичної парадигми, яка засвідчує планетарні зусилля глобалізованого світу на збереження власної цілісності і неподільності. Якщо ж брати до уваги холістичну педагогіку, то найпродуктивнішою її ідеєю належить визнати ідею цілісності суб'єкта, неподільності і незбагненності людської душі. У вимірах холізму, вибудованого на інтегративних засадах, екологічна культура входить у зміст душевних прагнень і спонук, переломлюючись крізь людську суб'єктивність у її нерозривному зв'язку зі світом.

У зв'язку з цим вимагає ширшої експлікації поняття інтеграції. Важливо взяти до уваги, що поняття інтеграція належить до загальнонаукових, а кожна окрема наука адаптує його до власного предметного поля та умов розвитку, а тому воно мусить прокласти власний шлях галузевої специфікації.

Педагогічна інтеграція як принцип розвитку педагогічної теорії і практики найпосутніше відображає специфіку сучасного стану педагогічної науки і володіє необхідним арсеналом впливу на усі її сфери і явища. Зазвичай поняття інтеграція (від лат. *integration* – відновлення, поновлення та *integer* – цілий) постає як «доцільне об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи» [29, с. 401], процес розвитку, «пов'язаний з об'єднанням в єдине ціле розрізнених частин і елементів, результатом якого є

певний ступінь інтегрованості – стан упорядкованого функціонування частин цілого» [239, с. 595], а також як поєднання різних елементів культури, ціннісних зразків, моральних норм [239]. Прикметно, що ідея інтегративного підходу розроблялася різними вченими. Означений підхід знайшов своє втілення в «теорії інтегративних рівнів», який склався до початку 40-х років ХХ століття з ініціативи Р. Джерарда, Емерсона і Хавелса за участю інших вчених-біологів, соціологів, філософів [269]. Відповідно до цієї теорії, утворення землі, соціальні зміни в суспільстві спричинені космологічними трансформаціями, що утворюють рівні певного порядку аж до утворення системи. Педагогічна дидактика вбачає в інтеграції «процес встановлення зв'язків між структурними компонентами змісту освіти з метою формування у кожного учня цілісного уявлення про світ, виховання орієнтованої на розвиток і саморозвиток особистості» [42, с. 12]. Інтеграцію як природний динамічний процес, що «охоплює взаємопроникнення та взаємозв'язок елементів, розділів та освітніх напрямів на основі системного і всебічного розкриття процесів і явищ, спрямованих на забезпечення цілісності знань і вмінь» [113] трактує К. Крутій. Найпершим джерелом інтеграції М. Лазарєв вважає загальні структурні елементи змісту освіти. Рівень дидактичного синтезу є вищим, оскільки позначений не тільки інтеграцією програмового змісту, а й процесуальним синтезом, що передбачає утворення інтегрованих форм організації навчання (інтегроване заняття, інтегрований цикл занять). Третій, найвищий рівень цілісності – формує нову предметну сферу у навчанні. На цьому рівні розглядаємо повна змістову й процесуальну інтеграцію [120].

До головних способів інтеграції О. Вознюк відносить: уніфікацію, універсалізацію, категоріальний синтез, екстраполяцію, узагальнення, моделювання, систематизацію, вказуючи на те, що «інтеграція пов'язана з якісними і кількісними перетвореннями взаємодіючих елементів» [38].

Як зауважує І. Бех, наявна «стадія наукового мислення дедалі більше характеризується прагненням розглядати не окремі, ізольовані об'єкти явища

життя, а їх більш чи менш широкі єдності. Тож інтеграція, як вимога об'єднання в ціле якихось частин чи елементів, вважається необхідним дидактичним засобом, за допомогою якого можна створити в учнів цілісну картину світу» [13, с. 5]. У зв'язку з цим відстежується зростання теоретичної множинності педагогічного знання. Так, вперше у дисертаційному дослідженні М. Романенка «Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти» експлікована ідея метапарадигмального синтезу, що передбачає цілісність досліджуваного освітнього поля зі збереженням методологічного плюралізму та множинністю його репрезентацій. Саму ж процедуру метапарадигмального синтезу запропоновано автором для системного аналізу та класифікації парадигмально-когнітивних основ постсучасних освітніх теорій та практик [186].

Доцільно підкреслити, що семантичне поле поняття інтеграції формувалося упродовж тривалого часу, що засвідчують праці Й. Песталоцці, Й. Гербарта, К. Ушинського, Г. Сковороди тощо. Зокрема основоположник наукової педагогіки і народної школи К. Ушинський стверджує, що знання та ідеї, які розробляються різними науками, повинні органічно вбудовуватися у світлий і панорамний погляд на світ [236], а в основу виховання людини має покладатися цілісне людинознавство, а, отже, без всебічного вивчення людини педагогіка є немислимою. Зауважимо, що започаткованій ним педагогічній антропології, яка синтезує та систематизує знання про людину, він надає статусу методологічного фундаменту педагогіки. Основною педагогічною думкою Г. Сковороди стає природне виховання, що передбачає виховання цілісного духа, гармонійної особистості, що живе у злагоді із собою. Предметом педагогічної думки мислителя стає людина, її думки, душа, дух серце, розум, що разом засвідчують ідею людини як складної системи, яка вимагає делікатного ставлення до самого себе. Так, Г. Сковорода зазначає, що «часто ми найдрібніших дрібниць не розуміємо. А

людина – це маленький світ, мікросвіт, силу якого важко осягнути, так само, як неможливо відшукати початок всесвіту» [195, с. 174].

Нині феномен інтеграції центрує освітній пошук таких науковців, як О. Савченко, Н. Бібік, В. Ільченко, Т. Пушкарьова, Л. Масол, О. Гайдамака, Н. Очеретяна, О. Сухаревська та ін., у дослідженнях яких інтеграція позначає підпорядкування єдиній виховній і навчальній меті однотипних частин та елементів змісту, методів і форм у рамках освітньої системи на певній стадії навчання і являє собою процес упорядкування, структурування внутрішньогрупових відношень єдності, загальних цінностей, оптимізації [170], процес зближення і зв'язку наук, що має місце водночас із процесами їх диференціації [158, с. 229], а також «як процес взаємодії двох або більше систем з метою створення нової, яка набуває нових властивостей завдяки зміні властивостей та зв'язків її елементів» [85, с. 7]. Прикметно, що у контексті такої інтерпретації система постає цілісним утворенням, що може автономно забезпечувати власне існування та функціонувати як єдине ціле у процесі взаємодії своїх елементів. Таких елементів може налічуватися два і більше. У зв'язку з цим інтеграція розглядається в Оксфордському тлумачному словнику як «акт чи процес поєднання двох або більше частин таким чином, щоб вони функціонували злагоджено» [281, с. 675]. Процеси, які відстежуємо у рамках наявної системи, сприяють підвищенню рівня її цілісності та організованості, інтенсифікуючи відповідні зв'язки між структурними елементами системи, що засвідчено Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), Національною доктриною розвитку освіти України, Концепцією нової української школи, у якій, зокрема, запропоновано «навчальний матеріал ...інтегрувати в змісті споріднених предметів або вводити до складу предметів у вигляді модулів» [107]. Процес інтеграції є одним із найбільш сучасних інноваційних підходів в освітньому полі України. Цільовий вектор входження України у європейську спільноту ґрунтується на загальних підходах до освітньої системи Європи, достатньо підкреслити, що провідним принципом освіти

Фінляндії є саме інтегративний підхід. Відповідно інтеграція знаннєвої платформи набуває ще більшої ваги, вимагаючи з'ясування специфіки параметрів знань, особливостей їх структурування тощо. Теоретико-методологічну основу інтеграції розроблено І. Козловською, яка вбачає у ній процес взаємодії елементів, наділених відповідними властивостями, що передбачає встановлення, ускладнення та інтенсивність істотних зв'язків між ними [101]. Це значною мірою впливає на те, що наслідком вказаної взаємодії стає новий інтегрований об'єкт, який хоча й володіє якісно відмінними трансформованими властивостями і містить кардинально нові системні властивості цілого, проте зберігає у своїй структурі індивідуальні ознаки вихідних елементів. Таким чином, інтегрування постає як якісно новий динамічний і суперечливий процес структурування знань у нових органічних взаємозв'язках. Досліджуючи сутнісні ознаки цього процесу, І. Козловська переконує у необхідності створення передумов об'єднання попередньо розрізнених елементів, проте не шляхом простого сумування, а синтезу, результатом якого має бути система, ключовою ознакою якої дослідниця вважає цілісність. Елементами об'єднання при цьому постають явища чи процеси, які інтегруються, об'єктивні передумови доцільності їх об'єднання, що кваліфікуються як підстава інтеграції, а також її результат [101].

Наріжною проблемою сучасного педагогічного знання стає дезактуалізація його винятково прикладних аспектів, що виходять за межі власної змістової конкретики, потребуючи узагальнень та фундаменталізації. Не можна не дослухатися до думки О. Сухомлинської, яка фіксує відчутний відрив усієї педагогічної науки від практики. Кардинальні зміни та інноваційні процеси, що відстежуються в системі освіти, засвідчують прагнення науковців, «з одного боку, знайти й аргументувати нові засади, нову парадигму своєї науки, а з другого, – науково описати, закласти науковий фундамент під сучасні інноваційні процеси, що мають місце в освітньому просторі України» [211, с. 3-4].

Такі міркування покладаються в основу обґрунтування інтегративного підходу, що включає інтеграцію в ролі принципу конструювання системи і забезпечує раціональне об'єднання компонентів змісту навчання внутрішньопредметного та міжпредметного характеру та їх узагальнення. Згідно з академічним тлумачним словником української мови поняття підхід позначає «сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь» [1].

Ідея інтегративного підходу в освітньому процесі пронизує праці О. Дубасенюк [57], Є. Іванченко [81], В. Ільченко [84], О.Вознюк [38] та ін. Так, О. Дубасенюк трактує цей підхід як стратегію дослідження процесу, – базову ціннісну орієнтацію, яка визначає позицію педагога [57], а М. Опачко – як провідну форму організації професійної освіти на основі всезагальності і єдності законів природи і суспільства, цілісності сприйняття суб'єктом сучасної картини світу [154]. Так, навчальна діяльність, що містить у собі змістові, операційні та мотиваційні компоненти, шляхом їх інтегрування усуває фрагментацію знань про реальність, вибудовуючи цілісну картину світу. Невипадково Н. Мойсеюк трактує інтегративність «як орієнтацію на інтегральні курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу» [141, с. 139].

На нашу думку, інтегративний підхід являє собою стратегію дослідження процесу формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів, що усуває фрагментацію знань про реальність, вибудовуючи цілісну картину світу. У контексті сказаного стає очевидним те, що власне екологічні знання, уміння та навички мають стати не так об'єктом засвоєння знань, а передусім отримати статус психолого-педагогічного фактора особистісного розвитку, вироблення особистісних цінностей, що передбачають не тільки активну соціальну взаємодію, а й відповідні відносини з природою як екосистемою, у якій людині відведена не остання роль. Так чи інакше ідея інтегрування набула нині наскрізного характеру і охоплює собою усі сфери педагогічного знання.

Освітній процес, активно постулюючи цю ідею, експлікує поняття екологічного просвітництва та екологічної освіти, що є цілісним явищем, яке включає процеси навчання, виховання та розвитку особистості і скероване на формування екологічної культури. Прикметно, що Концепція екологічної освіти України серед стратегічних напрямків і тактичних завдань розвитку вказує на потребу формування поколінь з новою екологічною культурою, новим екологічним світоглядом на принципах гуманізму, екологізації мислення, міждисциплінарної інтеграції, історизму та системності з метою збереження і відновлення природи України та її біологічного різноманіття, а також «екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки» [94].

Заслуговує на увагу виділена М. Опачко класифікація форм педагогічної інтеграції, зокрема: предметно-образна, понятійна, світоглядна, діяльнісна, концептуальна. Предметно-образна форма педагогічної інтеграції передбачає формування у студентів цілісних уявлень про духовну, соціальну, природну і технічну сфери об'єктивної реальності. Понятійна форма є важливою для формування складних (комплексних), міждисциплінарних понять і категорій. Світоглядна форма сприяє системному об'єднанню найрізноманітніших наукових фактів, подій, законів та гіпотез. Діяльнісна форма підводить об'єднання різних видів діяльності під певний узагальнений її спосіб. Концептуальна форма інтегративного процесу відкриває можливості нових оцінок, ціннісних орієнтацій, нових поглядів, відношень, нових рішень, норм та ідей [154]. На думку дослідниці, кожна із означених форм може інтегрувати в собі об'єкти, різні за своєю сутнісною природою.

Зауважимо, що програма фахової підготовки студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів передбачає вивчення дисциплін загальноосвітньої підготовки та отримання ними освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст», що згідно із Законом України «Про вищу освіту» являє собою освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій

певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності [69]. Як зауважує М. Хилько, нині суттєво розширилося коло наук, що експлікують екологічну проблематику. До них, зокрема, віднесено і біологію, і економіку, і географію, а також медичні й соціологічні дослідження. На думку дослідника, екологія нині, прагнучи асимілювати наявні проблеми природознавчого та соціогуманітарного профілю, не тільки значно розширює власне предметне поле, а й так чи інакше претендує на певне лідерство в науковому пізнанні, а тому її не варто «втискувати» її в рамки виключно природознавства чи соціології» [247]. Не буде помилкою визнати, що сучасна екологічна культура вибудовується на міждисциплінарній основі, щоразу залучаючи у власний обіговий контекст нові види пізнання, а тому постає відкритою системою, що передбачає координацію змісту навчальних дисциплін, їх взаємодію на єдиній мотиваційній основі. Таким чином, використання інтегративного підходу у формуванні екологічної культури студентів кваліфікуємо як необхідний елемент цілісного освітнього процесу економіко-гуманітарних та інженерних коледжів, де інтеграція традиційно представлена блоком нормативних дисциплін, кожна з яких так чи інакше актуалізує попередньо набуті знання. Така послідовність в оволодінні необхідним каркасом знань репрезентує інтегративну вертикаль предметно орієнтованого навчання. У коледжах інтегративна модель оволодіння знаннями не обмежується вимогами їх нарощування та сумування, а передбачає взаємодію та взаємодоповнення дисциплін.

Водночас, варто зауважити, що наказом Міністерства освіти і науки України № 570 від 1.07.2018 р. «Про затвердження типової освітньої програми профільної середньої освіти закладів освіти, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти» доведено необхідність розробки та впровадження освітніх програм та навчальних планів студентів, що навчаються на основі базової загальної середньої освіти, в яких у Додатках передбачено перелік предметів, які



включають експериментальні інтегровані курси. Саме навчальні дисципліни «Екологія» та «Біологія» увійшли до складу експериментального інтегрованого курсу «Природничі науки». Втім, у Рівненському економіко-гуманітарному та інженерному коледжі та Новоград-Волинському економіко-гуманітарному коледжі в межах яких проводився педагогічний експеримент (формульвальний етап з 2017 по 2019 рр.) ці навчальні дисципліни згідно навчального плану читалися окремо. Адже відповідно до вищезазначеного наказу перехід на нові навчальні плани на основі Типової освітньої програми мало відбутися не пізніше 2019-2020 рр., якщо педагогічною радою закладу освіти буде ухвалене рішення про використання раніше розроблених навчальних планів для студентів першого курсу в 2018-2019 навчальному році.

З огляду на це, маємо визначити такі дисципліни, які найбільшою мірою сприяють формуванню екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. До них доцільно віднести екологічні, біологічні та гуманітарні дисципліни, що взаємно детермінуються, формуючи екологічний категоріальний апарат мислення і значною мірою впливають на рівень сформованості екологічних цінностей. Відповідно до мети та завдань нашого дослідження йдеться передусім про біологію, екологію та українську літературу. Так, програмний матеріал екології дозволяє ствердити, що її метою є формування в учнів природничо-наукової компетентності шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про закономірності функціонування живих систем, їх розвиток і взаємодію, взаємозв'язок із довкіллям; розуміння біологічної картини світу та цінності таких категорій, як життя, природа, здоров'я; свідомого ставлення до природи як універсальної, унікальної цінності; застосування знань з біології та екології у повсякденному житті, оцінювання їх ролі для сталого (збалансованого) розвитку людства.

Програма інтегрованого курсу охоплює такі теми: «Біорізноманіття», «Обмін речовин і перетворення енергії», «Спадковість і мінливість», «Репродукція та розвиток», «Адаптації», «Біологічні основи здорового

способу життя», «Сталий розвиток та раціональне природокористування», «Застосування результатів біологічних досліджень у медицині, селекції та біотехнології». Означений курс вирішує низку завдань, пов'язаних із формуванням екологічної культури у процесі оволодіння термінологічним апаратом дисципліни, змістовим наповненням основних життєвих законів і закономірностей, розумінням універсальності функціональних ознак життя, принципів та вимог підтримання життєдіяльності організму. Неабияку вагу у реалізації цього завдання має гуманістичний аспект біологічної та екологічної проблематики, що націлює на турботу про збереження власного здоров'я та безпеку інших людей, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля, формування ціннісних орієнтацій на збереження природи, розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи.

Предметом навчальної дисципліни «Українська література» є культура, яка розглядається як спосіб буття народу у світі, що знаходить свій вияв в певній системі світоглядних орієнтирів, цінностей, звичаїв, моральних засад, мистецтві, літературі тощо. Про осягнення культури можемо говорити тільки в тому разі, коли йдеться про її засвоєння особистістю, тобто про занурення у свідомість, що передбачає активність самої людини.

Таким чином, формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів вписане у контекст загальної екологічної освіти і реалізується засобами інтегративного підходу як певної стратегії в умовах множинності та поліваріативності освітнього процесу, що націлює на побудову синтетичної освітньої моделі. Формуючи взаємовідносини людини із довкіллям, екологічна культура стає одним із типів її життєдіяльності, позаяк забезпечує сталі координати соціуму, усуває екологічні загрози та внутрішній дискомфорт людини, утверджує високі гуманістичні цінності та пріоритети. Саме вони й актуалізують подальші розробки екологічної культури на інтегративних засадах.

## Висновки до першого розділу

У першому розділі «Теоретичні засади формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу» здійснено аналітичний огляд теоретико-методологічного підґрунтя осмислення феномена екологічної культури у філософсько-педагогічному дискурсі, висвітлено особливість формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів у контексті професійного становлення майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей та обґрунтовано сутність і роль інтегративного підходу у цьому процесі.

Стверджено, що аналітичний огляд педагогічних, філософських та культурологічних джерел засвідчує різні аспекти осмислення феномена екологічної культури як нової світоглядної парадигми та істотного фактора соціокультурного буття, що потребує формування екологічно орієнтованого мислення, спрямованого на критичне переосмислення антропогенного впливу на природу на основі усвідомлення нерозривного зв'язку людини з природою й необхідності формування глибокого розуміння взаємоузгодженості особистих потреб зі збалансованим ладом природного середовища.

Водночас здійснено експлікацію екологічної культури на основі таких визначальних теоретико-методологічних засад осмислення особливостей формування нової екологічної парадигми у проблемному полі взаємодії «людина-природа», як: ноосферне мислення, ідей «нового гуманізму», «кoeволюційного підходу», «концепції сталого розвитку». У зв'язку з цим виявлено, що антропогенна трансформація цілісності «людина-природа» на взаємодію «споживач-ресурси», «природа-форми господарства» призводить до порушення екологічної рівноваги й неспроможності біосфери звільнитися від деструктивного впливу людської діяльності, потребуючи корегування критеріїв екологічної доцільності крізь призму реалізації обмежувальних

стратегій як у зрізі практично-перетворювальної діяльності, так і сфері споживання. У цьому контексті саме екологізація освіти як органічна складова усієї освітньої стратегії особистісного становлення зумовлює необхідність світоглядної переорієнтації свідомості на утвердження пріоритетів природи по відношенню до потреб людини, що виступає вагомим засобом запобігання глобальної екологічної кризи.

Доведено, що алгоритм процесу формування екологоорієнтованої особистості студентів ґрунтується на принципах екологічного імперативу та інтеграції природничих, економічних і правових аспектів педагогічної взаємодії, що зумовлює якісну модифікацію внутрішнього світу та трансформацію поведінки студентів шляхом розвитку їх професійної «Я-концепції». Відповідно специфіка формування екологічної культури майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей 081 «Право» та 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» в економіко-гуманітарному коледжі передбачає тісну міжпредметну взаємодію дисциплін науково-природничого та гуманітарного циклу, яка впливає на інтенсивність освітньої інформації, спрямованої на комплексне дослідження екологічної культури і постає дидактичною умовою екологізації мислення і свідомості кожного студента.

Встановлено, що екологічна спрямованість професійної підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів забезпечується шляхом широкого використання вихідних засад інтегративного підходу. Інтеграція у дослідженні представлена як процес і результат синтезу знань, шляхів пізнання та життєвої активності, що скерована на цілісне сприйняття природної та соціальної реальності з метою формування екологічної культури студентів. Встановлено, що цей процес залежить від ступеня інтеграції змісту навчального матеріалу та глибини взаємодії інтегрованих знань на різних рівнях – методологічному, теоретичному, емпірично-прикладному.

Доведено, що інтегративний підхід націлює на побудову синтетичної освітньої моделі на основі ствердження єдності і неподільності процесу формування екологічної культури студентів, виводячи його за конкретні дисциплінарні межі й сприяючи якісній трансформації усіх елементів та рівнів сучасної освітньої системи.

**Основний зміст першого розділу дисертації висвітлено в наукових публікаціях автора [1; 5; 7; 8;10; 11; 18].**

## **РОЗДІЛ 2**

### **ОБГРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ТА СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИХ КОЛЕДЖІВ ЗАСОБАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ**

У розділі досліджено сутність екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів як чинника глибинних особистісних трансформацій. Обгрунтовано її компонентну структуру (когнітивний, аксіологічний, гуманістичний, діяльнісний), критерії (інтелектуально-рефлексивний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-розвивальний, мотиваційно-діяльнісний), показники і рівні (високий, середній, достатній та низький) сформованості. Визначено та обгрунтовано педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу: екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу; спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи; актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі; забезпечення мотивації майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності.

Розроблено структурно-функціональну модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу, яка поєднує цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий і результативний блоки.

## **2.1. Сутність екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, критерії, показники і рівні її сформованості**

Формування екологічної культури студентів є одним з найвагоміших пріоритетів сучасної професійної підготовки у коледжах, що передбачає належне оволодіння системою наукових знань та практичних навичок, ціннісних орієнтирів та поведінкових і діяльнісних імперативів, які засвідчують відповідальне ставлення до соціально-природного середовища та здатність гармонійної взаємодії з ним. Нині, як ніколи, оприявнила себе глобальна екологічна криза, подолання якої вимагає особливих інтелектуальних, вольових, духовних та матеріальних ресурсів, і передусім людських. Саме від людини та її культурної свідомості нині залежить доля світу, позаяк екологічна криза породжена антропологічною кризою. Екологічна культура у такому розумінні є чинником глибинних особистісних трансформацій, тому з'ясувати компонентну структуру екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів постає першорядною проблемою їхньої професійної освіти.

Процес формування екологічної культури є невід'ємною складовою навчання, виховання та розвитку особистості, що здійснюється відповідно до положень Концепції екологічної освіти, згідно з якою екологічна культура являє собою вищий рівень екологічного світогляду, що забезпечує відчуття особистісної цілісності та соціальної визначеності і засвідчує відповідність власного образу людини її життєвому покликанню. Експлікація компонентної структури екологічної культури вписана у розлогий теоретично-пошуковий контекст, репрезентований як творчістю відомих зарубіжних дослідників Ю. Габермаса (J. Habermas), Д. Жоделе (D. Jodelet), Т. Парсонса (T. Parsons), В. Франкла (V. Frankl), Е. Фромма (E. Fromm), К. Ясперса (K. Jaspers), Ш. Шварца (S. Schwartz), так і багатьох українських

мислителів (Л. Виговський, Т. Виговська, В. Гончарук, Д. Коробков, Н. Мамедов, Т. Пузир, Л. Фенчак та ін.).

На думку Н. Мамедова, проблема формування екологічної культури відсилає нас до таких традиційних питань як сутність культури, механізми соціалізації індивіда, шляхи вдосконалення освітнього процесу та екологічної відповідальності особистості. Потреба реалізації безпечного екологічного розвитку завжди пов'язана з необхідністю оволодіння новими знаннями, новими технологіями та нормами поведінки, які водночас є нормами нової екологічної культури.

Розглядаючи екологічну культуру як значиме у соціальному плані новоутворення, Л. Виговський та Т. Виговська пов'язують її сформованість із зрілістю екологічної свідомості, оволодінням певною сумою екологічних знань, які є базою раціональної екологічної діяльності, що заснована на ціннісному ставленні до природи. Вони переконують нас у тому, що «в умовах глобальної екологічної кризи актуальною є проблема формування і підвищення зрілості екологічної свідомості особистості» [32, с. 35], яка стає стрижнем екологічної культури. У розумінні В. Скребця «екологічна свідомість – це рівень психічного відтворення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, саморефлексія місця і ролі людини у біологічному, фізичному, хімічному світі, а також саморегулювання та наповнення цього відтворення екологічним змістом» [197, с. 48].

На думку Л. Рибалко, ядром нової екологічної парадигми та екологічної культури людства має стати «еколого-еволюційний тип світогляду», результатом наявності якого є сформовані в особистості екологічна компетентність, екологічна свідомість та екологічне мислення. Відтак, «метою освіти є формування екологічного світогляду людини, що ґрунтується на уявленні про її єдність із природою і про спрямованість культури не на експлуатацію природи, а на її збереження» [184, с. 216]

Аналізуючи психолого-педагогічні та методичні розвідки у площині екологічного навчання та виховання, В. Гончарук робить висновок про те, що



сформованість екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки визначається п'ятьма взаємопов'язаними компонентами, до яких дослідник відносить: мотиваційний, що охоплює сферу інтересів, потреб, мотивів, бажання здійснювати екологічне виховання учнів та проводити з ними природоохоронну діяльність, змістовий, у контексті якого виняткового пріоритету набувають екологічні знання у сфері теоретичної і прикладної екології та інтелектуальний розвиток, позначений здатністю оперувати цими знаннями, процесуальний, що визначається здатністю реалізовувати навчально-виховний процес, спрямовуючи його на екологічне виховання учнів та використовуючи різні способи здійснення екологічної діяльності, опираючись на різноманітні (у тому числі інноваційні) методи і технології навчання на уроках із природничих дисциплін, креативно-діяльнісний, позначений здатністю до творчої імпровізації та експромту, використанням нетрадиційних підходів до організації навчально-виховного процесу та позакласної діяльності, спрямованої на формування екологічної культури особистості; вмінням творчо вирішувати будь-які екологічні ситуації та рефлексивний, що передбачає власну активність та залучення учнів до природоохоронної діяльності; сформованість рефлексивної позиції тощо [48].

Піднімаючи проблему сформованості екологічної культури майбутніх техніків-екологів у процесі професійної підготовки в коледжах, Т. Пузир розкриває роль таких компонентів екологічної культури, як мотиваційний, ціннісний, знаннєвий, операційно-діяльнісний, особистісний, вважаючи їх необхідним складником професійного становлення студента [181].

Водночас Л. Фенчак у структурі екологічної культури майбутніх спеціалістів аграрних коледжів вважає найбільш вмотивованим вибір таких компонентів, як потребнісно-мотиваційний, що містить інтереси, потреби, мотиви, прагнення до екологічної діяльності у аграрному виробництві; інтелектуальний, заснований на екологічних знаннях та вміннях, екологічних судженнях та переконаннях, поінформованості щодо сучасної екологічної

ситуації у сільськогосподарському виробництві тощо та професійно-діяльнісний, що охоплює собою екологічні дії в умовах аграрного виробництва) [238].

Відповідно до мети та завдань нашого дослідження вважаємо за доцільне виокремити такі компоненти екологічної культури студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів: когнітивний, аксіологічний, гуманістичний та діяльнісний.

**Когнітивний компонент** знаменує пізнавальні здатності щодо оволодіння сукупністю екологічних знань і уявлень у «системі людина – суспільство – природа». Важливим фактором пізнавального процесу є здійснення когнітивної репрезентації просторового оточення. Зауважимо, що поняття «когнітивна репрезентація» актуалізується у когнітивній науці як гіпотетичний внутрішній символ, що представляє зовнішню реальність [267], а також мисленнєвий процес, що використовує гіпотетичний образ як формальну систему для явного визначення певних об'єктів чи типів інформації. У цьому процесі людині відведена роль істоти, яка мислить і є складною системою контурів зворотнього зв'язку, що потребує постійної підтримки у зв'язку із зміною параметрів середовища. У цьому плані доцільно звернутися до дефініції соціальної репрезентації Д. Жоделе (D. Jodelet): «Категорія соціальної репрезентації являє собою специфічну форму пізнання, а саме: знання здорового смислу, зміст, функції і відтворення яких соціально зумовлені. У більш широкому плані соціальні представлення – це властивості звичайного буденного практичного мислення, скеровані на освоєння та осмислення соціального, матеріального та ідеального оточення. Соціальна детермінованість самого процесу представлення визначена контекстом та умовами виникнення, каналами циркуляції й, урешті, функціями, що впливають із взаємодії зі світом та іншими людьми» [273]. Змістом такої взаємодії в найбільш інтегрованій формі стає образ світу як певне особистісне утворення, що постає цілісною, багаторівневою системою уявлень людини про світ та своє місце у ньому. На

думку дослідника, особлива роль образу світу як інтегрального утворення особистості полягає у його прогностичності, позаяк утримує в собі у вираженому чи прихованому вигляді прогноз на віддалене майбутнє, на чому, власне, й вибудовуються стратегії людини. Вивчаючи образ світу суб'єктів освітнього процесу, необхідно брати до уваги передусім той факт, що у складних формах активності будь-який суб'єкт керується не так засобами досягнення предмета власних потреб, як самим цілісним образом нового життя, у контекст якого цей предмет має бути включеним. Тут можна відстежити закономірності смислопородження, відповідно до яких смисли життя породжуються живим образом майбутнього, що має концептуально важливе значення для проблеми культурного становлення, в тому числі екологічного.

Таким чином, постаючи як інтегральна можливість випереджуючого відображення, створення мисленевих конструкцій, передбачення можливих подій та їх наслідків, прийняття екологічно виправданих рішень, їх планування та здійснення, когнітивний компонент виявляє здатність людини до стратегічного мислення. Воно містить екологічне цілепокладання і тісно пов'язане із поняттям стратегічного прогнозування, що передбачає когнітивну мобілізацію психічних ресурсів на основі осмислення екологічних ризиків і помилок та попередження екологічних катастроф. В усіх своїх можливих проявах стратегічне мислення позначене інтенсивними процесами інформатизації та глобалізації і є неабияким ресурсом та екологічною цінністю сучасного суспільства. Виразною очевидністю на сьогодні можна вважати те, що сучасна екологічна свідомість – це безумовний продукт соціокультурного середовища. Продуковані ним поняття та розуміння екологічного простору, екологічних уявлень та проблем захисту довкілля, формування екологічної позиції стають нині запорукою позитивної екоідентифікації. У такому контексті професійна освіта стає сприятливим середовищем для формування зважених екологічних переконань та особистісного самотворення.

**Аксіологічний компонент** (з грецької *axios* – цінність і *logos* – слово, поняття) екологічної культури студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів базується на категорії цінності і відіграє у її структурі одну з головних ролей. Цей компонент виділяли С. Алексеев, Т. Баранова, Е. Гірусов, І. Зверев, Г. Костецька, Ю. Кузнецова, В. Ніколіна, Т. Южакова та ін.

Поняття «цінність» центрує теоретичний пошук відомих зарубіжних дослідників Ю. Габермаса (Y. Habermas) [271], В. Франкла (V. Frankl) [247], у яких цінність являє собою внутрішній, емоційно освоєний людиною орієнтир її життя, її власну духовну інтенцію. У системі цінностей екологічна і ноосферна свідомість постають як злиття з духовними основами буття. Невипадково світ цінностей репрезентує власне культура, а також ідеали, принципи, моральні норми, потреби, інтереси, тобто все, що складає духовну діяльність індивіда. І попри те, що цінності фігурують в статусі типово соціального феномена, позначаючи предмети, речі і властивості реального світу, вони глибоко занурені у культурний космос, позаяк «цінності людини є основною максимом особистості, змістом її психологічної культури, індивідуально інтегрованою частиною духовних загальнолюдських принципів» [188, с. 138]

У тому, що цінностей не можна навчитися, їх можна тільки пережити, переконує В. Франкл, оскільки «пошук життєвого сенсу та цінностей може спричинити радше внутрішню напругу, аніж внутрішню рівновагу. Однак саме ця напруга є необхідною умовою психічного здоров'я» [247, с. 114]. Система цінностей забезпечує осмисленість людського життя. Так, В. Франкл визначає три основні типи цінностей: цінності творчості, що проявляються у продуктивних творчих актах; цінності переживання, свідченням яких є схиляння перед творами мистецтва та природою; цінності відношення, що допомагають знайти та реалізувати сенс власного життя [247]. Дефіцитарні (гомеостатичні) і буттєві (цінності саморозвитку) аналізує А. Маслоу [262], М. Рокич – термінальні й інструментальні [282]. Важливість

аксіологічного компонента визначається тим, що саме від нього залежить розвиток екологічної свідомості, що охоплює норми та цінності як набуток не тільки окремої людини, а й соціальних груп, які стають ключем розуміння культури і проявляються на різних її рівнях у формі соціальних норм, звичаїв та традицій. Як вважає Ш. Шварц, цінності – це «мотиваційний конструкт, що стосується визначених людьми цілей» [284]. На думку вченого, формуючи моделі поведінки, цінності «трансформують проблеми довкілля у дещо суб'єктивно значиме для людини» [284]. Відтак, саме мотиваційно забарвлені цілі, а не сума набутих знань та умінь, стають запорукою успішної професійної діяльності. Теорія цінностей Ш. Шварца передбачає відповідність ключових цінностей певному мотиваційному типу. До них, зокрема, віднесено: потреби індивідів як біологічних організмів; те, що необхідне для координації соціальної взаємодії та виживання соціальної групи; універсалізм, мотиваційною основою якого є розуміння, терпимість, захист благополуччя; мир, краса, єднання з природою, широта мислення, соціальна справедливість, рівність, мирне співіснування, внутрішня гармонія, здоровий глузд, мудрість, доброта (тракується як кореспондуюча цінність), що зумовлюють екологічну поведінку.

Базуючись на результатах багатьох досліджень, І. Вітвицька підкреслює, що саме «ціннісні смисли буття» разом з актуалізуючим началом знань, підкріплених достовірною інформацією, повинні стати пріоритетом освіти» [33]. У структурі екологічного світогляду цінності виконують нормативно-регулятивну функцію, детермінуючи імперативи й орієнтації її поведінки у соціальному та природному середовищі. На сьогодні розв'язання проблеми формування екологічної культури неможливе без належної ціннісної екоплатформи, вибудованої на духовно-моральнісних засадах взаємовідносин людини і довкілля. Належить пам'ятати, що криза цінностей інформаційного суспільства, яке висуває на передній план суспільного розвитку інформатизацію світу та споживацьке ставлення до природи неодмінно приводить до екологічної та культурної кризи. А відтак рівень

розвитку екологічної культури нині може вважатися барометром соціального та природного комфорту.

**Гуманістичний компонент** екологічної культури студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів органічно вписаний у загальну понятійну матрицю екологічної освіти, в основу якої покладено принципи гуманізму, науковості, неперервності, наскрізності та систематичності. Визначені у Концепції екологічної освіти в Україні стратегічні напрямки і тактичні завдання розвитку визнають пріоритет гуманістичного принципу у формуванні поколінь з новою екологічною культурою та новим екологічним світоглядом. Гуманістичний потенціал екологічної культури та освіти актуалізує створена в Україні Міжнародна академія гуманізації освіти, друкованим органом якої є журнал «Гуманізація освіти». Важливо підкреслити, що гуманістична педагогіка сьогодні ставить особливий наголос не на традиційних освітніх моделях, а висуває у центр пошуку внутрішній світ особистості, її прагнення та інтереси. Цей пошук пов'язаний передусім з іменами А. Маслоу (A. Maslow), К. Роджерса (C. Rogers), Е. Фромма (E. Fromm), а у новітньому психолого-педагогічному дискурсі – з іменами Б. Ананьєва, А. Бодальова, Л. Божович, Б. Гершунського. Проблема гуманістичного виміру культури та освіти центрує пошук О. Андрійчук, Г. Балла, І. Беха, В. Кременя, О. Лямової, І. Манохи, В. Моргуна, А. Горєлов, І. Зверєва, М. Кисельова, В. Ніколіної, І. Титова та ін.

Так, у праці «Концептуальні виміри екологічної свідомості» [90] М. Кисельов обґрунтовує тезу про екологічну проблему як одну із центральних ланок глобалістики і як домінанту сучасного світогляду. На думку дослідника, тільки цілісність людини з її духовно-моральнісними устремліннями може забезпечити розвиток екологічної культури, позаяк екологія людини нині є важливою стадією сучасного гуманізму, представленого системою світоглядних пріоритетів і смислів, визнанням цінності людини як цілісності (мікрокосму), духовності як важеля трансформації масової поведінки людей з орієнтацією на реалізацію ідей

сталого розвитку і коеволюційного майбутнього. До головних завдань оновленого гуманізму в умовах пограниччя, переломності, пороговості буття дослідник відносить обов'язок збереження власної антропної ідентичності. Важливим є його спостереження про те, що сучасна екологія поставила за мету розкрити смисл існування людини у Всесвіті і Всесвіту у людині або через людину. Відповідно людина у планетарних засягах – це духовне осереддя природного світу, що покликане цей світ врятувати. У такому контексті людина стає своєрідною точкою перетину екологічної та гуманістичної свідомості. Звідси випливає глибокий гуманістичний потенціал усіх можливих відносин людини з природою, де моральнісне ставлення до природи трансформується у моральнісне ставлення до самої людини.

Як зазначає В. Крисаченко, екологічна культура як одна з форм культури, як здатність людини відчувати живе буття світу, пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби і устрій природного довкілля наділена глибоким гуманістичним сенсом, який полягає в тому, що в їхню орбіту людського буття включена не тільки сфера соціальних, але й природних явищ, що складають середовище людського життя [111]. У зв'язку з цим екологічна культура являє собою більш високу та досконалу форму розвитку гуманізму в цілому.

Не можна оминати увагою й міркування автора дослідження про необхідність трансформації людини, яка мусить трансформувати не тільки знання, а й цінності і стати кардинально іншою істотою. У кризових умовах природного дисбалансу першість належить культурі, котрій відпочатково відведена роль самозбереження людського суспільства, а злиття логіки мислення із моральністю почуттів може запобігти руйнації середовища.

**Діяльнісний компонент** екологічної культури дозволяє інтегрувати пізнавальні, практичні та творчі навички, що охоплюють екологічні переконання, екологічні знання, а також готовність до екологічно доцільного

освоєння довкілля та природоохоронної діяльності в межах професійної компетентності людини та її особистісної позиції.

Умовно можна виділити три напрями досліджень, у яких закладено контури діяльнісного підходу в психології:

1) знаково-символічний напрям у розвитку психіки (розроблявся Л. Виготським);

2) особистісний напрям: особистість формується в діяльності (розроблявся С. Рубінштейном);

3) діяльність як самостійний предмет дослідження (розроблявся О. Леонтьєвим).

Пріоритет привнесення філософської категорії «діяльність» на психологічний ґрунт належить С. Рубінштейну [283], який розглядає діяльність як активність індивіда, що залежить від певних умов, наполягаючи на діяльному зв'язку між світом і людиною. Прикметно, що С. Рубінштейн вперше виділив предметну діяльність як предмет психологічної науки і звернув увагу на той аспект, що формування ідеального плану може здійснюватися у само- діяльності людини, в результаті якої відбувається розвиток її психічних властивостей [283]. Невипадково саме дослідженнями С. Рубінштейна нині задані сучасні параметри діяльнісного компонента екологічної культури. Натомість А. Леонтьєв вважає діяльність такою формою активності, що спонукається потребою, тобто її станом у певних умовах нормального функціонування індивіда, для якого потреба постає як переживання дискомфорту, незадоволення та напруги, що проявляється у пошуковій активності [цит. за 138].

Спираючись на погляди Л. Виготського, психічний розвиток людини здійснюється за допомогою її виховання і навчання як однієї з форм присвоєння суспільно-історичних здібностей. Для людини привласнення культури виступає не як умова, а як джерело розвитку. Л. Виготським було сформульовано основний закон розвитку вищих психічних функцій людини: «Будь-яка вища психічна функція в розвитку дитини з'являється на «сцені»



двічі: спершу як діяльність колективна, соціальна, тобто як «інтерпсихічна» функція, другий раз – як діяльність індивідуальна, як внутрішній спосіб мислення дитини, як функція «інтрапсихічна» [цит. за 138, с. 106].

У педагогічному процесі виховання екологічних орієнтирів культурного становлення студентів економіко-гуманітарних коледжів опирається на праці Я. Коменського, В. Сухомлинського, А. Макаренка, Ш. Амонашвілі, які орієнтують на гармонійну взаємодію людини з природою та етичну відповідальності за неї. У сучасних педагогічних напрацюваннях (Ю. Бабанський, А. Іващенко, П. Підкасистий, І. Підласий, В. Сластьонін) діяльність набуває статусу важливого фактора особистісного розвитку, який диктується її інтенсивністю. Вважаємо за доцільне інтерпретувати діяльність як доцільно організовану взаємодію суб'єкта з природним світом, шляхом якої засвоюються соціальні цінності та формуються соціальні відносини, збагачується свідомість, удосконалюються особистісні якості. У цьому плані слушним є зауваження В. Логвиненко про те, що екологічна культура поза діяльністю існувати не може, бо навіть «якщо ми будемо мати відповідні екологічні знання, переконання потреби, але не матимемо змоги втілити їх у свою життєдіяльність, або не знатимемо, як це зробити, то наша культура є «пустодзвін» [126, с. 37].

Предметне поле сучасного екологічного дискурсу дозволяє нам виокремити наступні види екологічної діяльності:

- природоохоронну, що має сприяти покращенню навколишнього природного і антропогенного середовища;
- пізнавально-практичну, що включає ігрову, навчальну, ігрову і трудову і скерована на спілкування з природою з метою формування пізнавальних, практичних і творчих умінь екологічного характеру; прагнення до пізнання природного світу в єдності з морально-етичними переживаннями;
- діяльність як безпосередню взаємодію з довкіллям, внаслідок якої отримуємо: а) власний досвід, що набувається шляхом колективного чи

індивідуального вирішення розмаїтих еколого орієнтованих теоретичних, практичних, наукових, творчих задач; б) розвиток особистісного (суб'єктивного) ставлення до світу природи;

– діяльність як комунікативну взаємодію індивіда зі світом природи, шляхом якої набувається особистий неповторний досвід безпосереднього переживання єдності з природою, відчуття значимості такого досвіду.

На сьогодні важливо позбутися екологічної неграмотності, позаяк вона деформує людське суспільство і призводить екологічного дискомфорту. Йдеться про негативні впливи на природне середовище внаслідок промислових викидів, військової агресії, обмеженого доступу до соціальних благ, використання біотехнологій тощо. Ознаками екологічно доцільної діяльності є передусім відповідність екологічному імперативу, що передбачає дбайливе ставлення до довкілля, раціональне використання і економію природних ресурсів, готовність особистості до повноцінної самореалізації як активного носія екологічної культури.

Важливим імперативом діяльнісного компонента є сприйняття екологічної культури як невід'ємного елемента особистісної культури, згідно з яким екологічна культура знаменує такий рівень свідомості, який стає не тільки рефлексивним, а й надійним діяльнісним регулятивом особистості, сформованим на основі прийняття абсолютної цінності життя, що задає перспективу переходу людини від зосередженості на собі, на винятково своїх індивідуальних приватних проблемах до зосередженості на власних зв'язках зі світом, які визначають не тільки вплив світу на людину, а й вплив людини на світ. Прикметно, що екологічна діяльність виключає руйнівні способи взаємодії зі світом, а передбачає творчі і конструктивні на основі гармонізації на наукового пізнання закономірностей та законів природного розвитку. Тут очевидною стає практична інтеграція свідомості і світогляду, з якої випливає активна природозахисна позиція та цілеспрямована екологічна діяльність. Культурне природокористування так чи інакше має бути підпорядковане природозахисним юридичним нормам, грамотній виробничій діяльності,

сучасним науковим напрацюванням, метою яких є екологічна безпека людства у планетарних масштабах.

Отже, діяльнісний компонент сформованості екологічної культури характеризує включення особистості у сферу взаємодії з природою, її екологоорієнтовану діяльність, спрямовану на захист та відновлення природних ресурсів відповідно до рівня сформованих знань та наявних цінностей.

Оцінку рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів будемо на критеріальних характеристиках, вибір яких зумовлений набутиим психолого-педагогічним досвідом. Семантику поняття критерій (гр. *kriterion*) відтворює Академічний тлумачний словник української мови, у якому воно постає як засіб для судження, ознаку, на основі якої здійснюється оцінювання чого-небудь, мірило [1]. Відповідно до педагогічного словника, критерій (з грецьк. *criterion* – засіб для визначення) – єдиний показник розвитку системи, діяльності, основа для визначення класифікації та ознака досліджуваного об'єкта, що допомагає здійснити його оцінку [159]. Дозволяючи відстежити динаміку розвитку певного явища, взаємодію його компонентів та їх специфіку, саме критерій обумовлює можливість здійснення порівняння, оцінку педагогічних явищ у контексті відповідної сутнісної ознаки.

З огляду на методологічну обґрунтованість та доцільність вимог, пропонуємо наступні критерії сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів: інтелектуально-рефлексивний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-розвивальний, мотиваційно-діяльнісний.

**Інтелектуально-рефлексивний критерій** у нашому дослідженні співвідноситься з когнітивним компонентом екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. Втілюючи інтегровану систему знань, уявлень та екоцентричних переконань, інтелектуально-рефлексивний критерій визначає рівень сформованості екологічної культури студентів на рефлексивно-розумових засадах. Він передбачає готовність до самоосвіти,

самопізнання, формування особистісних смислів та способів взаємодії з природним середовищем і постає своєрідною формою організації індивідуального розумового досвіду, що передбачає наступні ознаки інтелекту: глибина розуму, що скеровує на виділення суттєвих ознак явища; гнучкість розуму, що виявляє здатність перебудувати розумову діяльність відповідно до мінливості довкілля; самостійність розуму, що втілює високий рівень самоорганізації і проявляється у здатності ставити пізнавальні цілі і бачити способи їх досягнення; критичність розуму, що постає як здатність об'єктивно оцінювати результати діяльності інших людей і своєї власної, допускаючи можливість різних точок зору та вміння їх аналізувати.

Важливо зауважити, що екологічна освіта значною мірою поглиблює інтелектуальну сферу студентів, розширюючи коло їх пізнавальних інтересів та спонукаючи до цілеспрямованої активності. Формування екологічної культури передбачає засвоєння екологічних знань, основу яких складає система знань про природу, суспільство, принципи природокористування, знання про результати взаємодії суспільства і природи та шляхи її оптимізації, система загальних інтелектуальних і практичних навичок та умінь природоохоронного змісту, досвід творчої діяльності щодо вивчення і практичного захисту природного середовища тощо. Інакше кажучи, екологічне знання ніколи не може бути завершеним, воно становить процес постійного руху, спрямованого на розширення і поглиблення.

Інтелектуально-рефлексивний критерій сформованості екологічної культури передбачає низку здатностей студентів, а саме: до самооцінки і самоконтролю природоохоронного та соціокультурного досвіду; орієнтування у проблемних ситуаціях, що вимагають екологічних знань та досвіду діяльності, оперативного реагування на будь-які зміни у процесах екологічного втручання тощо. Він також сприяє систематизації екологічної інформації, належним чином спрямовуючи її потоки.

Інтелектуально-рефлексивний критерій деталізується через такі показники:

- сформованість екологічних знань;
- застосування рефлексивних можливостей для розв'язання проблемних завдань екологічного характеру;
- засвоєння екологічних засад економічної та правової професійної підготовки.

Володіючи потужним культуротворчим потенціалом, екологічне знання стає ціннісною основою особистості, сприяючи усвідомленню місця людини у Всесвіті та виробленню ціннісних орієнтирів у ставленні до природного середовища. Саме тому наступним критерієм формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів є *ціннісно-орієнтаційний*, який відповідає аксіологічному компоненту. Беремо до уваги, що система цінностей «відкриває простір для розвитку особистості творчої, вільної, здатної до самостійного, відповідального вибору» [27, с. 146]. Термін «екологічні цінності» актуалізує дослідницькі пошуки М. Боришевського, О. Варго, О. Гречишкіної, В. Оржеховської, Г. Тарасенко та ін., які підкреслюють, що саме екологічні цінності визначають спосіб існування індивіда в природному, біологічному, фізіологічному значенні, форми взаємозв'язку і взаємозалежності людини з природним світом. Ціннісно-орієнтаційний критерій постає мірилом осмислення майбутнім фахівцем особистісного смислу знань, дозволяє сприйняти природу як вищу самоцінність в житті людини, трансформуючи екологічні імперативи у культурні, що стають ядром екологічної готовності студентів до здійснення своїх майбутніх фахових функцій.

Поняття «ціннісні орієнтації» є ширшим за поняття цінності, позаяк пов'язує воєдино відношення цінності і ціннісно орієнтованого суб'єкта, вказуючи на їх безумовний зв'язок. Прикметно, що у Новітньому філософському словнику ціннісні орієнтації виступають в ролі елементів внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда у процесі соціалізації та соціальної адаптації, що відмежовують суттєве і важливе для людини від несуттєвого і неважливого шляхом

прийняття особистістю певних цінностей, що являють собою горизонт пограничних смислів та основоположних цілей життя, а також визначають необхідні засоби їх реалізації [153]. Однак поняття ціннісні орієнтації не обмежується цими підходами і в педагогічному енциклопедичному словнику воно набуває нових значень, а саме:

- етичні, естетичні, політичні, релігійні та ін. підстави, що покладаються в основу експертизи довілля та диференційований, вибіркового підхід до нього, включаючи способи орієнтації;

- підстави, на яких особистість або спільнота вибудовує об'єкти, суб'єкти, явища і події за ступенем їх важливості [158].

Важливо, що категорія «ціннісні орієнтації» тісно пов'язана з мотиваційною структурою особистості, а відтак, незаперечним є її вплив на усвідомлені дії особистості. Вони виражають реальне ставлення особистості до природного світу, допомагають вибудувати стратегічні імперативи життя. Таким чином еколого орієнтовані цінності є мотиваційно-смысловим центром екологічної культури студентів.

Ступенем прояву ціннісно-орієнтаційного критерію у нашому дослідженні є такі *показники*:

- естетичне ставлення до природи як універсальної та унікальної цінності;

- інтеграція ціннісних орієнтирів у внутрішньоособистісний вимір з метою реалізації природоохоронних обмежувальних стратегій;

- усвідомлення системи моральних переконань та стійких форм моральної поведінки у контексті особистісної екологічної відповідальності.

*Особистісно-розвивальний критерій* формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів відповідає гуманістичному компоненту і націлює на розкриття креативних здатностей культури, процес засвоєння якої співмірний процесу особистісних відкриттів, саморозвитку, творенню культури в собі, співпереживанню та емпатії. Концептуальну основу особистісно розвивальних технологій складають теорії про зону

найближчого розвитку Л. Виготського, індивідуального розвитку особистості І. Кона, І. Беха, який запропонував гуманістично орієнтовану розвивальну модель виховання, що спрямована на виховання духовної особистості. Прикметно, що у цьому контексті дослідник пропонує дві стратегії, а саме: «суб'єкт-суб'єктну стратегію, що реалізується у формі смислоактуалізуючого діалогу, який спрямовує виховання до його Я-духовного, а також соціально-педагогічну стратегію, що здійснюється у формі виховних просторів як відповідних проектів» [15, с. 158].

Знайти самого себе, самоактуалізуватися, здобути свободу – ось найголовніші вектори особистісного зростання, визначені авторами концепції, які наголошують на необхідності взаємодії із власним внутрішнім світом, на визнанні і повазі цього світу іншими людьми. Таким чином, особистісний розвиток завжди потребує власної траєкторії та індивідуальної логіки самоздійснення. Означені підходи якнайпосутніше дозволяють експлікувати поняття екологоорієнтованої особистості, визначити перспективи її формування в освітньому та професійному середовищі, а також зробити висновок про те, що екологоорієнтована особистість - це частинка природного світу, вона не ізольована від природи, а являє собою один із найважливіших елементів складної системи екологічних взаємозв'язків. Відповідно, екологоорієнтована особистість як суб'єкт екологічної культури проявляє свою здатність оптимально використовувати власні знання та досвід взаємодії з природним середовищем, готовність стати на захист екологічних цінностей, які постають мотиваційно-смісловим ядром екологічної діяльності.

Показниками *особистісно-розвивального критерію* у нашій дисертаційній роботі визначено:

- прагнення до самовдосконалення та самоаналізу як засобів формування екологічної культури;
- становлення емоційно-вольових якостей в утвердженні екологічного світовідношення;

- сформованість екологічної свідомості.

Визначальним критерієм діяльнісного компонента у нашому дослідженні виступає мотиваційно-діяльнісний. Внутрішня мотивація постає найпершим джерелом активності індивіда, забезпечуючи результативність будь-якої діяльності. У педагогічному словнику вона визначається як сукупність стійких мотивів, спонукань, що визначають зміст, направленість та характер діяльності особистості, її поведінки [47]. Роль мотивації у структурі особистості підкреслює С.Л. Рубінштейн, наголошуючи на тому, що мотиваційні стани, які виникають у процесі діяльності, виконують роль будівельного матеріалу особистості [283]. Важливо зважити також на думку про те, що реальний смисл навчання визначається не знанням і значенням предмета освоєння, а ставленням до нього та мотивами учня. Відтак, поняття діяльності необхідно пов'язувати з поняттям мотиву. Діяльності без мотиву не буває. Немотивована діяльність – це діяльність не позбавлена мотиву, а діяльність із суб'єктивно та об'єктивно прихованим мотивом і «подібно до того, як поняття мотиву співвідноситься з поняттям діяльності, поняття мети співвідноситься з поняттям дії» [цит. за 138, с. 112]. Основними «елементами» діяльності є виконання дій. Дія – це процес, підпорядкований свідомій меті. Ефективність мотивації підсилюється емоційною сферою особистості, позаяк «втручання свідомості у сферу потреб та мотивів обов'язково опосередковане емоціями, що виникають при цьому, а пряма апеляція до свідомості, формальне ознайомлення суб'єкта з системою соціальних цінностей і норм малоефективні» [262, с. 48].

На нашу думку, глибока емоційна причетність до світу природи, визнання його джерелом натхнення і краси та смислом власного існування закладає глибокі мотиваційні підвалини природоохоронної діяльності, її виваженість та цілеспрямованість.

Сказане дає нам підставу орієнтуватися на наступні *показники мотиваційно-діяльнісного критерію*, серед яких:



- уміння використовувати екологічні знання під час виконання професійних завдань;

- оволодіння студентами навиками свідомого ставлення до природного середовища;

- здатність вибудовувати власну взаємодію з природним середовищем у процесі професійної діяльності.

Компоненти, критерії та показники сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів узагальнено у таблиці 2.1.

*Таблиця 2.1*

**Компоненти, критерії та показники сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів**

<b>Компоненти</b>	<b>Критерії</b>	<b>Показники</b>
Когнітивний	Інтелектуально-рефлексивний	- сформованість екологічних знань; - застосування рефлексивних можливостей для розв'язання проблемних завдань екологічного характеру; - засвоєння екологічних засад економічної та правової професійної діяльності.
Аксіологічний	Ціннісно-орієнтаційний	- естетичне ставлення до природи як універсальної та унікальної цінності; - інтеграція ціннісних орієнтирів у внутрішньоособистісний вимір з метою реалізації природоохоронних обмежувальних стратегій; - усвідомлення системи моральних переконань та стійких форм моральної поведінки у контексті особистісної екологічної відповідальності.

Гуманістичний	Особистісно-розвивальний	<ul style="list-style-type: none"> <li>- прагнення до самовдосконалення та самоаналізу як засобів формування екологічної культури;</li> <li>- становлення емоційно-вольових особливостей в утвердженні екологічного світовідношення;</li> <li>-сформованість екологічної свідомості.</li> </ul>
Діяльнісний	Мотиваційно-діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> <li>- уміння використовувати екологічні знання під час виконання професійних завдань;</li> <li>- оволодіння студентами навиками свідомого ставлення до природного середовища;</li> <li>- здатність вибудовувати власну взаємодію з природним середовищем у процесі професійної діяльності.</li> </ul>

У нашому дослідженні визначено наступні *рівні сформованості* екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів: високий, середній, достатній, низький.

Зміст рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів відображено у поданій нижче таблиці 2.2).

Таблиця 2.2

**Характеристика рівнів сформованості екологічної культури студентів  
економіко-гуманітарних коледжів**

Назва компонента	Назва критерію	Рівень	Ознаки сформованості
Когнітивний	Інтелектуально-рефлексивний	Високий	<p>-системне оволодіння біологічно-екологічними та соціально-орієнтованими знаннями, що засвідчують сформовану світоглядно-екологічну позицію студентів;</p> <p>-готовність до удосконалення довкілля на основі досвіду використання екологічних знань;</p> <p>-здатність творчо оволодіти термінологічним апаратом екологічної науки;</p> <p>-досконале володіння економічними та правовими засадами екологічної діяльності.</p>
		Середній	<p>-недостатність професійних знань та певна обмеженість світоглядно-екологічної позиції;</p> <p>-формальне володіння категорійним апаратом екології;</p> <p>-володіння основними економічними та правовими приписами щодо екологічної діяльності.</p>

		Достатній	<p>-фрагментарне володіння термінологічним апаратом екології;</p> <p>-відсутність рефлексивних навичок оцінки проблемної ситуації та можливостей її розв'язання, неготовність до прийняття нестандартних рішень;</p> <p>-незнання економічних та правових засад екологічної діяльності.</p>
		Низький	<p>-наявність значних прогалів в оволодінні біологічно-екологічними та соціально орієнтованими знаннями;</p> <p>-неспроможність оволодіти категорійним апаратом екології;</p> <p>-ігнорування економічних та правових засад екологічної діяльності.</p>
Аксіологічний	Ціннісно-орієнтаційний	Високий	<p>-визнання екологічної культури джерелом і підвалиною гармонійного розвитку особистості;</p> <p>-неухильне дотримання імперативів екологічної відповідальності;</p> <p>-стійкі ціннісні орієнтири як запорука гармонізації відносин суспільства і природи.</p>

		Середній	<p>-прагнення виробити необхідну систему моральних переконань та стійких форм моральної поведінки, які усвідомлюються недостатньою мірою;</p> <p>-нормативно-регулятивний характер морально-етичних цінностей;</p> <p>-нечіткість екологічних імперативів.</p>
		Достатній	<p>-системна відсутність моральних переконань та стійких форм моральної поведінки,</p> <p>-недостатня сформованість морально-етичних цінностей еколого орієнтованої діяльності,</p> <p>-нестійка духовно-ціннісна основа моральних регулятивів екологічної підготовки.</p>
		Низький	<p>-відсутність усвідомленої системи переконань щодо необхідності оволодіння проблемами екологічної етики;</p> <p>-незбалансованість ціннісно-орієнтаційних підходів;</p> <p>-відсутність екологічних імперативів.</p>

Гуманістичний	Особистісно-розвивальний	Високий	<p>-глибоко виважена особистісна система поглядів і переконань на природу і культуру, всебічне її осмислення;</p> <p>-вольовий контроль власної життєдіяльності;</p> <p>-наявність свідомих її регуляторів, що забезпечують необхідну психологічну адаптацію у соціумі, відчуття власної самототожності і цілісності.</p>
		Середній	<p>-здатність формувати власну життєву позицію, визначати її культурно-екологічні прерогативи;</p> <p>- адекватність емоційних реакцій на подразники соціального та природного середовища;</p> <p>-толерантність та достатнє володіння навичками самоконтролю поведінки в різних ситуаціях.</p>
		Достатній	<p>-недостатній рівень самоаналізу,</p> <p>-відсутність потреби самоствердження та самоактуалізації,</p> <p>-формальний вибір цілей та культурних орієнтирів, емоційна лабільність та світоглядна незрілість.</p>

		Низький	<p>-відсутність прагнення до самовдосконалення та самоаналізу;</p> <p>-нездатність адаптуватися у професійному середовищі; невміння керувати емоційно-почуттєвими станами;</p> <p>-незріла екологічна свідомість.</p>
Діяльнісний	Мотиваційно-діяльнісний	Високий	<p>- наявність усвідомленої мотивації досягнень та успіху;</p> <p>-психологічна готовність до партнерства, націленість на результативність та практичну значущість екологічно доцільної діяльності;</p> <p>-інтенсивність пошуку шляхів реалізації власних можливостей.</p>
		Середній	<p>-досвід практичної екологоорієнтованої природоохоронної діяльності та достатнє володіння способами запобігання екологічно небезпечних ситуацій;</p> <p>-уміння передбачати наслідки власної діяльності та вибудовувати конструктивну основу взаємодії з природним середовищем;</p> <p>-достатні фахові уміння та навички.</p>
		Достатній	<p>-незначний досвід екологоорієнтованої природоохоронної діяльності, формалізація практичної взаємодії із довкіллям;</p> <p>-слабо виражена мотиваційна сфера діяльності;</p> <p>-пасивність та спроби ізоляції від середовища.</p>

		Низький	-відсутність досвіду екологоорієнтованої природоохоронної діяльності, -відсутність ініціативи та елементарних навичок виконання професійної діяльності; -байдужість до побудови екологічних перспектив та практичної реалізації знань.
--	--	---------	--

*Високий рівень* сформованості інтелектуально-рефлексивного критерію характеризується: системним оволодінням біологічно-екологічними та соціально-орієнтованими знаннями, що засвідчують сформовану світоглядно-екологічну позицію студентів; готовністю до удосконалення довкілля на основі досвіду використання екологічних знань; здатністю творчо оволодіти термінологічним апаратом екологічної науки; досконале володіння економічними та правовими засадами екологічної діяльності.

*Середньому* рівню сформованості цього критерію властива певна обмеженість світоглядно-екологічної позиції; формальне володіння категорійним апаратом екології; володіння основними економічними та правовими приписами щодо екологічної діяльності.

*Достатій* рівень сформованості інтелектуально-рефлексивного критерію демонструє фрагментарне володіння термінологічним апаратом екології; відсутність рефлексивних навичок оцінки проблемної ситуації та можливостей її розв'язання, неготовність до прийняття нестандартних рішень; незнання економічних та правових засад екологічної діяльності.

*Низький* рівень сформованості означеного критерію характеризується значними прогалинами в оволодінні біологічно-екологічними та соціально орієнтованими знаннями; неспроможністю оволодіти категорійним апаратом екології; ігноруванням економічних та правових засад екологічної діяльності.

*Високий рівень* сформованості ціннісно-орієнтаційного критерію передбачає визнання екологічної культури джерелом і підвалиною



гармонійного розвитку особистості; його характеризує неухильне дотримання імперативів екологічної відповідальності; стійкі ціннісні орієнтири як запорука гармонізації відносин суспільства і природи.

*Середній рівень* сформованості *ціннісно-орієнтаційного критерію* проявляється у прагненні виробити необхідну систему моральних переконань та стійких форм моральної поведінки, що усвідомлюються недостатньою мірою; нормативно-регулятивний характер морально-етичних цінностей, нечіткість екологічних імперативів.

*Достатній рівень цього критерію* позначений системною відсутністю моральних переконань та стійких форм моральної поведінки, недостатньою сформованістю морально-етичних цінностей еколога орієнтованої діяльності, нестійкою духовно-ціннісною основою моральних регулятивів екологічної підготовки.

*Низький рівень* сформованості *ціннісно-орієнтаційного критерію* означає відсутність усвідомленої системи переконань щодо необхідності оволодіння проблемами екологічної етики; незбалансованість ціннісно-орієнтаційних підходів; відсутність екологічних імперативів.

*Високий рівень* сформованості *особистісно-розвивального критерію* екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів характеризується глибоко виваженою особистісною системою поглядів і переконань на природу і культуру, всебічністю їх осмислення; вольовим контролем власної життєдіяльності; наявністю свідомих її регулятивів, що забезпечують необхідну психологічну адаптацію у соціумі, відчуття власної самототожності і цілісності.

*Середній рівень* сформованості *особистісно-розвивального критерію* позначений здатністю формувати власну життєву позицію, визначати її культурно-екологічні прерогативи; адекватністю емоційних реакцій на подразники соціального та природного середовища; толерантністю та достатнім володінням навичками самоконтролю поведінки в різних ситуаціях.

*Достатній рівень* сформованості *особистісно-розвивального критерію* означає недостатній рівень самоаналізу, відсутність потреби самоствердження та самоактуалізації, формальний вибір цілей та культурних орієнтирів, емоційну лабільність та світоглядну незрілість.

*Низькому рівню* сформованості *особистісно-розвивального критерію* властива відсутність прагнення до самовдосконалення та самоаналізу; неспроможність адаптуватися у професійному середовищі; невміння керувати емоційно-почуттєвими станами; незріла екологічна свідомість.

*Високий рівень* сформованості *мотиваційно-діяльнісного критерію* екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засвідчує наявність усвідомленої мотивації досягнень та успіху, психологічну готовність до партнерства націленість на її результативність та практичну значущість екологічно доцільної діяльності, інтенсивність пошуку шляхів реалізації власних можливостей.

*Середній рівень* сформованості цього *критерію* складає досвід практичної екологоорієнтованої природоохоронної діяльності та достатнє володіння способами запобігання екологічно небезпечних ситуацій; уміння передбачати наслідки власної діяльності та вибудовувати конструктивну основу взаємодії з природним середовищем, достатні фахові уміння та навички.

*Достатній рівень* сформованості *мотиваційно-діяльнісного критерію* передбачає незначний досвід екологоорієнтованої природоохоронної діяльності, формалізацію практичної взаємодії із довкіллям, слабо виражену мотиваційну сферу діяльності, пасивність та спробу ізоляції від середовища.

*Низький рівень* сформованості *мотиваційно-діяльнісного критерію* характеризується відсутністю досвіду екологоорієнтованої природоохоронної діяльності, відсутністю ініціативи та елементарних навичок виконання професійної діяльності, байдужістю до побудови екологічних перспектив та практичної реалізації знань.

Отже, сутність екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів полягає у тому, що вона стає чинником глибинних особистісних трансформацій. Обґрунтовано її компонентну структуру (когнітивний, аксіологічний, гуманістичний, діяльнісний), критерії (інтелектуально-рефлексивний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-розвивальний, мотиваційно-діяльнісний), показники і рівні (високий, середній, достатній та низький) сформованості.

## **2.2. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу**

Пошук нових еколого-гуманітарних векторів розвитку економічних механізмів та правових норм, що покладаються в основу збереження та гармонійних взаємовідносин з природним та соціальним середовищем, заміна технократизму на екологоцентризм, екологічно виправдана діяльність визначають стратегію сучасної екологічної культури. Відповідно культивування екологічної свідомості студентів забезпечується системністю освітнього процесу закладів фахової передвищої освіти, передбачаючи трансформацію світоглядних імперативів, духовних цінностей та екологічних пріоритетів і здійснюється за певних педагогічних умов.

Зауважимо, що сучасні лексикографічні джерела по-різному інтерпретують семантику поняття «умова». Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови фіксує кілька його значень, а саме: 1) необхідна обставина, що уможлиблює здійснення, створення, утворення чого-небудь; 2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь [29]. У Новому тлумачному словнику української мови поняття умова потрактоване як 1) необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; 2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або

здійснюється що-небудь; 3) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь; 4) сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [152].

У психологічному словнику умова постає як істотний компонент комплексу об'єктів, із наявності якого за необхідністю походить існування цього явища [170], а також як середовище, в якому перебувають і без якого не можуть існувати. У філософському словнику умова – це поняття, що відтворює універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує [239], тобто те, що уможливорює існування іншого (предмета, явища чи процесу).

Педагогічний словник М. Ярмаченка висвітлює умову як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на фізичний, психічний, моральний розвиток людини, її поведінку, виховання, навчання та формування особистості [258].

Така множинність інтерпретативного поля засвідчує суперечність між потребою наукового осмислення цього поняття та його «вжитковою» сферою, що «у теоретичному плані спонукає до фундаментального узагальнення категорії «умови» в методології педагогіки для відображення концептуального розуміння сутності цього терміна, його змісту та зв'язків з іншими педагогічними категоріями. У практичному – це виявлення похідних родового поняття «педагогічні умови» (загальнопедагогічні, організаційно-педагогічні, організаційні, дидактичні, методичні, психолого-педагогічні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні тощо), які уточнюють площину науково-педагогічного пошуку, а також напрями досліджень, пов'язаних із різними аспектами вдосконалення освітніх систем» [124, с. 45-46]. У контексті педагогічного знання поняття умова уточнюється шляхом виявлення нових істотних ознак, зумовлених сферою педагогіки, і постає як педагогічна умова. Так, словник «Професійна освіта» дорівнює це поняття до обставин, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний

педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості [178, с. 143]. У зв'язку з актуалізацією поняття «педагогічні умови» у педагогічній науці та практиці, можна говорити про широке експлікативне поле, що сформувалося у наукових дослідженнях і К. Дубич, О. Гури, Н. Житнік, М. Зверєва, Ю. Костюшко, О. Мещанінова, В. Стасюк та інших. «Застосовуючи поняття «педагогічні умови», матимемо на увазі процес підготовки фахівця, який навчатиметься за визначеною сукупністю умов», – стверджують С. Стеблюк та В. Староста [207, с. 16]. Розкриваючи зміст поняття педагогічні умови, В. Стасюк вбачає в ньому «обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей» [206]. У ролі взаємозалежних і взаємообумовлених заходів педагогічного процесу, що забезпечують досягнення конкретної мети, поняття педагогічні умови визначено у дослідженні К. Дубич [58, с. 79]. Відстежуючи подвійний зміст педагогічних умов, Н. Тверезовська вважає їх, з одного боку, регуляторами педагогічного процесу, його джерелом виникнення, існування та розвитку, а з другого, – саму його «атмосферу», що визначається цілеспрямованістю, впорядкованістю, логічністю та структурованістю цих умов [218]. Сміслова канва педагогічних умов пов'язана також із різноплановими соціально-педагогічними і дидактичними чинниками, що регулюють функціонування конкретної педагогічної системи, із формами, методами, підходами, технологією організації навчального процесу як цілісної системи та сукупністю заходів, скерованих на ефективність педагогічної діяльності, сукупністю внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, які відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності і від яких залежить висока результативність навчального процесу [124]. Зважаючи на інтегрований характер поняття, що вказує на функціональне призначення умов і відображає їх науково-педагогічну сутність, можемо взяти за основу категоріальну експлікацію, запропоновану

А. Литвиним та О. Мацейко, які вважають, що «педагогічні умови – це комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників. Педагогічні умови забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють всебічному гармонійному розвитку особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, врахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, ключових кваліфікацій, загальних і професійних компетенцій» [132, с. 56].

Теоретично обґрунтовуючи педагогічні умови, спрямовані на підготовку бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації, Н. Житник до їх числа відносить: розробку науково-методичного забезпечення професійної підготовки бакалаврів, впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчальний процес, інтенсифікацію самостійної роботи студентів, активізацію науково-дослідницької діяльності викладачів і студентів [67]. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів педагогічного коледжу у дослідженні Г. Пономарьової являють собою комплекс виховних і навчально-освітніх важелів впливу на почуття, розум, поведінку студентів коледжу [167]. Ефективність формування екологічної культури майбутніх економістів О. Матеюк пов'язує з педагогічними умовами, до яких віднесено: реалізацію діяльнісного підходу до формування відповідного рівня екологічної культури майбутніх економістів; використання проблемних, частково-пошукових та дослідницьких методів навчання; забезпечення дієвості наявних природоохоронних мотивів; посилення інтеграції теоретичних знань майбутніх економістів [135, с. 121]. Формування екологічної культури засобами економічної освіти ставить його у залежність від педагогічних умов, що засновані на мотивації учнів, зумовленої емоційно-чуттєвим переживанням природи та знаннями у сфері природничих та гуманітарних

дисциплін; що базуються на усвідомленій соціально значимій діяльності, спрямованій на гармонізацію взаємовідносин з природним середовищем.

Підставою з'ясування організаційно-педагогічних умов формування екологічної культури студентів у процесі навчання в економіко-гумнітарному коледжі став ретельний аналіз педагогічних, культурологічних, психологічних, екологічних, економічних, правових досліджень, а також участь у конференціях, круглих столах, методичних та наукових семінарах.

Розглянемо більш детально кожен означену умову, що реалізовувалася у освітньому процесі коледжу. Першою умовою визначено **екологізацію змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу**. Реалізація цієї умови забезпечує формування когнітивного компонента. Зазначимо, що процес формування сучасної екологічної культури студентів у коледжах неодмінно має базуватися на змістових параметрах економіко-гуманітарної підготовки, що здійснюється в рамках освітнього процесу і націлена на реалізацію найголовніших завдань екологічної освіти, визначених Рішенням колегії міністерства освіти і науки України від 20.12.2001 «Про концепцію екологічної освіти в Україні». Цим законодавчим актом передбачено найголовніші завдання екологічної освіти серед яких: виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності й універсальності, (зв'язку локальних з регіональними і глобальними); відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи; формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку; формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи тощо [106]. При цьому змістові

параметрами екологічних знань повинні визначатися сформованими уявленнями про біосферу та її структурні одиниці, екосистеми, їх біотичну структуру, генетичні типи, принципи класифікації; живу речовину та її роль в біосферних процесах; закономірності кругообігів речовин, енергії та інформації; систему «людина – суспільство – біосфера – космос»; основні види антропогенного впливу на компоненти довкілля та їх негативні наслідки; основні глобальні, державні і регіональні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення; економічні, законодавчі та нормативно-правові принципи раціонального природокористування; основи державної та регіональної екологічної політики тощо [106].

Означені настанови визначають змістові лінії предметної підготовки у коледжах, як гуманітарної, так економічної. Однак їх об'єднує наявність екологічних елементів, що розглядаються під певним змістовим кутом зору. Означеною умовою передбачено розвиток екологічного мислення, що спрямовує навчальну діяльність на побудову гармонійного світогляду та світовідношення, здатність сприймати і реагувати на усі можливі загрози руйнування природного середовища, готовність захищати і оберігати його. У контексті екологічного виховання студентів, що освоюють гуманітарні спеціальності, превалує етико-естетична домінанта. На думку Н. Мамедова, «засвоєння екологічних та економічних знань має супроводжуватися емоційними переживаннями учня і сприяти становленню його екологічних переживань як стержня екологічної відповідальності. Формування чуттєвого, емоційно-ціннісного, глибоко морального відношення до природи передбачає розвиток таких почуттів і станів як любов, муки совісті, переживання спілкування з природою і людьми як найвищого блаженства. Необхідно розвивати відчуття гармонії, здатність піднесеного переживання прекрасного. Усі навчальні предмети повинні розкривати естетичну картину світу» [45, с. 52]. Відчуття природи і здатність сприймати її велич і красу слугує вагомим чинником формування екологічної свідомості, у якій



триєдність любові, істини і краси стає стержнем культурного самоздійснення.

Еколого-правові знання визначають сьогодні рівень культури юриста, тому освітня підготовка правників передбачає можливість інтеграції екологічних і правових знань для попередження екологічних ризиків на основі науково вивірених екологічних та моральних імперативів. Правове урегулювання екологічних проблем вимагає нині системного розуміння екологічних прав та обов'язків людини, її місця у глобальній екосфері та відчуття особистісної причетності до локальних та глобальних екологічних перспектив.

Економічний напрям підготовки студентів у коледжах орієнтований на вирішення еколого-економічних завдань, пов'язаних із прийняттям належних управлінських підходів, що базуються на економічних розрахунках, створенні економічних стимулів захисту природного середовища, знанні особливостей функціонування екосистем та підставах раціонального використання природних ресурсів, упровадженні екологічно чистих видів виробництва та моніторингу їх стану. Змістова платформа підготовки студентів економічного профілю передбачає ознайомлення з основами екологічного менеджменту та виробничого екологічного контролю, інформаційний супровід процесу управління екологічними ресурсами та створення єдиної інформаційної бази ведення екологічного обліку, визначення економічної доцільності природоохоронних заходів, розуміння тенденцій соціально-економічного розвитку та обміну еколого-правовою та іншою інформацією.

**Спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи постає другою умовою формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, що сприяє актуалізації аксіологічного компонента.**

Усвідомлене ціннісне ставлення до природи, вивчення наявної ієрархії цінностей та їх корекція з метою формування екологічної культури студентів нині становить пріоритет освітньо-виховного процесу у коледжах. Невипадково Л. Білик, формулюючи нову парадигму екологічного виховання, визначає її «...як рух від знань, переконань і світогляду до моральної відповідальності» [21, с. 3], з якою дослідниця пов'язує духовну зрілість студентської молоді, розглядаючи процес формування світоглядних переконань, емоцій і відповідальності в їх нерозривному органічному взаємозв'язку.

Досягнення духовної зрілості позначає високий рівень сформованості екологічної культури, основою якої визнано головні принципи екологічної етики як інтегративної навчальної дисципліни та галузі міждисциплінарних знань, зосередженої на обґрунтуванні моральних та духовних засад взаємодії людини з живою і неживою природою. Її основоположниками визнано американського еколога О. Леопольда («Календар піщаного графства») та німецького лікаря і філософа А. Швейцера («Культура й етика», «Вчення про благоговіння перед життям»). Прикметно, що поняття благоговіння має релігійні корені і визначається як «релігійно-моральне почуття, яке виражає любовно-шанобливе ставлення до усього, що перевершує людську суб'єктивність» [285, с. 294]. Етичний принцип “Ehrfurcht vor dem Leben” – благоговіння перед життям великого гуманіста ХХ ст. цілком обґрунтовано можна вважати фундаментом принципово нової культурної парадигми, втисаної у контекст сучасної екологічної етики. Він впливає із містичного, заснованого на розумінні єдності і єдиності життя, людського почуття, яке націлює на безумовний зв'язок суспільства і людини зі сферою життя та необхідність відповідального ставлення до нього. І якщо традиційно етика визначала свій зміст принципами, нормами і правилами стосунків між людьми, то відтепер її акценти змістилися у сферу людина-природа. З цього приводу А. Швейцер писав, що сучасна наукова і філософська думка «не може зважитися на важливий крок – визнати моральне ставлення до живих

істот такою ж вимогою етики, як і ставлення до людини» [285, с. 92]. Цей крок, на думку А. Швейцера, ще належить зробити, тому етичний імператив дослідника набув статусу імперативу майбутнього». Позаяк культура, породжена індустріальним суспільством, не могла не викликати у А. Швейцера нічого, окрім песимізму, він не переставав говорити про загрозу катастрофи та засилля пропаганди, яка витіснила істину, про історію, яка перетворена у культ брехні. Водночас А. Швейцер фіксує надмірний тиск колективів на окремого індивіда, який таким чином втрачає можливість розвивати власну духовність і моральність (натомість основою культури є не матеріальне, а духовне життя), про мільйони зомбованих, що відмовляються мислити, втрачаючи свою індивідуальність, про духовну убогість тощо.

Підкреслимо, що швейцерівська «містика етичного єднання з буттям» апелює до категорії добра, під яким розуміється все, що слугує збереженню і продовженню життя, злом у цьому випадку іменується те, що руйнує життя і принижує волю до нього. Основою прояву етичного принципу А. Швейцера є почуття глибокої і безмежної відповідальності суб'єкта будь-якої етичної оцінки. Саме воно, як таке, що переважає жалість, співчуття і страх, вимагаючи постійного самозречення, незалежно від присутності об'єкта благоговіння та засновуючись на занепокоєнні відповідальністю, і покладається у фундамент моральності. У проблемному полі екологічної етики ця програма є універсальною. Вона спроможна змінити не тільки ставлення людини і суспільства до феномену життя, але й постати в ролі абсолютного пріоритету, заступивши будь-яку технологічну чи економічну вигоду. Цей принцип якнайвиразніше викриває екологічну аморальність суспільства споживання, дисциплінарно обмежуючи його економічне свавілля.

На межі епохального пограниччя набула особливого авторитету етика відповідальності як нова етика технологічної цивілізації. Її засади у 70-х роках ХХ століття обґрунтував німецький і американський філософ Г. Йонас у книзі «Das Prinzip Verantwortung. Versuche einer Ethik für die technologische

Zivilisation» («Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації») [82]. В основу етичної концепції Г. Йонаса покладена категорія відповідальності, що у традиційному витлумаченні позначала форму реалізації необхідності. Відтепер вона знаменує перехід до усвідомлення відповідальності як необхідності, що постає визначником людської діяльності. Відповідальність у Йонаса набуває трансцендентних вимірів. Його етика постає як етика трансцендентної відповідальності, закорінена у сферу властивого людині почуття відповідальності. Таким чином дослідник намагається за рахунок біосфери розширити сам об'єкт відповідальності, а також змінити її суб'єкт, роль якого перебирає на себе усе людство. Так само Г. Йонас намагається зробити ширшим і часовий горизонт відповідальності, скерувавши її у віддалене майбутнє, її футурологічний проект вибудовується на почутті страху, зумовленого усвідомленням загрози існуванню, а звідси і його песимістичне забарвлення. Дослідник далеко не в захваті від кардинальної експансії людини у світ природи і тим більше – у її власну природу [82]. Імператив відповідальності Г. Йонаса постає як своєрідна інтерпретація морального імперативу І. Канта. Дослідник також стверджує аксіологічну перевагу буття над небуттям, що надає його міркуванням гуманістичного характеру.

З огляду на те, що саме мораль надає ціннісного змісту суспільним благам, соціально-екологічне обґрунтування необхідності обмеження споживання природних ресурсів має стати важливою ланкою екологічної культури студентів економіко-правових коледжів.

Зміст екологічної культури юриста складають екологічні ідеї, екологічні цінності, екологічні настанови, що постають характеристикою екологічної свідомості правника; екологічна взаємодія, екологічний конфлікт як складники екологічних відносин, екологічний вчинок, екологічні наслідки, екологічна практика, репрезентована елементами екологічної поведінки. Базовими для формування екологічної культури юристів є принципи екологізації моралі (так, наприклад, традиційні моральні норми обов'язку і

совісті озвучуються як екологічний обов'язок чи екологічна совість); нові моральні цінності витісняють принципи доцільності і корисності; екологічний імператив стає імперативом морального обов'язку, націленого на дотримання природної гармонії та поваги до кожної живої істоти; принцип суб'єкт-суб'єктних відносин; принцип морально-екологічної свободи та відповідальності [193].

Третьою педагогічною умовою формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарного коледжу стверджено **актуалізацію особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі**. Реалізація цієї умови співвіднесена з гуманістичним компонентом.

Першочерговим завданням сучасних закладів освіти, в тому числі коледжів, є не лише підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних успішно виконувати свої професійні обов'язки, а й формування таких параметрів особистості, які демонструють високий морально-естетичний та культурний потенціал майбутнього спеціаліста. Означена підготовка пов'язана із потребою формування життєвих орієнтирів та цілей особистості і передбачає побудову власної «життєвої перспективи» як інтегрованої моделі майбутнього, що складається з певної структурної множини. Так, Є. Головаха переконує, що особистісний і професійний розвиток є узгодженим процесом, позаяк особистісне самовизначення є передумовою такого вибору професії, яка актуалізує ціннісний простір особистості, її смисли та устремління, що вписані у цілісну картину майбутнього. Головною умовою реалізації особистісних та професійних перспектив дослідник вважає освітнє середовище [44]. Аргументація дослідника перегукується із запевненням С. Рубінштейна в тому, що розкриття власного особистісного потенціалу залежить від активної позиції самої людини. Демонструючи механізм цього процесу, С. Рубінштейн трактує його як динамічний і такий, що являє собою суперечливий взаємозв'язок індивіда з навближчим середовищем: «Своїми діями я безперервно підриваю, змінюю ситуацію, у

якій перебуваю, і водночас я безперервно виходжу за межі самого себе. Цей вихід ... не є запереченням моєї сутності ..., це – становлення і водночас реалізація ... Заперечується тільки моє наявне буття, моя завершеність і кінецьність» [283]. Зауважимо, що ініціатором будь-якої взаємодії зі світом стає сама особистість, позаяк у процесі такої взаємодії вона перемагає свою кінецьність, а тому процес саморозвитку і самовдосконалення пов'язаний із впливом середовища, де суб'єкт постає як такий, що «заломлює у своїх плінних станах зовнішні впливи» [цит. за 138]. Як інтегративна педагогічна категорія поняття середовище увібрало в себе смислові акценти та відтінки багатьох наук – філософії, соціології, антропології, психології, а також екології. Прикметно, що у ХХ ст. з'явилося поняття «педагогіка середовища», автором якого є С. Шацький [252]. Умотивовуючи цей термін, дослідник доводить залежність особистісного розвитку не так від генетичного потенціалу дитини, як соціального та природного середовища, у якому відбувається її становлення. Доречно також згадати праці відомого українського педагога В. Сухомлинського, який більшу частину уроків проводив у «зеленій лабораторії». Так, у праці «Серце віддаю дітям» педагог зізнається, що прагне до того, «щоб усі роки дитинства оточуючий світ, природа постійно живили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттями та зображеннями, щоб закони мислення діти усвідомлювали як гармонійну споруду, архітектура якої підказана ще більш гармонійною спорудою – природою» [214, с. 133-134]. Природа для В. Сухомлинського і була тією самою «зеленою лабораторією», що стала центром його педагогічного та культурного досвіду, вписаним у живий екологічно забарвлений контекст культурно-освітнього середовища.

Вплив педагогічного дискурсу мислителя нині вловлюємо у працях багатьох сучасних дослідників: М. Братко, О. Горчакової, О. Микитюка, О. Керницького, О. Ярошинської тощо. Висуваючи вимоги до освітнього середовища, дослідники наголошують, що воно водночас має бути навчальним, розвивальним, виховним, інформативним, екологічним,

естетичним, діалогічним, гуманним та одухотвореним. Підкреслюючи екологічний складник цього поняття, наголосимо на співмірності його екологічних та культурних детермінант. Прикметно, що структуру освітнього середовища складають: суб'єкти освітнього процесу; соціальний компонент; просторово-предметний компонент; технологічний компонент [157]. Власне просторово-предметний компонент і вповідає причетність до екологічної сфери, що разом з іншими складає інтегрований образ культурно-природного світу особистості, що мислиться як її найближче середовище, яке наснажує енергією творчості.

Важливо взяти до уваги технологічні підходи, напрацьовані І. Качур. Їх впровадження в освітньому середовищі передбачає:

- аналіз комплексу глобальних екологічних проблем сучасності, синтез нової системи екологічних морально-етичних норм та принципів;
- системний принцип екологічних знань як бази для подальшого формування екологічної свідомості людини, що відповідатиме загальнолюдським гуманістичним ідеалам;
- однорідність підходу в освітньому середовищі у всіх видах навчально-виховної діяльності та при здійсненні майбутньої професійної діяльності;
- комплексний підхід в екологічній освіті, що забезпечує реалізацію принципу «екологічної освіти впродовж життя» на всіх етапах одержання освіти за освітньо-кваліфікаційними рівнями [89].

Отже, актуалізація особистісного потенціалу студента у контексті екологічно орієнтованого освітнього середовища передбачає інтегративну цілісність соціальних, природних та культурних чинників, які скеровують особистість на інтелектуальний та духовний розвиток, забезпечують можливість професійного становлення в інституційних умовах коледжу. Показниками розвинутого культурно-освітнього середовища коледжу є його здатність надавати якісні освітні послуги, сприяти мобільності та доступності освіти як ресурсу підвищення соціального статусу здобувача освіти, його

професійному та особистісному розвитку шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу.

**Забезпечення соціально-економічної та правової мотивації до екологічно доцільної діяльності** визначено четвертою педагогічною умовою формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарного коледжу. Ця умова актуалізує діяльнісний компонент предмета дослідження і переконливо доводить, що формування екологічної культури студентів в умовах професійної економіко-гуманітарної підготовки потребує науково обґрунтованої мотиваційної платформи, яка передбачає готовність до рішучих самостійних кроків, спрямованих на захист природного середовища. Відповідно успішне формування екологічних детермінант діяльності, її складників (умінь, поглядів, суджень, переконань та потреб), свідоме еколого-культурне самовдосконалення перебуває у прямій залежності від мотиваційної сфери особистості студента, яка постійно ускладнюється. Дослідження мотивації в освітній діяльності відсилає нас до праць Б. Ананьєва, А. Бодальова, Л. Божович, Д. Ельконіна, А. Маркової, С. Рубінштейна та ін., які акцентували увагу на практико-орієнтованій моделі освітньої діяльності, мотиваційним регулятором якої постають уміння як знання про способи діяльності і власне самі дії, засвоєні під час виконання вправ та тренінгів. Домінантою умінь є їх операціональна скерованість на освоєння професійних та еколого орієнтованої діяльності.

Інтегративна модель умінь дозволяє виокремити такі їх типи: особистісні, що сприяють професійному та морально-етичному самовизначенню; регулятивні, що коригують цілі та планування діяльності; пізнавальні, завдяки яким діяльність набуває знаково-символічного вираження; комунікативні, що проектуються у сферу міжособистісної взаємодії. Опанування професійних та екологічно орієнтованих знань умінь і навичок є найпершою потребою студента, що позначає такий його стан, який постає як відчуття необхідності в чомусь важливому для існування й розвитку [261].



Задоволення потреб є основою мотивів, серед яких виділяємо економічні, що базуються на усвідомленні практичної цінності природи, її ресурсного потенціалу тощо. Правова мотивація екологічної діяльності передбачає узгодження з правовими норми конституційного, господарського, земельного та інших видів права. Варто зауважити, що в освітньому процесі мотивація постає не тільки як умова екологічно доцільної діяльності, а передусім як фактор трансформації об'єтивно виражених екологічних проблем в особистісно значимий вимір життєвого світу студентів.

Таким чином, на основі теоретичного аналізу й узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження, освітньо-професійних програм підготовки майбутніх фахівців в економіко-гуманітарних коледжах, програм навчальних дисциплін економіко-гуманітарної підготовки і навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, визначено і теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу.

Виявлений нами комплекс педагогічних умов (екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу; спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи; актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі; забезпечення мотивації майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності) дозволяє говорити про формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів як цілеспрямований інтегративно організований процес екологічного виховання молоді на основі систематизації та трансформації знань з урахуванням пізнавальних можливостей, особистісних етичних та ціннісних імперативів, екологічно обґрунтованої діяльності та відповідності гуманістичним орієнтирам та соціально-економічним вимогам суспільного розвитку.

### **2.3. Структурно-функціональна модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу**

Теоретичне осмислення проблеми формування екологічної культури студентів, вимога постійного поглиблення та розширення сфери знань диктує необхідність створення педагогічної моделі означеного процесу, що дозволяє виявити взаємозв'язки між різними її елементами, а також дослідити психолого-педагогічні закономірності становлення. У науковому дискурсі моделювання постає одним із широко використовуваних методів наукового пізнання, позаяк звільняє об'єкт дослідження від наявних факторів впливу і сприяє відтворенню тих ознак, що потребують визначення, навіть попри недостатність оригінального матеріалу шляхом побудови спрощеної системи відображуваних процесів, що здатна надавати нову інформацію про об'єкт дослідження. Це сприяє широкому застосуванню цього методу у площині як теоретичної, так і практичної педагогіки, свідченням чого є праці Д. Айстраханова, С. Архангельського, В. Афанасьєва, Д. Бабанського, Б. Глинського, О. Дахіна, О. Заїр-Бек, А. Зотова, Є. Лодатко, В. Міхеєва, О. Ткачової, В. Штоффа та ін. Проте, незважаючи на таку розлогу палітру наукових імен та досліджень, а також методологічну затребуваність, поняття моделювання так і не закріпило за собою єдиного семантичного поля. Так, у лексикографічних джерелах «модель» (від лат. *Modus* – міра) постає як аналог (графік, схема, знакова система, структура) певного об'єкта (оригіналу), фрагмента реальності, артефактів, витворів культури, концептуально-теоретичних утворень тощо [153]; як узагальнений синтезований образ об'єкта – прототипу (явища, процесу), що використовується для вивчення, дослідження, систематизації тощо, пов'язуючи інформаційний образ теперішнього з теоретичним образом майбутнього [204, с. 238]; як категорія пізнання, на якій ґрунтується як теоретичний, так і експериментальний методи наукового дослідження [258,

с. 195]; як універсальна форма пізнання, що застосовується в дослідженні і перетворенні явищ у будь-якій сфері діяльності [200].

Вбачаючи у моделі концептуальний інструмент, аналог певного фрагменту соціальної дійсності, який слугує для зберігання і розширення знань про властивості і структури процесів, що моделюються, В. Осадчий вбачає у ній знакову систему, яка схематично відтворює як освітню практику в цілому, так і її окремі фрагменти [155], а В. Маслов позицінує модель як «суб'єктивне відтворення у свідомості людини або групи людей і зовнішнє відображення різними способами та формами найбільш суттєвих ознак, рис та якостей, властивих конкретному об'єкту, процесу, які об'єктивно йому (об'єкту) притаманні і дають загальну уяву про феномен, що нас цікавить, чи його окремі складові» [218, с. 5].

На наш погляд, еталонною освітньою моделлю можна вважати інтегративну модель, як таку, що здатна запобігти руйнації цілісного уявлення про світ, «коли життєві факти втрачають ту специфічну якість, яку вони мали, коли були б інтегровані у загальну картину світу» [275, с. 208-209]. Про потребу осягнення «фундаментальної цілісності світу» говорить О. Вознюк у монографії «Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу», де актуалізується проблема розвитку екологічної, ноосферної освіти, що відстежується в ролі «певної еволюційної загальнопланетарної тенденції, яку можна назвати рухом до ноосфери» [36, с. 448]. Ноосферне бачення реалізується шляхом екологічної освіти, у контексті якої екологія постає як системний науковий напрям, базований на визнанні єдності людини та її космопланетарного оточення. Відповідно до такої перспективи, педагогічне моделювання охоплює елементи екологічно орієнтованої освіти, наділеної новою якістю та новими потенційними можливостями, що є результатом взаємодії структурних елементів цілісного педагогічного процесу, який складають мета, завдання, організаційні форми, компонентна структура та критерії функціонування системи, скерованої на

формування екологічної культури студентів засобами реалізації інтегративного підходу.

Підкреслимо, що в основу педагогічного моделювання, метою якого є побудова моделей освітнього процесу, покладається зміст освіти та концептуальна організація цілей та засобів навчання, визначення ціннісних основ і стратегій, пошук методів і засобів їх реалізації. Поширення моделювання в педагогічних дослідженнях зумовлено різноманітністю гносеологічних функцій цієї процедури, позаяк модель постає сполучною ланкою у процесі пізнання педагогічних явищ та допомагає з'ясувати зв'язки і відношення між характеристиками стану різних елементів навчально-виховного процесу на різних рівнях їх опису і вивчення.

Поетапна побудова педагогічної моделі передбачає наступні етапи: з'ясування задуму; складання ескізу моделі; уточнення стратегії моделі; характеристика реальних стратегій на рівні умов та завдань, а також їх реалізація; передбачення умов зворотного зв'язку та оцінка всіх процесів; висновки та їх аналіз; документальне оформлення результатів [22].

Алгоритм педагогічного моделювання, запропонований І. Осадчим, являє собою послідовність наступних етапів:

1. «Постановка мети моделювання.
2. Виділення об'єкта моделювання.
3. Формулювання предмета моделювання.
4. З'ясування законодавчо-нормативного забезпечення функціонування об'єкта моделювання.
5. Обрання теорії, яка описує (пояснює) зміст предмета моделювання.
6. Обґрунтування основних допущень, що спрощують реальний об'єкт.
7. Формування понятійного апарата моделювання.
8. Конструювання моделі об'єкта з використанням категорій, понять, тверджень і суджень.
9. Експертиза моделі об'єкта щодо дотримання принципів наукового пізнання, законів логічного мислення, чинних юридичних і фінансових норм.

10. Дослідження властивостей моделі (адекватність і повнота відображення дійсності, прогностичність тощо) за допомогою здійснення мисленнєвого або натурального експерименту під час розв'язання конкретних педагогічних проблем із використанням розробленої моделі (рис.2.1).

11. Доопрацювання, корегування та остаточне конструювання моделі» [155].

Побудова педагогічної моделі вимагає розуміння факторів педагогічного процесу та засад його структурування. Відповідно складниками, які безпосередньо впливають на формування екологічної культури варто визнати предметний зміст навчального процесу та його екологічний потенціал, методи та форми організації виховної роботи, соціально-економічне та навчальне середовище, його екологічні пріоритети тощо. Таке розуміння дозволяє нам інтерпретувати педагогічну модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на засадах інтегративного підходу як упорядкований комплекс складників, що випливають зі специфіки та змісту фахової підготовки, смисловим ядром якої є виховання екологічних цінностей.

У процесі дослідження нами визначено наступні структурні блоки, які відображають фундаментальну стратегію змін у процесі формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на засадах інтегративного підходу. До них віднесено: цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий та діагностувально-результативний.

**Цільовий блок** репрезентує науково обґрунтовану мету та завдання дослідження. Він є початковим етапом моделювання, що покликаний сприяти співвіднесенню мети як системотворчого компонента моделі та завдань дослідження із проблемним полем сучасного педагогічного знання.

**Мета дослідження** – формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

**Завдання дослідження:**

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу у педагогічній теорії і практиці, уточнити сутність базових понять дослідження.
2. Визначити та обґрунтувати компоненти, критерії, показники і рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів.
3. Визначити, обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.
4. Розробити структурно-функціональну модель досліджуваного процесу.
5. Розробити навчально-методичне забезпечення для формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

**Теоретико-методологічний** блок відтворює концептуальну основу розробленої моделі, яку репрезентують методологічні підходи і принципи, з допомогою яких досягається її максимальна ефективність. Визначальним у контексті нашої роботи є *інтегративний підхід*, зміст та роль якого висвітлені у першому розділі дисертації. Він є засадничим для процесу формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів і включений у цілісну систему, що передбачає взаємопроникність та взаємодоповнювальність усіх її складників.

На наш погляд, найбільшою мірою відображають процес формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів такі педагогічні підходи, як: культурологічний, аксіологічний, системний, синергетичний, гуманістичний та особистісний.

*Культурологічний підхід* базується на розумінні екологічного виховання студентів як цілеспрямованого входження у контекст культури, освоєння її континууму як соціальної стратегії особистісного саморозвитку та побудови життєвої програми, орієнтованої на збереження природного середовища та примноження духовного досвіду. Концептуальні засади цього підходу в освітньому процесі розроблені у дослідженнях М. Бастун, І. Балхарової, В. Гури, В. Колмолгорової, А. Погодіної та ін., які розвивають ідеї культурно-історичної психології Л. Виготського, О. Лурії, О. Леонтьєва. На думку В. Гури, кризовий стан соціокультурного розвитку зумовлений домінуванням технократичних імперативів, втратою гуманістичного потенціалу педагогічного процесу на догоду його інформатизації. Тим часом саме культурологічний підхід, «базуючись на конструктивній концепції культури, допоміг би подолати протиріччя знеособленого уявлення людини ... і повернути їй суттєво людські характеристики як вільної особистості, яка самовизначається і знаходиться у неперервному діалозі з собою, з іншими особистостями і творами культури» [46, с. 4]. Культурологічний підхід важливий тим, що вимагає визнання унікальності людини, її моральної свободи, реалізації екологічно доцільних імперативів.

*Аксіологічний підхід* заснований на розумінні сучасного педагогічного знання та освіти в цілому як важливого ціннісного соціального інституту, що володіє власною внутрішньою системою, здатною впливати на контекст культурного розвитку. Ціннісна проблематика центрує дослідження І. Беха, Т. Бутківської, О. Вишневського, І. Зязюна, В. Кременя, В. Огнев'юка, О. Сухомлинської та ін. Наполягаючи на потребі реалізації цього підходу в умовах закладу освіти, Т. Бутківська вважає його «системоутворювальним ядром програми розвитку, діяльності та внутрішнього життя людини» [20, с. 131]. Аксіологічний підхід передбачає формування як професійних, так і екологічних цінностей і дозволяє трактувати процес формування екологічної культури студентів шляхом детермінації ціннісно-змістового ставлення студентів до майбутнього фаху. Виконуючи соціально-екологічну, виховну,

мотиваційну, рефлексивну та інші функції, аксіологічний підхід орієнтує освітньо-виховний процес на формування екологічної культури.

*Системний підхід* розглядає педагогічне знання як системне явище, що передбачає усі можливі впливи на особистість на засадах єдності теорії та практики. Обґрунтування цього підходу здійснено у працях В. Безпалька, Ф. Корольова, В. Якуніна, центром дослідження яких став синтез змістових та формальних методів освітнього процесу, цілісність онтологізації його моделей. Згідно з їх дослідженнями, кожне педагогічне явище являє собою складну систему, ознаками якої є цілісність організованість, структурність та функціональність. У зв'язку з тим, що системний підхід відображає світоглядний рівень дослідження, його причетність до формування екологічної культури студентів стає незаперечною.

*Синергетичний підхід* акцентує увагу на самоорганізації педагогічних систем, що знаходить відтворення у працях Г. Васяновича, А. Євтодюк, І. Єршової-Бабенко, С. Клепко, С. Цикіна, О. Чалого. Синергетичну модель актуалізації глобальних та локальних тенденцій розвитку освіти та вітчизняної педагогічної думки вибудовує О. Вознюк. До головних ознак цього підходу дослідник відносить: принципи самоорганізації, цілісності та відкритості педагогічної системи зовнішньому середовищу; її нестійкість та біфуркаційність, флуктуаційність та динамічну ієрархічність; імовірнісний, надситуативний, самоактуалізаційний, самодетермінований характер педагогічного процесу [29, с. 188]. За такого підходу інтенсифікуються можливі психолого-педагогічні впливи, завдяки чому увиразнюється екологічна спрямованість навчально-виховного процесу, а навчально-педагогічне середовище економіко-гуманітарного коледжу стає своєрідною моделлю формування екологічної освіти.

*Гуманістичний підхід* визначає стратегічну роль екологічної культури майбутнього випускника економіко-гуманітарного коледжу, що постає своєрідною рефлексією гуманітарного знання. Воно націлене на осмислення феномена людини у її біопсихосоціальних і космопланетарних вимірах. У



працях Л. Добровольської, Л. Люріної, О. Керницької проведено ідею трансформації парадигми соціоприродної еволюції, що має стати одним із вагомих аспектів екологічної освіти студентів, як такої, що сповнена гуманістичними інтенціями і дозволяє інтерпретувати людину як єдність біологічного, соціального та духовного компонентів.

*Особистісний* підхід покладає у свою основу «визнання індивідуальності, самоцінності кожної людини, її розвитку не як колективного об'єкта, але, передусім, як індивіда, наділеного своїм неповторним суб'єктивним досвідом» [246, с. 9]. Він зумовлює розуміння екологічної культури як якісно нового образу загальної культури особистості, її світогляду та поведінки. Відповідно до цього підходу, екологічна культура передбачає формування морально-духовних якостей особистості студентів.

Побудова теоретико-методологічної канви дослідження формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу вимагає також реалізації як загальнодидактичних, так і спеціальних принципів організації педагогічного процесу. Загальнодидактичні принципи формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, постаючи як взаємопов'язана цілісність обов'язкових для виконання правил та приписів, покликані поглибити змістові параметри освітнього процесу.

До **загальнодидактичних** відносимо наступні принципи: свідомості й активності, наочності, поступовості і систематичності знань, вправ і міцного оволодіння знаннями і навичками.

*Принцип свідомості й активності* базується на інтенсивній взаємодії студентів зі світом природи на основі розуміння її законів, передбачає їхню готовність до активної екологічної та природоохоронної діяльності, попереджує стихійне використання природних ресурсів та їх виснаження, орієнтує на інтегративний підхід до власної самоосвіти та формування екологічної культури. Свідоме ставлення до процесу оволодіння знаннями

сприяє формуванню активної життєвої позиції та органічній інтеграції у світ культури. Транслюючись через особистість педагога, екологічна культура впливає на розвиток ноосферного мислення.

*Принцип наочності* передбачає можливість візуалізації теоретичного матеріалу, постаючи в якості важливої умови ефективності педагогічного процесу. Важливість цього принципу засвідчена у працях Я. А. Коменського, Й. Песталоцці, К. Ушинського, які наполягали на поєднанні слова з наочним матеріалом. Візуалізація освітнього процесу шляхом використання відео та аудіозасобів, ілюстрацій, плакатів, таблиць, презентацій екологічного змісту значно розширює простір освоєння культури, робить виразнішими екологічні пріоритети.

*Принцип поступовості і систематичності знань* актуалізує логічні зв'язки між вихідними параметрами знань та наявною знаннєвою платформою, збагачуючи її новим змістом шляхом побудови ефективної системи організації освітнього матеріалу та фіксації досягнень на кожному етапі педагогічного процесу.

Використання цього принципу значно увиразнює інтегративні можливості міжпредметної взаємодії, відображаючи взаємозв'язок дисциплін гуманітарного, природничого та економічного циклів. Саме він прокладає шлях до професійної практики.

*Принцип вправ і міцного оволодіння знаннями і навичками* сприяє конкретизації набутих знань у системі професійної освіти та формуванню початкового досвіду прийняття рішень. Активізуючи емоційно-вольові зусилля, скеровані на оволодіння предметним змістом екологічної діяльності, цей принцип орієнтує на глибинне засвоєння моральних імперативів екологічної культури, інтенсифікує процес мотивації до осмисленого засвоєння вимог освітньої програми, сприяє побудові культурних пріоритетів.

**Специфічні принципи** у нашому дослідженні (науковості, об'єктивності, наступності і послідовності розвитку, системності і системної

детермінації, фундаментальності, принцип безперервної екологічної освіти, екологічної доцільності, екологічного гуманізму, трансдисциплінарності) відтворюють особливості формування екологічної культури здобувачів вищої освіти економіко-гуманітарних коледжів, націлюють на прийняття нестандартних рішень, унікальну їх комбінаторику шляхом актуалізації інтегративних можливостей освітнього процесу.

*Принцип науковості* забезпечує розвиток фундаментальних екологічних знань, сприяє усвідомленню нагальних екологічних проблем світового масштабу, стимулює формування пізнавального інтересу до природного середовища та природоохоронної діяльності та науковій організації навчально-виховного процесу.

*Принцип об'єктивності* дозволяє з'ясувати еволюцію та сучасний стан екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, сприяє неупередженому аналізу перспективи її подальшого становлення, націлює на використання статистичних даних, результатів соціологічних досліджень, матеріалів сучасних науково-практичних конференцій як аргументаційної основи розв'язання педагогічної проблеми.

*Принцип наступності і послідовності розвитку* відображає закономірності процесу формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, дозволяє відстежити впливи тих чинників, які найбільш ґрунтовно визначають їхній рівень екологічної освіти та з'ясувати роль попередньо здобутого досвіду, що слугує основою, на якій вибудовуються нові знання, поглиблюються ціннісні імперативи, мобілізуються нові засоби педагогічного процесу, що осмислюється як поступальний і такий, що зазнає постійних ускладнень.

*Принцип системності і системної детермінації* дозволяє надати процесу формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів змістовно-логічних зв'язків, структурно упорядкувати окремі фрагментами знань. Важливо взяти до уваги, що «головним завданням організації роботи з систематизації є включення нового знання у наявну

систему з метою формування системи понять, їх властивостей, взаємозв'язків та залежностей» [40, с. 4]. Принцип системної детермінації забезпечує побудову такого освітнього середовища економіко-гуманітарного коледжу, що забезпечує взаємодію зовнішньої детермінації зі специфічними передумовами самодетермінації. Зазначаючи цілеспрямованої модифікації, це середовище найбільшою мірою виявляється пристосованим до реалізації цілей педагогічного процесу.

*Принцип фундаментальності* орієнтує на фундаменталізацію економічної та гуманітарної освіти, що постає як інтегративний комплекс необхідних студентіві знань, в тому числі екологічного спрямування. За таких умов чітко окреслюються перспективи формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. Принцип фундаментальності скерує на досягнення цілей особистісного розвитку, фахових здібностей, сприяє реалізації культурної самоідентифікації.

*Принцип безперервної екологічної освіти* передбачає формування цілісного погляду на проблеми довкілля, висвітлення взаємозв'язку між екологічною, соціокультурною, економічною та політичною сферами життя.

*Принцип екологічної доцільності* висуває вимогу співвіднесення усіх екологічних завдань з потребнісно-мотиваційною сферою людської особистості, у зв'язку з чим вони стають особистісно значимими та особистісно орієнтованими.

*Принцип екологічного гуманізму* активно орієнтований на поняття коеволюції, що продукує ідею єдності людини з довкіллям та відповідального ставлення до природних ресурсів з метою збереження екологічної безпеки.

*Принцип трансдисциплінарності* заснований на потребі вимушеного виходу наукового пізнання за межі науки, що спричинено глобальним синтезом розмаїтих способів осягнення світу. Цей вихід Ю. Габермас означає як «трансцендування дисциплінарного знання», співвідносячи його з науками, які «використовують реконструктивну методикку і опираються на

дотеоретичне знання суб'єктів, компетентних у своїх судженнях, діях і речах, а також на систему знань, що передається культурною традицією» [271, с. 27-28]. Згідно з цим підходом, педагогічне знання має трансдисциплінарний характер, позаяк поєднує у собі риси науки, філософії, релігії, мистецтва, народної мудрості. Утвердивши себе наприкінці минулого століття, цей принцип став предметом аналізу багатьох дослідників – І. Колесникової, І. Киященко, Л. Князевої, В. Мокій та ін. Він являє собою комплекс ідей, які власне й складають його сутність, зокрема: проголошення складності, багатогранності та мінливості світу; актуалізація смислів, що лежать за межами конкретних дисциплін та необхідність їх синтезу; намагання вирішити ті проблеми, що не вкладаються у рамки наукового знання.

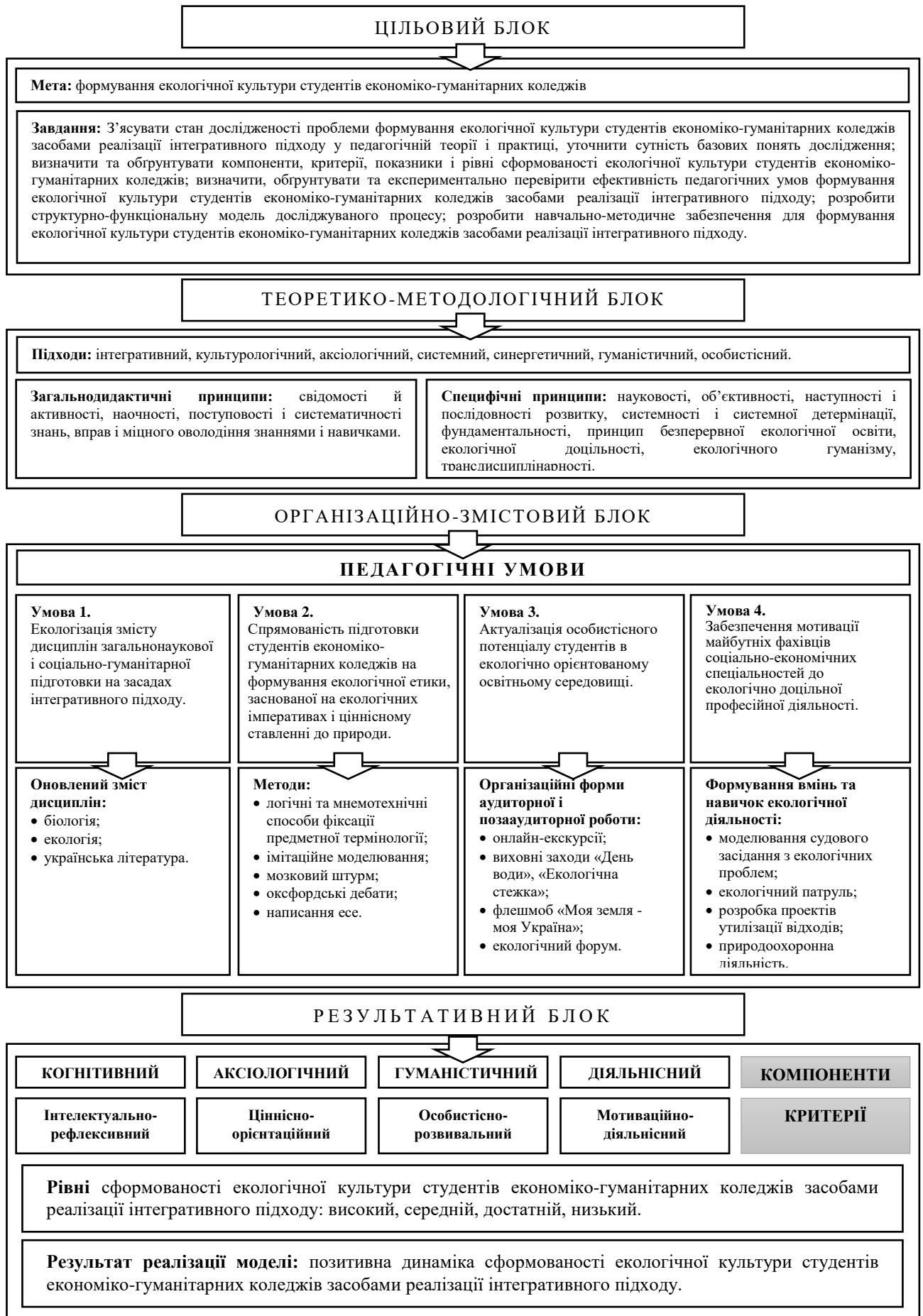
Екстраполюючи сказане у вимір педагогіки, на передній план виступає вимога не спрощувати педагогічну проблему, а вирішувати її у контексті усіх життєвих перипетій з урахуванням багатогранності шляхів пізнання світу та людського досвіду. У плані формування екологічної культури студентів цей принцип органічно висвітлює складність і неординарність цього процесу.

Наступний блок педагогічної моделі формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів – організаційно-змістовий. У ньому представлено збалансований та взаємодоповнювальний комплекс педагогічних умов та засоби їх забезпечення, завдяки чому можна відстежити закономірності та динаміку педагогічного процесу, скоригувати його змістове наповнення, встановити зв'язки між його структурними елементами. Результативний блок дослідження охоплює змістові параметри досліджуваного предмета, компонентну структуру екологічної культури та її критеріальні засади, а також показники та рівні сформованості (високий, достатній, середній, низький).

Таким чином, педагогічна модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу являє собою системний комплекс, що містить цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий та

результативний блоки, що репрезентують цілеспрямований педагогічний пошук та фундаментальну стратегію змін у процесі реалізації екологічної та фахової освіти з метою професійного та особистісного становлення. Для цілісного уявлення про процес формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу у процесі професійної підготовки розроблено структурно-функціональну модель.

Цільовий блок моделі відображає мету та завдання формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів; теоретико-методологічний – репрезентує методологічні підходи та принципи, на яких ґрунтується педагогічний процес. Організаційно-змістовий блок моделі репрезентує педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу, зміст, організаційні форми аудиторної і позааудиторної роботи, методи навчання, ефективні у формуванні екологічної культури та методичне забезпечення цього процесу. Водночас результативний блок виявляє когнітивний, аксіологічний, гуманістичний та діяльнісний компоненти сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів та критеріально-рівневий діагностичний інструментарій для оцінювання цього процесу, а також відображає очікуваний результат від реалізації моделі – позитивну динаміку сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.



*Рис. 2.1. Модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів*

## Висновки до другого розділу

У другому розділі визначено сутність, критерії, показники і рівні екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів; обґрунтовано педагогічні умови і розроблено модель цього процесу.

Концептуалізовано поняття «екологічна культура студентів економіко-гуманітарних коледжів», що постає комплексним утворенням майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей, істотним складником як їх загальної культури. Так і культури в цілому, що формується шляхом міжпредметної взаємодії дисциплін природничого й гуманітарного профілю, а також переконань, навичок, вмінь, спрямованих на відповідальне ставлення людини до природи й розуміння нерозривного зв'язку між ними на ціннісній морально-правовій основі на засадах усвідомлення реалізації альтернативних підходів «бережливого», «обачного» та «стриманого» споживання, спроектованих на їх професійну діяльність.

Відповідно до компонентів екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів (когнітивний, аксіологічний, гуманістичний та діяльнісний) виокремлено критерії та показники її сформованості, зокрема: інтелектуально-рефлексивний критерій: (показники: сформованість екологічних знань; застосування рефлексивних можливостей для розв'язання проблемних завдань екологічного характеру; засвоєння екологічних засад економічної та правової професійної підготовки), ціннісно-орієнтаційний критерій: (показники: естетичне ставлення до природи як універсальної та унікальної цінності; інтеграція ціннісних орієнтирів у внутрішньоособистісний вимір з метою реалізації природоохоронних обмежувальних стратегій; усвідомлення системи моральних переконань та стійких форм моральної поведінки у контексті особистісної екологічної відповідальності), особистісно-розвивальний критерій: (показники: прагнення до самовдосконалення та самоаналізу як засобів формування екологічної культури; становлення емоційно-вольових особливостей в утвердженні екологічного світовідношення; сформованість екологічної



свідомості), мотиваційно-діяльнісний критерій (показники: уміння використовувати екологічні знання під час вирішення професійних завдань; оволодіння студентами навиками свідомого ставлення до природного середовища; здатність вибудовувати власну взаємодію з природним середовищем у процесі професійної діяльності). Визначені нами критерії та показники дозволили діагностувати високий, середній, достатній та низький рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів.

На основі теоретичного аналізу й узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження, освітньо-професійних програм підготовки майбутніх фахівців в економіко-гуманітарних коледжах, програм навчальних дисциплін економіко-гуманітарної підготовки і навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, визначено і теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу, а саме: екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу; спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи; актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі; забезпечення мотивації майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності.

Для цілісного уявлення про процес формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу у процесі професійної підготовки розроблено модель, яка містить цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий та результативний блоки (рис. 1 ). Цільовий блок моделі відображає мету та завдання формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів; теоретико-методологічний – репрезентує методологічні підходи та принципи, на яких ґрунтується педагогічний процес.

Стверджено, що формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу ґрунтується на інтегративному, культурологічному, аксіологічному, системному, синергетичному, гуманістичному та особистісному підходах з урахуванням загальнодидактичних (свідомості й активності, наочності, поступовості і систематичності знань, вправ і міцного оволодіння знаннями і навичками) і специфічних принципів (науковості, об'єктивності, наступності і послідовності розвитку, системності і системної детермінації, фундаментальності, принципу безперервної екологічної освіти, екологічної доцільності, екологічного гуманізму, трансдисциплінарності). Організаційно-змістовий блок моделі репрезентує педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу, зміст, організаційні форми аудиторної і позааудиторної роботи, методи навчання, ефективні у формуванні екологічної культури та методичне забезпечення цього процесу. Водночас результативний блок виявляє когнітивний, аксіологічний, гуманістичний та діяльнісний компоненти сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів та критеріально-рівневий діагностичний інструментарій для оцінювання цього процесу, а також відображає очікуваний результат від реалізації моделі – позитивну динаміку сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

**Основний зміст другого розділу дисертації висвітлено в наукових публікаціях автора [2; 3; 6; 12; 14; 15; 17; 19].**

### **РОЗДІЛ 3**

## **ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІКО- ГУМАНІТАРНИХ КОЛЕДЖІВ ЗАСОБАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ**

У розділі розроблено та апробовано експериментально-дослідну роботу в контексті констатувально-діагностичного, формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту, який тривав з 2015 по 2022 р.р. У контексті вивчення дисциплін «Біологія», «Екологія», «Українська література» та проведення низки виховних заходів екологічного спрямування перевірено ефективність впровадження педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

Реалізація в навчальний процес педагогічних умов на основі впровадження в освітній процес майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей експериментальних методик, ситуативного моделювання, імітаційного моделювання, проектування, проблемного навчання, кейс-методів (case-study), мозкового штурму, методу соціально-психологічних тренінгів, зокрема оксфордських дебатів, круглих столів, проведення різноманітних виховних заходів у процесі формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засвідчив, позитивну динаміку в експериментальних групах.

### **3.1. Організація експериментального дослідження та діагностика стану сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів**

Перевірка педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу базується на проведенні експериментально-дослідної роботи. У цьому контексті виникає необхідність висвітлення програми та методики проведення педагогічного експерименту, оскільки перевірка ефективності впровадження педагогічних умов та моделі формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів передбачає висвітлення низки питань організаційного характеру, обґрунтованості застосування необхідних методик та потребує здійснення аналізу та узагальнення отриманих результатів. А тому третій розділ дисертаційного дослідження передбачає експлікацію основних етапів дослідно-експериментального дослідження крізь призму аналізу констатувально-діагностичного, формувального та узагальнюючого експериментів. Адже саме педагогічний експеримент виступає вагомим емпіричним методом наукового дослідження педагогічних явищ. Він тісно пов'язаний зі створенням специфічних умов, які сприяють підтвердженню обґрунтованої на початку дослідження гіпотези, забезпечуючи ефективність організації «цілеспрямованого спостереження» [94, с. 101]. Педагогічний експеримент має суттєві відмінності від спостереження, оскільки передбачає активне втручання дослідника у ті явища, що підлягають вивченню, а тому «є ефективним засобом розроблення та впровадження інновацій, що лежать в основі розвитку та оновлення системи освіти» [224, с. 120].

Дослідно-експериментальне дослідження формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу здійснювалося упродовж 2015-2022 років й проводилося з студентами чотирьох економіко-гуманітарних коледжів:

Рівненського економіко-гуманітарного та інженерного коледжу, Новоград-Волинського економіко-гуманітарного коледжу, Карпатського фахового коледжу Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Ужгородського гуманітарно-економічного коледжу Карпатського університету імені Августина Волошина.

Експеримент проводився у три етапи.

На першому етапі – констатувально-діагностичному (2015-2017 р.р.) проводилася діагностика рівня сформованості екологічної культури студентів першого та другого курсу економіко-гуманітарних коледжів за інтелектуально-рефлексивним, ціннісно-орієнтаційним, особистісно-розвивальним та мотиваційно-діяльнісним критеріями, яка базувалася на використанні емпіричних методів дослідження.

На другому етапі – формувальному (2017-2019 р.р.) здійснювалося проведення експериментального навчання на основі реалізації комплексу педагогічних умов сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу. Водночас відбувалося впровадження в навчальний процес авторських навчально-методичних розробок (Навчально-методичний посібник з «Екології», «Методичні матеріали для студентів циклу загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія», «Методичні матеріали щодо зміту та організації самостійної роботи студентів циклу загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія» та обґрунтованих форм, засобів та методів навчання студентів економічних та правничих спеціальностей економіко-гуманітарних коледжів.

Третій етап – контрольний (2019-2022 р.р.) призначався для аналізу, систематизації та узагальнення отриманих результатів. З метою підтвердження достовірності даних експерименту застосовуються методи математичної статистики.

Вищезазначену організацію проведення експериментального дослідження подаємо у наступній структурно-логічній схемі на рис. 3.1.



*Рис. 3.1. Структурно-логічна схема організації проведення експериментального дослідження*

Педагогічний експеримент здійснювався з метою перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

**Метою** констатувально-діагностичного етапу дослідно-експериментального дослідження було визначення рівня сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів

спеціальностей 081 «Право» та 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» засобами реалізації інтегративного підходу на основі проведення тестової діагностики, аналізу результатів виконання проблемних завдань, аналізу впроваджених психологічних та педагогічних методик, анкетування, статистичної та математичної обробки результатів педагогічного експерименту.

Відповідно до поставленої мети вирішувались наступні завдання:

1. Визначити критерії та показники, які характеризують рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів.

2. Підібрати методики для здійснення діагностики.

3. Здійснити діагностику сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на основі аналізу рівнів сформованості основних компонентів екологічної культури майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей.

4. Обробити емпіричні дані методами математичної статистики.

Констатувально-діагностичний етап експерименту проводився на заняттях з дисциплін «Біологія», «Екологія», «Українська література».

З метою діагностики рівня сформованості екологічної культури залучено 305 студентів II курсу, з яких 86 осіб з Рівненського економіко-гуманітарного та інженерного коледжу, 78 з Новоград-Волинського економіко-гуманітарного коледжу, 59 з Карпатського фахового коледжу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 82 з Ужгородського гуманітарно-економічного коледжу Карпатського університету імені Августина Волошина.

Водночас екологічна культура студентів економіко-гуманітарних коледжів постає складним комплексним утворенням, що складається з когнітивної, аксіологічної, гуманістичної та діяльнісної компоненти. Тоді як рівень сформованості кожної з окреслених компонент здійснювався відповідно до обґрунтованих критеріїв, а саме: інтелектуально-

рефлексивного, ціннісно-орієнтаційного, особистісно-розвивального та мотиваційно-діяльнісного.

До основних методів констатувально-діагностичного етапу педагогічного експерименту було віднесено такі, як: теоретичний аналіз та систематизація філософських та педагогічних джерел з проблем екологічної культури та спеціальної наукової літератури з біології та екології, які покладено в основу розробки тестів-опитувальників з контролю знань, анкет, ситуаційно-творчих завдань, проблемно-рефлексивних завдань, практичних завдань діагностування початкового рівня знань; тестування; анкетування; педагогічне спостереження; аналіз творів-есе, письмові та усні опитування; діагностувальні педагогічні та психологічні методики; методи систематизації та узагальнення; методи математичної статистики (критерій Пірсона).

Водночас діагностування рівня сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів базувався на використанні наступних методик:

1. Методика діагностики екологічної культури: моє ставлення до природи Я.М. Белуш [122];
2. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [281];
3. Методика дослідження вольової саморегуляції А. Зверькова та Є. Ейдмана [122];
4. Модифікована методика «Розвиток моєї екологічної свідомості» А. Сидельковського (див. додаток II);
5. «Діагностика потреби у самовдосконаленні» методикою Р. Бабушкіна [10];
6. Картка оцінки володіння знаннями та вміннями щодо формування моральних якостей студентів економіко-гуманітарних коледжів за модифікованою картою оцінки моральної вихованості І. Грязнова (див. додаток Ж);
7. Модифікований тест визначення рівня екологічної культури Є. Асафова [140].



Так, констатувально-діагностичний етап педагогічного експерименту розпочався з оцінки початкового стану сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів економічних та правничих спеціальностей за допомогою розробленої авторської анкети «Екологічна культура особистості» (див. додаток А) та модифікованого тесту визначення рівня екологічної культури за Є. Асафовим (див. додаток Б).

Отримані результати анкети «Екологічна культура особистості», які стосувалися розуміння студентами явища екологічної культури і ставилися на початку експерименту наведено у таблиці 3.1.

*Таблиця 3.1.*

**Результати анкетування студентів на запитання «Як Ви розумієте поняття «екологічна культура»?»**

№	Характеристика відповіді на поставлене запитання	%
1	Студенти не змогли надати чіткої відповіді, хоча переконані, що дане питання передбачає ставлення людини до природи та необхідність її збереження.	68,2
2	Відповіді наближаються до правильного його розуміння, втім акцентується увага тільки на необхідності взаємодії людини з природою, залишаючи поза увагою моральнісну складову	21,8
3	Не повна відповідь, оскільки наголошується на проблемах природи, поза врахування ролі людського чинника	7,9
4	Не правильна відповідь, оскільки респонденти зовсім не розуміють смислового змісту зазначеного терміну	2,1

Аналізуючи відповіді авторської анкети (див. додаток А) відстежується той факт, що при виявленні інтересу до екологічної проблематики, природоохоронної діяльності та необхідності розвитку морального

ставлення до природи, студенти не розуміють сутнісний зміст поняття «екологічна культура»? Так, на запитання: «Як Ви розумієте поняття «екологічна культура»? 68,2 % респондентів не змогли надати чіткої відповіді, хоча переконані, що дане питання передбачає ставлення людини до природи та необхідність її збереження. Разом з тим 21,8 % наближаються до правильного його розуміння, втім наголошують тільки на необхідності взаємодії людини з природою, залишаючи поза увагою моральнісну складову. Тоді як 7,9 % наголошують на проблемах природи, поза врахування ролі людського чинника та 2,1 % опитаних зовсім не розуміють смислового змісту зазначеного терміну.

Отримані результати анкети «Екологічна культура особистості», які стосувалися розуміння студентами явища екологічної культури і ставилися на початку експерименту представлено на рис. 3.2.



*Рис. 3.2. Результати анкетування щодо запитання: «Як Ви розумієте поняття «екологічна культура»?»*

У зазначених відповідях не відстежується чіткого тлумачення поняття «екологічна культура» як відповідного рівня розвитку культури та екологічної свідомості індивіда у контексті особистісної самореалізації сформованих екологічних знань, переконань, системи цінностей та практик на засадах підвищення морального статусу природи й реалізації обмежувальних стратегій людської життєдіяльності.

Натомість, на запитання «Чи вважаєте ви необхідним збереження навколишнього середовища?» та «Чи повинна людина охороняти природу?» 100% респондентів дали однозначну позитивну відповідь. Разом з тим 82,8% респондентів хвилювала проблема забруднення навколишнього середовища, 86% студентів надавали безпосередню допомогу, пов'язану із збереженням природного середовища.

Разом з тим результати використаного нами модифікованого тесту визначення рівня екологічної культури за Є. Асафовим (див. додаток Б) в розрізі трьох комплексних складових, а саме екологічної освіченості, екологічної свідомості та екологічної діяльності було визначено наступне:

- екологічна освіченість за високим рівнем характерна тільки 12,8% студентів, середнім – 37,2%, достатнім – 41,3% низьким – 8,7%;
- екологічна свідомість високого рівня характерна 14,2% респондентів, середнього – 39%, достатнього – 40,5%, низького – 6,3%;
- екологічна діяльність за високим рівнем притаманна для 13,7%, середнім – 39%, достатнім – 37,3% та низьким – 10%.

Як бачимо, студенти економіко-гуманітарних коледжів економічних та правничих спеціальностей демонструють недостатній рівнем екологічної освіченості, екологічної свідомості та екологічної діяльності, що проявляється в несформованих належним чином екологічних знань та уявленнях, недостатній розвинутості екологічно значущих ціннісних орієнтацій й установок, принципової активної-практичної позиції, спрямованої на збереження навколишнього середовища на основі взаємодії людини та природи», вибудованих на принципах гуманізму.

Аналіз отриманих результатів анкетування, тестів, творів-есе, різноманітних педагогічних і психологічних методик, проблемних завдань різного рівня складності та ін., передбачав використання вибіркового середнього ВС ( $\bar{x}$ ) (метод середніх арифметичних значень), що уможливило здійснити оцінку досліджуваної сукупності одним числом.

На основі чотирьохбальної системи відбувалося діагностування рівня формування екологічної культури, зокрема: 5 – ознака формування рівня екологічної культури виражена яскраво, 4 – середньо, 3 – достатньо, 2 – низько, майже не виражена.

Методом експертної оцінки (експертами виступали викладачі циклової комісії загальноосвітніх дисциплін) створювався середній бал, на основі якого сформовано 4 рівні: високий, середній, достатній, низький: 2-2,4 (2 б) – низький, 2,5 - 3,4 (3б) – достатній, 3,5 - 4,4 (4б) – середній, 4,5 - 5 (5б) – високий.

Для обчислення середнього арифметичного нами було використано формулу (3.1), в якій за основу покладено цифрове значення кожного рівня сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів: 5 балів – високий, 4 бали – середній, 3 бали – достатній та 2 бали – низький.

$$BC = \bar{x} = \frac{1}{n} \sum (5a + 4b + 3c + 2d), \quad (3.1)$$

де: a, b, c та d – кількість респондентів відповідно з високим, середнім, достатнім та низьким рівнями сформованості екологічної культури;

n – загальна кількість респондентів.

А відтак, узагальнені результати початкової діагностики сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів економічних та правничих спеціальностей у контексті визначених

компонентів на констатувально-діагностичному етапі педагогічного експерименту відобразимо в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

**Узагальнені результати початкової діагностики сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів констатувально-діагностичного етапу педагогічного експерименту**

Критерії сформованості екологічної культури	Рівні								СП
	Високий		Середній		Достатній		Низький		
	КС	%	КС	%	КС	%	КС	%	
Інтелектуально-рефлексивний	36	11,76	106	34,82	134	43,78	29	9,64	3,5
Ціннісно-орієнтаційний	39	12,69	112	36,68	126	41,47	28	9,16	3,5
Особистісно-розвивальний	41	13,42	113	37,16	121	39,59	30	9,83	3,5
Мотиваційно-діяльнісний	39	12,92	120	39,24	116	37,87	30	9,97	3,6
Узагальнення показників	39	12,70	113	36,98	124	40,68	29	9,65	3,5

Здійснений аналіз результатів проведеної діагностики засвідчив недостатність сформованого рівня екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, спонукаючи до більш глибокого вивчення тих чинників, які сприятимуть формуванню екологічної культури для коледжів економіко-правового спрямування.

Властиво, що вагомим фактором формування екологічної культури постає підготовка студентів, яка передбачає міждисциплінарну єдність біологічних, екологічних, правничих, економічних, морально-естетичних

знань акумулюючи вагомий потенціал природоохоронної мотивації з метою оптимізації взаємодії людини та природи.

Саме тому, особливе місце в екологічній культурі студентів економіко-гуманітарних коледжів займає інтелектуально-рефлексивний критерій, який досліджуватиметься нами крізь призму таких показників як: сформованість екологічних знань; застосування рефлексивних можливостей для розв'язання проблемних завдань екологічного характеру; засвоєння екологічних засад економічної та правової професійної підготовки.

Зокрема, сформованість екологічних знань у підвищенні екологічної культури студентів визначалася за допомогою перевірки запропонованих для студентів розроблених автором «Комплексних завдань початкового оцінювання екологічних та біологічних знань» (додаток В) з дисциплін «Біологія» та «Екологія» й написання творів-есе на екологічну проблематику (див. додаток Г). Нами використовувалася методика діагностування творчого підходу до розуміння екологічних проблем, що базувалася на написанні творів-есе на тему «За що я люблю природу» (див. додаток Г).

З метою виявлення спроможності студентами застосовувати особистісні рефлексивні можливості для розв'язання проблемних завдань екологічного характеру використовувалася авторська розробка «Комплекс проблемних завдань екологічного спрямування контролю початкового рівня знань» (додаток Д). Тоді як рівень засвоєння екологічних засад економічної та правової професійної підготовки діагностувався на основі використання «Проблемно-ситуаційних завдань розкриття екологічного виміру економічних та правничих дисциплін для контролю початкового рівня знань», що включав теоретичні запитання, завдання проблемного характеру осмислення екологічних ситуацій в економічній та правовій діяльності та тестові завдання (див. додаток Е).

На основі реалізованих засобів діагностики констатувально-діагностичного етапу педагогічного експерименту нами було отримано наступні результати:

- високий рівень сформованості екологічної культури за інтелектуально-рефлексивним критерієм виявлено у 36 студентів 11,76 %;
- середній рівень властивий у 106 студентам (34,82 %);
- достатній рівень (задовільний) встановлено 134 студентам (43,78 %);
- низький отримало 29 студентів (9,64 %).

Саме когнітивна компонента екологічної культури за інтелектуально-рефлексивний критерій характеризує студентів з позиції задоволення своїх пізнавальних можливостей в намаганнях пошуку і засвоєння інформації, пов'язаною з проблемою збереження навколишнього середовища й подолання екологічної кризи. В окресленому тематичному полі необхідно орієнтуватися на потенціал всього комплексу як природничонаукових, так і гуманітарних дисциплін, оскільки сучасні тенденції екологізація освіти виступають органічною складовою усієї освітньої стратегії особистісного становлення у переорієнтуванні свідомості на утвердження пріоритетів природи по відношенню до потреб людини.

Отримані показники показали недостатній рівень володіння знаннями та уявленнями, що пов'язані з екологічною проблематикою, обумовлюючи до необхідності становлення студентській молоді нового екологічно-орієнтованого мислення, яке ґрунтується на вимогах утвердження екологічної рівноваги й розуміння цілісності та єдності всього живого. У цьому контексті екологічні та біологічні дисципліни в системі екологічної освіти в цілому значною мірою зорієнтовані на формування свідомої особистості з розвиненою екологічною культурою, сприяючи збереженні стійкості та саморегуляції біосфери. Окреслений підхід передбачає редукування природно-ресурсного потенціалу до необхідності перевершення або зрівняння з рівнем вилучених ресурсів з природного середовища. Все зазначене, підтверджує, що саме когнітивна складова формування екологічної культури знаходить своє вираження у різних варіантах переорієнтації впливу людини на навколишнє середовище, постаючи істотною детермінантою процесу безперервного навчання з метою здобуття знань та вмінь, як

вагомиго інструменту посилення особистісної відповідальності за становище природного довкілля.

Водночас надзвичайно важливу роль у формуванні екологічної культури студентів займають ціннісні засади людського існування. Саме цінності, структуруючи дійсність на позитивно-значуще або негативно-значуще, виступають істотним життєвий орієнтиром, що полегшує можливісний вибір людини, що набуваю особливого значення в ситуації екологічної кризи та усвідомлення потреб її подолання.

А тому, аксіологічну компоненту за ціннісно-орієнтаційним критерієм в дисертаційному дослідженні будемо визначати у зрізі таких показників: естетичне ставлення до природи як універсальної та унікальної цінності; інтеграція ціннісних орієнтирів у внутрішньоособистісний вимір з метою реалізації природоохоронних обмежувальних стратегій; усвідомлення системи моральних переконань та стійких форм моральної поведінки у контексті особистісної екологічної відповідальності. У зв'язку з цим використовувалися «Методика діагностики екологічної культури: моє ставлення до природи» Я. Белуш з метою визначення показника естетичного ставлення до природи як універсальної та унікальної цінності [122], методика М. Рокича [281] «Ціннісні орієнтації» (інтеграція ціннісних орієнтирів у внутрішньоособистісний вимір з метою реалізації природоохоронних обмежувальних стратегій), яка передбачала висвітлення змістовної спрямованості особистості, що складає основу світогляду спонукальних мотивів життєвої активності крізь призму відносин до навколишнього світу, природи, самої себе та інших та «Картки оцінки володіння знаннями та вміннями щодо формування моральних якостей студентів економіко-гуманітарних коледжів» на основі модифікована картки оцінки моральної вихованості» за Грязновим І. (додаток Ж) для визначення показника усвідомлення системи моральних переконань та стійких форм моральної поведінки у контексті особистісної екологічної відповідальності. Формування моральних якостей майбутніх економістів та правників важливе



з огляду на те, практика соціального буття вимагає прояву моральної зрілості у вирішенні екологічних проблем.

Застосування «Методики діагностики екологічної культури: моє ставлення до природи» за Я. Белуш передбачає 23 запитання у контексті яких виставлялись наступні бали: 2 б. – «Да», 1 б. – «По-різному», 0 б. – «Ні». Результати аналітичної обробки відповідей вищезазначеної методики здійснювалися крізь призму сумування балів та віднесення їх до відповідних рівнів: менше 20 балів характеризували студентів, для яких властиве егоїстичне ставлення до природи, відірваність та відчуженості від навколишнього світу. У даному випадку естетична взаємодія з нею через мистецтво (музику, літературу, живопис та чуттєво-почуттєве переживання краси в природі не туркнулися глибин внутрішнього світу. Від 21 до 29 балів естетичне ставлення до природи є мало усвідомленим та неактивним, що потребує розвитку почуттів переживання прекрасного і гармонійного в природі та водночас долучення до творів мистецтва, що відображають природу. Від 30 до 39 балів – ставлення до природи усвідомлюється глибоко і правильно. Тоді як понад 40 балів – надто емоційне ставлення до природи, що потребує посилення самокритичності та самоконтролю.

Визначення ціннісних орієнтацій особистості студента з метою реалізації природоохоронних обмежувальних стратегій відбувалося завдяки методикі М. Рокича «Ціннісні орієнтири» [281] у зрізі надання ними переваги термінальним та інструментальним цінностям й побудові на цій основі індивідуальних рангів.

Властиво, що в ціннісних орієнтаціях студентів переважають термінальні цінності матеріального забезпечення, здоров'я, щасливого сімейного життя та цікавої роботи. Втім, цінності ставлення до природи та переживання краси природи зайняло передостаннє місце, а на останній позиції виявилися цінності щастя інших.

Водночас сформованість аксіологічної компоненти екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за показником усвідомлення системи моральних переконань та стійких форм моральної поведінки у контексті особистісної екологічної відповідальності здійснювався оцінюванням відповідей на поставлені запитання щодо морально-етичного ставлення до природи на основі модифікованої «Картки оцінки володіння знаннями та вміннями щодо формування моральних якостей студентів економіко-гуманітарних коледжів» за І. Грязновим (див. додаток Ж)

Отримані результати використаних методик продемонстрували наступні результати констатувально-діагностичному етапі педагогічного експерименту:

- високий рівень сформованості екологічної культури за ціннісно-орієнтаційним критерієм виявлено у 39 студентів (12,69 %);
- середній рівень властивий 112 студентам (36,68 %);
- достатній рівень (задовільний) виявлено у 126 студентів (41,47 %);
- низький характерний для 28 студентів (9,16 %).

Аналітичний огляд вищезазначених результатів засвідчує недостатній рівень сформованості ціннісних орієнтирів естетичного та морально-етичного ставлення до природи майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей, обумовлюючи до пошуку ефективних способів вирішення окресленої проблеми. Студенти не усвідомлюють тісний зв'язок з природою, недостатньою мірою реагують на зміни, які в ній відбуваються, не замислюються над творами мистецтва (живопис, література, поезія, музика та інш.), які сприяють більш тісній та глибокій взаємодії людини з природою.

У цьому контексті саме гуманізація як протидія антропогенному тиску на природу спонукає до осмислення засад екологічної культури крізь призму ідей ноосферного мислення, «нового гуманізму», «кoeволюційного підходу», що виражає прагнення до самовдосконалення та самоаналізу. Адже людина як соціо-біологічно-духовна істота з метою збереження власної позитивності

у відносинах «людина-природа», повинна підтримувати не тільки здатність природних систем до саморегуляції, але й забезпечувати свідоме втручання крізь призму особистісних вольових зусиль, здатності до самообмеження, побудови належного рівня екологічної свідомості з питань усвідомлення необхідності гармонізації відносин між людиною й природою.

А відтак, особистісно-розвивальний критерій гуманітичної компоненти екологічної культури визначаємо за допомогою таких показників як: прагнення до самовдосконалення та самоаналізу як засобів формування екологічної культури; становлення емоційно-вольових особливостей в утвердженні екологічного світовідношення; сформованість екологічної свідомості.

Важливу роль у формуванні гуманістичних підвалин ставлення людини до природи відіграє здатність індивіда до самовдосконалення та самоаналізу. Окреслені здатності мобілізують рушійні сили розвитку особистості крізь призму реалізації усіх потенційних можливостей та вольових зусиль (К. Роджерс, А. Маслоу). У цьому контексті К. Соцький самовдосконалення розглядає «як потребу, інтегральну якість особистості, здатність до змін або вид внутрішньої діяльності, спрямований на досягнення певної мети за рахунок саморозвитку» [206, с. 28]. У розрізі нашого дисертаційного дослідження питання самовдосконалення пов'язуватиметься з намаганнями особистості здійснення процесу безперервної праці над собою, що проявляється у різних аспектах: розумовому, морально-етичному, естетичному, професійному, передбачаючи ставлення людини до природного середовища. Адже в процесах самовдосконалення значна увага приділяється знанням, умінням, практичній діяльності, ціннісно-моральним та естетичним орієнтирам, які можуть бути спрямованими на збереження природного середовища, обумовлюючи гармонізацію відносин у системі «людина-суспільство-природа».

Для визначення показника прагнення до самовдосконалення та самоаналізу як засобів формування екологічної культури нами

використовувалась «Діагностика потреб у самовдосконаленні» за методикою Р. Бабушкіна [10, с. 20]. Студенту надається низка питань з метою визначення його поведінки в самих найрізноманітніших ситуаціях. Кожне запитання передбачає одну із запропонованих відповідей, яка вписується напроти запитання. Вираженість потреби у самовдосконаленні визначається за допомогою запропонованої шкали, яка показує відповідну її ступінь.

Водночас, прагнення до самовдосконалення потребує значних особистісних вольових зусиль обмеження людською практично-перетворювальної діяльності з метою впровадження «бережного», «економного» споживання з необхідністю корегування критеріїв екологічної доцільності. У зв'язку з цим виявлення рівня становлення емоційно-вольових особливостей в утвердженні екологічного світовідношення здійснюється завдяки «Методики дослідження вольової саморегуляції» А. Зверькова та Є. Ейдмана [122]. Студентам пропонується текст-опитувальнику, який включає 30 запитань, на основі аналізу яких визначається індекс вольової саморегуляції індивіда за двома субшкалами: наполегливість (дотримання стійких позицій у зрізі вибраних особистістю дій) та саморегулювання (здатність да самоконтролю та самоаналізу у конкретних ситуаціях). Адже вольова саморегуляція характеризує мірою володіння власною поведінкою, своїми потребами та бажаннями, що значною мірою стосується практичної діяльності та певних дій, що передбачають взаємодію людини з природнім середовищем. Властиво, що високі бали (65 б.) вольової саморегуляції в цілому, так і її основних характеристик наполегливості та самовладання засвідчують індивідів з розинутими почуттями обов'язку й контролю особистих вчинків у відповідності до морально-етичних ціннісних орієнтирів. Тоді як низькі бали притаманні для тих, що не володіють яскраво вираженою соціально-позитивною спрямованістю особистісних дій та вчинків, з притаманною імпульсивністю та нестійкістю.

Разом з тим, показник сформованості екологічної свідомості визначається завдяки використанню модифікованої нами методики

А. Сидельковського «Моя екологічна свідомість», що передбачає вибір відповідного варіанту особистісного ставлення («повністю погоджуюсь» – 3 б., «не впевнений» – 2 б., «не знаю» – 1 б. не погоджуюсь – 0 б.) до тверджень природничо-екологічного характеру (див. Додаток І). Отримана сума балів уможливує визначення певних рівнів сформованості екологічної свідомості від дуже низького до високого.

Тільки 13,42 %, а це 41 студент володіють високим рівнем екологічної культури за особистісно-розвивальним критерієм. Середній рівень показали 37,16 % (113 студентів), достатній 39,59 % (121 студент) та низький – 9,83 % (30 студентів).

Для дослідження діяльнісного компонента екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за мотиваційно-діяльнісним критерієм нами використовувалися: «Практичні завдання перевірки початкового рівня екологічних та біологічних умінь» (див. додаток К) з метою визначення рівня умінь використовувати екологічні знання під час виконання професійних завдань; «Комплекс ситуаційно-проблемних задач практичного спрямування для контролю початкового рівня умінь» (див. додаток Л) для діагностики рівня оволодіння студентами навиками свідомого ставлення до природного середовища; «Практичні завдання перевірки початкового рівня умінь студентів економіко-правового фаху» (див. додаток М) з метою констатування здатності вибудовувати власну взаємодію з природним середовищем у процесі професійної діяльності.

Використання запропонованих нами методик уможливило виявити наступні результати, зокрема: 12,76 % (39 студентів) має високий рівень, 36,98 % (113 студентів) – середній рівень, 40,68% (124 студенти) – достатній рівень, 9,65 % (29 студентів) – низький рівень сформованості діяльнісного компонента екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за мотиваційно-діяльнісним критерієм.

Аналіз результатів проведеного педагогічного експерименту на констатувально-діагностичному етапі засвідчив недостатність сформованості

екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів економіко-правового спрямування. Це значною мірою стає вагомою спонукою до пошуку чинників, що сприятимуть формуванню екологічної культури, мотивуючи екологічне обґрунтування природодоцільної поведінки людини, пов'язаної із збереженням природного середовища. А відтак, формувальний етап експериментально-дослідної роботи потребує конкретного втілення запропонованих нами форм, методів та засобів навчання, які зумовлюватимуть реалізацію педагогічних умов для формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

Саме організація формувального етапу експерименту здійснюється з метою експериментально-дослідної перевірки ефективності реалізації педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на заняттях з дисциплін «Екологія», «Біологія» та «Українська література».

А тому для практичного втілення формувального етапу експерименту (2017-2019 р.р.) залучено 231 студентів, з яких 116 осіб з Рівненського економіко-гуманітарного та інженерного коледжу та 115 студентів з Новоград-Волинського економіко-гуманітарного коледжу, які розподілимо на контрольні (КГ) та експериментальні (ЕГ) групи. Студенти з контрольних груп (КГ) отримували знання з вище зазначених дисциплін за традиційно прийнятою методикою. Водночас для студентів експериментальних груп (ЕГ) використовувалися запропоновані нами спеціальні методики проведення лекційних та семінарських занять, які були спрямовані на підвищення рівня екологічної культури.

Варто зауважити, що окреслене формування контрольних та експериментальних груп передбачало близькість кількості студентів на початковому рівні сформованості екологічної культури майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей за інтелектуально-рефлексивним, ціннісно-орієнтаційним, особистісно-розвивальним, мотиваційно-

діяльнісним критеріями на етапі вхідного контролю, що засвідчує однакові умови, в яких вступають студенти для проведення педагогічного експерименту. Етап вхідного контролю проводився на першому році навчання на основі використання методик діагностування рівня сформованості екологічної культури (модифікованого «Тесту визначення рівня екологічної культури» Є. Асафова в розрізі трьох комплексних складових, а саме екологічної освіченості, екологічної свідомості та екологічної діяльності) та перевірки зрізу знань першого модуля з дисциплін «Біологія» та «Екологія» «Комплексних завдань початкового оцінювання біологічних та екологічних знань» (див. додаток В), а також з дисциплін «Екологія», «Українська література» за допомогою «Комплексу проблемних завдань екологічного спрямування для контролю початкового рівня знань» (див. додаток Д) та «Проблемно-ситуаційних завдань розкриття екологічного виміру економічних та правничих дисциплін для контролю початкового рівня знань», що включав теоретичні запитання, завдання проблемного характеру осмислення екологічних ситуацій в економічній та правовій діяльності та тестові завдання (див. додаток Е). Результати вхідного контролю, що демонструють однакові умови входження студентів контрольних (КГ) та експериментальних (ЕГ) груп в експериментально-дослідну перевірку формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів відображено у таблиці 3.3.

Проведений аналіз результатів експериментального дослідження сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, (дані яких зазначено в табл. 3.3), підтверджують однакові показники, а, відповідно, і однакові умови вступу студентів КГ та ЕГ у проведення педагогічного експерименту.

Щоб підтвердити достовірність отриманих результатів експериментального дослідження на етапі вхідного контролю та перевірки нульової і альтернативної гіпотез нами було використано критерій Пірсона ( $\chi^2$ ).

Таблиця 3.3.

**Показники результатів вхідного контролю, які засвідчують однакові умови входження студентів КГ та ЕГ в експериментальне дослідження формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів**

Критерії сформованості екологічної культури		Результати								СП
		Високий		Середній		Достатній		Низький		
		КС	%	КС	%	КС	%	КС	%	
Інтелектуально-рефлексивний	КГ	11	9,57	36	31,30	54	46,96	14	12,17	3,5
	ЕГ	10	8,62	37	31,90	54	46,55	15	12,93	3,5
Ціннісно-орієнтаційний	КГ	12	10,24	40	35,08	50	43,25	13	11,43	3,6
	ЕГ	12	10,34	41	35,35	49	42,24	14	12,07	3,6
Особистісно-розвивальний	КГ	13	11,30	46	40,00	46	40,00	10	8,70	3,5
	ЕГ	12	10,34	48	41,38	47	40,52	9	7,76	3,5
Мотиваційно-діяльнісний	КГ	12	10,43	48	41,74	44	38,26	11	9,57	3,5
	ЕГ	10	8,62	49	42,24	44	37,93	13	11,21	3,5
Узагальнені показники	КГ	12	10,43	43	37,40	48	41,74	12	10,43	3,5
	ЕГ	11	9,48	44	37,93	48	41,38	13	11,21	3,5



Так, через  $L_i$  позначимо належність студентів до певної категорії рівня навчальних досягнень:

1. Група  $L_1$  – I рівень (високий);
2. Група  $L_2$  – II рівень (середній);
3. Група  $L_3$  – III рівень (достатній);
4. Група  $L_4$  – IV рівень (низький).

Сформулюємо нульову ( $H_0$ ) та альтернативну ( $H_1$ ) гіпотези. Нульова гіпотеза: ймовірності того, що студент контрольної і експериментальної групи ( $n_1=115$ ,  $n_2=116$ ) потрапить в кожну з категорій  $L_i$  ( $i=1,2,3,4$ ) рівні, тобто  $H_0: p_{1i}=p_{2i}$ , і можливий вищий рівень сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів у експериментальній групі можна пояснити випадковими чинниками.

Альтернативна гіпотеза  $H_1: p_{1i} < p_{2i}$  хоча б для однієї з категорій, тоді вищий рівень навчальних досягнень в експериментальних групах пояснюється результатом впровадження запропонованих педагогічних умов.

Використавши критерій  $\chi^2$  для числа категорій  $C=4$ , знайдемо значення  $T_{\text{експ}}$  досліджуваної випадкової величини із даного співвідношення для критерію  $\chi^2$ :

$$T_{\text{експ}} = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 Q_{2i} - n_2 Q_{1i})^2}{Q_{1i} + Q_{2i}},$$

де  $Q_{1i}$ ,  $Q_{2i}$  ( $i=1,2,3,4$ ) – кількість студентів із експериментальної і контрольної груп, які потрапили до  $i$ -тої категорії.

Відповідно до таблиці (де розписані рівні. В Р.2) для числа ступенів вільності  $\nu=C-1=3$  і рівня значущості  $\alpha = 0,05$  (5 %), критичне значення величини  $T_{\text{кр}} = 7,82$ .

Для експериментальної і контрольної групи до експерименту  $T_{\text{до_форм_експ}} = 0,13$  (Додаток X) і  $T_{\text{до_форм_експ}} < T_{\text{кр}}$  ( $0,05 < 7,82$ ), що є підставою для прийняття нульової гіпотези. Тобто, до експерименту вибірки не мають статистично значущих відмінностей при надійності 95 %.

### 3.2. Реалізація формувального етапу педагогічного експерименту

Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу неможливе без сформованої системи знань, норм, стереотипів та правил поведінки у природному світі, культурних традицій, життєвого досвіду, емоційно-ціннісних переживань, взаємодії людини і природи на основі культурних традицій, що урівноважує людське буття, сприяючи подоланню його природної обмеженості.

З цією метою перед нами постало завдання з'ясувати ефективність педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу.

Формувальним експериментом нашого дослідження було передбачено чотири етапи формування екологічної культури: 1 – рефлексивний, 2 – ціннісний, 3 – орієнтаційний та 4 – діяльнісний. Відповідно до їх послідовності розглянемо організаційно-методичні аспекти формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу. Рефлексивний етап був спрямований на реалізацію **першої педагогічної умови – екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу, яка передбачала насичення дисциплін «Екологія», «Біологія», «Українська література» екологічним змістом шляхом концентрації уваги на ідеях дбайливого ставлення до природи, природоохоронної діяльності, особистої відповідальності за стан довкілля, що особливо актуалізувалося під час вивчення «Екології».** Для формування екологічної культури засобами інтегративного підходу вивчення дисципліни «Біологія» проводилося крізь призму екологічних імперативів та вироблених екологією законів (закон Коммонера), для екологізації змісту дисципліни «Українська література» ширше коментувалися ідеї рідної землі як способу буття, міри прояву свободи та моральної відповідальності («Слово про Ігорів похід», повість М. Коцюбинського «Fata morgana», роман. О. Кобилянської

«Земля»), підкреслювалася її значущість для людини. У контексті міжпредметної взаємодії та становлення сучасних екологічних пріоритетів обговорювався феномен «антеїстичного менталітету», впливу середовища на формування особистісних параметрів людини.

На нашу думку, саме рефлексія на цьому етапі постає найбільш доцільним інструментом аналізу, моделювання та педагогічної взаємодії. Організація науково-дослідної роботи студентів, використання інноваційних технологій, головною метою вивчення яких є виховання екологічної відповідальності як міри прояву свободи людини в умовах екологічної необхідності [21], – стало стратегіальним завданням дослідження на цьому етапі. Уточненням згаданої стратегії постають завдання часткового характеру: формувати афективний рівень свідомості шляхом експлікації біосферних функцій людини; сприяти становленню екологічної свідомості шляхом вивчення принципів організації і функціонування екосистем, оволодіти сучасними технологіями та методами збереження довкілля; знати структуру географічної оболонки та антропогенний вплив на її складові (атмосферу, гідросферу, літосферу та біосферу); глобальні екологічні проблеми людства тощо, – визначені програмою курсу «Екологія». Відповідно до «Навчально-методичних матеріалів» цього курсу, у його основу передусім покладено засвоєння термінологічного інструментарію, а саме екологічних понять, що актуалізують проблемне поле дослідження. Прикметно, що система основних понять вивчається поетапно на кожному семінарі. Так, за темою семінару №2 «Поняття середовища існування. Абіотичні, біотичні й антропогенні чинники середовища» передбачено знання таких категорій, як: *середовище існування, водне середовище, наземно-повітряне середовище, ґрунтове середовище*, «екологічна ніша» екологічні чинники, діапазон стійкості, еврибіонтні види, стенобіонтні види, абіотичні чинники, кліматичні чинники, ксерофіти, мезофіти, гігрофіти, едафічні чинники тощо. На семінарі №6 «Урбосистеми та їх вплив на екологічний стан навколишнього середовища, здоров'я людини» студенти

засвоюють такі поняття, як: екологічна криза, урбанізація, урбосистема, деурбанізація, мегаполіс, агломерація, смог, ядерна зима, кислотні опади, глобальне потепління, парниковий ефект, антропогенний ландшафт, несприятливі процеси, небезпечні процеси, катастрофічні процеси, пилові бурі, повені, зсуви, обвали, селі. Шляхом опрацювання теми «Сучасна екологічна ситуація в Україні» (семінар №8) студенти засвоюють поняття: зона екологічного лиха, радіоактивне забруднення, демографічна ситуація, гідромеліорація, катастрофічна екологічна ситуація, екологічні ризики, розміщення продуктивних сил, кислотні опади тощо. Проте засвоєння термінологічного апарату аж ніяк не має відбуватися механічно шляхом елементарного зазубрювання і автоматичного відтворення. Ми мусимо пам'ятати, що «продуктивне мислення формується тільки у проблемних ситуаціях, які сприймаються як протиріччя між наявними і новими знаннями. Ефективним навчання може бути лише в процесі дослідження» [244, с. 52].

Принцип наступності у процесі навчання вимагає активного засвоєння нових знань, які нашаровуються на уже відомі мисленнєві конструкції, забезпечуючи фіксацію попереднього досвіду людини. Націлюємо студентів на те, що серед трьох способів цієї фіксації або запам'ятовування найменш продуктивним є механічний, що вимагає багатократного повторення матеріалу. Ми пропонуємо студентам освоїти логічний та мнемотехнічний способи фіксації предметної термінології. Так логічний спосіб дозволяє встановити смисловий зв'язок між окремими поняттями і перебудувати його відповідно до встановлених смислових відношень. Мнемотехнічний спосіб запам'ятовування ґрунтується на тому, що матеріал переводиться в іншу знакову систему, в інші образи, які людині легше зберегти в пам'яті. Одним із провідних видів мнемотехніки є асоціативний спосіб запам'ятовування.

Наприклад, ми пропонуємо студентам встановити логічні зв'язки між заданими термінами – природні умови, природні ресурси, природні блага, вичерпні і невичерпні ресурси, техносфера, техногенез, якість навколишнього середовища, екологічні показники.

Іншим варіантом завдань цього типу може бути створення асоціативних ланцюжків, наприклад «Заповнити прогалини асоціативного ланцюжка – косна речовина – біокосна речовина – ... – радіоактивна речовина –... – космічна речовина – біологічний кругообіг – біогеохімічний кругообіг».

Так само доцільно запропонувати студентам увести у смисловий контекст розповіді на певну тему, наприклад «Джерела забруднення природного середовища», наступні поняття: атмосфера, літосфера, надра землі, деградація ґрунтів, ерозія ґрунтів, засолення, техногенні ґрунти, рекультивация, меліорація, пестициди. Переконаємо студентів у необхідності вільного володіння засадничих понять екології, позаяк вони складають наукову основу збереження і перетворення природи і суттєво розширюють горизонти екологічної культури, активізуючи інтелектуальний та мисленнєвий потенціал.

У цьому плані важливо не упустити проблемне навчання як одну із педагогічних технологій, специфікою якої є пошуково-дослідна діяльність студентів, що значно змінює мотивацію пізнавального процесу. З цією метою нами апробовано проведення лекцій-бесід, лекцій-дискусій, лекцій-візуалізацій. Їх різновидом є проблемна лекція, під час якої разом із викладом нормативних положень курсу пропонується коло дискусійних питань, недостатньою мірою розроблених наукою або таких, що їй суперечать. Доцільно підкреслити, що проблемна лекція подає нову інформацію так, що студентів не залишається іншого вибору, окрім як «відкрити» її, знайти і розв'язати наявні суперечності.

Прикладом може слугувати обговорюваний у процесі викладу на заняттях з екології факт швидкого зростання пустель світу через нераціональне природокористування, що досягає 20 га/хв. Викладач акцентує увагу на тому, що сучасна наука сьогодні фіксує факти квітання пустель. Студентам належить вирішити питання, чи можемо ми вважати цей факт сигналом зворотного процесу?

У контексті сказаного необхідно також відзначити конструктивну роль ситуаційних задач, які залежно від мети навчання і методичних підходів поділяються на еоретичні, практичні (мають прикладний характер), прості (пов'язані з матеріалом однієї теми або блоком тем однієї дисципліни); комплексні (пов'язані з матеріалами декількох різних тем курсу або інших дисциплін); проблемні (не мають однозначного рішення) [160]. Головною ознакою ситуаційних задач є те, що вони звернені до конкретної проблемної життєвої ситуації і передбачає багато варіантів свого розв'язання.

Наприклад, ситуація 1. Під час благоустрою паркової зони міста було вирубано багато старих дерев, які так і не вивезли з території парку, мотивуючи це дороговизною послуги. Тим часом, розпиляні колоди створювали багато незручностей для молоді і могли стати причиною травматизму. З другого боку, парк втратив респектабельний вигляд, а по-третє, старі колоди як вмістилище хвороботворних організмів могли стати реальною загрозою для молодих насаджень.

Студенти мають запропонувати найбільш оптимальний вихід із ситуації, що склалася.

Ситуація 2.

Щоб пришвидшити розтавання снігу, дороги і тротуари посипають сіллю, яка по-перше, посилює корозію окремих деталей автомобілів, по-друге, під час висихання викликає алергенну небезпеку на дорогах, по-третє, змивається весняною повінню у ґрунт, що становить реальну загрозу рослинності. Як уникнути цієї загрози? Зауважимо, що кожна із запропонованих ситуаційних задач потребує не тільки прагматичного підходу, але повинна проектуватися на сферу особистісних зацікавлень та пріоритетів, які передбачає **ціннісний** етап формувального експерименту, що узгоджується з **другою педагогічною умовою, скерованою на спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи.** Для її реалізації

використовувалися логічні та мнемотехнічні способи фіксації екологічної термінології, що передбачало збагачення екологічним контекстом кожної сфери знань. Метод інтерактивного моделювання дозволив скерувати процес освоєння екологічної пролематики у русло ціннісного освоєння культурного ландшафту. Прикладом може слугувати екскурсія до культурно-археологічного центру «Пересопниця», яка сприяла експлікації проблеми формування культурного середовища, що акумулює не тільки історичні артефакти, а й духовний досвід поколінь. В означеному контексті було стверджено ефективність таких методів навчання, як: есеїстичний аналіз («Як уникнути глобальної екологічної катастрофи?», «Про що говорять нам ліси?»), різних форм дискусії – мозковий штурм, круглий стіл, «засідання експертної групи», форум, симпозіум, наприклад: спроби експертної оцінки довкілля Рівненської області, «Бурштин – багатство чи спокуса?», «Як прочитати відповідь природи?». Тут також буде доречним метод аналізу конкретних ситуацій (case-study), що дає можливість всебічного висвітлення проблеми. Як стверджує І. Азізова, ситуаційна домінанта виявляє найбільш актуальну на цей період потребу індивіда. Інтерпетація проблеми сприяє активізації особистісного потенціалу, позаяк, щоб «знайти себе» особистість повинна вибудувати власну систему цінностей, оволодіти творчими підходами до вирішення проблеми, що водночас вимагає етичних проявів, соціальної активності, екологічної імперативності, емпатії тощо.

Наприклад, під час вивчення основних екологічних законів (семінар 1) пропонуємо студентам написати есе на тему «Про що говорить закон Коммонера «усе пов'язане з усім»?». Жанр есе дозволяє зосередитися на суб'єктивних переживаннях, висловлювати спірні судження, вибудовувати паралелі та добирати несподівані аналогії. Есеїстична розповідь не потребує ніяких жанрових обмежень, натомість з'являється можливість вловити особистісні ціннісні пріоритети студентів, а в умовах творчого обговорення скоригувати їх згідно з екологічними імперативами.

Зауважимо, що це ж запитання «Про що говорить закон Коммонера

«усе пов'язане з усім»?» може лягти в основу тестових завдань, які доцільно використовувати більшою мірою для контролю знань. У нашому варіанті студент має вибрати одну із запропонованих відповідей на поставлене запитання, як-от: будь-яке втручання в роботу збалансованого механізму біосфери викликає відповідну реакцію; відходи самі собою не зникають: вони накопичуються, знову беручи участь в кругообігу речовин і призводять до непередбачених наслідків; штучне введення органічних речовин, які не існують у природі, а створені людиною і беруть участь у живій системі, швидше завдають їй шкоди; природні ресурси не є нескінченні, тому потрібно їх раціонально використовувати, щоб компенсувати їхню нестачу, яка потребуватиме великих затрат.

Доцільним також є інтегративний аналіз навчальних матеріалів посібників з екології, біології, психології, економіки, права на предмет дослідження у них екологічного імперативу.

На наш погляд, з-посеред наявного комплексу інноваційних навчальних технологій, що використовуються для формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, маємо обирати передусім ті, що вибудовуються на інтегративній основі із залученням міжпредметних зв'язків. Не буде помилкою визнати «антеїстичні» світоглядні підвалини екології. Термін «антеїзм» позначає у філософії нерозривну єдність української людини із землею. Вивчення літературних пам'яток України не випадково розпочинається зі «Слова про Ігорів похід», у якому образ рідної землі – центральний. Геопсихічні впливи українського географічного простору досліджував Олександр Кульчицький. Використовуючи методіку проблемного навчання на заняттях з української літератури, студентам доцільно запропонувати обговорення феномену «антеїстичного менталітету» у контексті становлення сучасних екологічних пріоритетів.

Предметом мозкового штурму, що являє собою пошук нетрадиційних шляхів колективного вирішення проблеми, може стати теза із праці



О. Кульчицького «Основи філософії та філософічних наук», що відображає екологоцентричні погляди мислителя: «Геопсихічні чинники формування української психіки тісно пов'язані із відчуттям географічного середовища, природи, її статичних і динамічних процесів, світоглядними настановами лісу, лісостепу та степу. Так, відчуття лісу породжує переживання «стриманості рухомої форми», почуття обачливості і підозрілості, очікування і терплячості, панічності і лякливості; лісостепу – пасивність та обачливість, обережність і компромісність, які часто стають відповідниками станів безтурботливості, ігрових, естетичних та споглядальних настанов, впливів аж до самозречення, пристосування. Світоглядна настанова українського степу – це ентузіастична настанова на стан душі як сп'янілості, розміреності, любові і шалу, зламаності і стрибковості» [118, с. 96]. Означена теза вимагає додаткових коментарів, вона поглиблює ціннісне ставлення до рідної землі, її біологічного розмаїття та культурних ремінісценцій, покладених в основу літературних джерел, усної народної творчості, народних ремесел тощо.

Найбільш інтригуючим методом інтерактивного впливу є оксфордські дебати як соціально-психологічний тренінг, побудований на традиціях британської Палати громад. Адаптовані правила британського формату передбачають інтелектуальні змагання двох команд, кожна з яких повинна аргументовано заданий проміжок часу репрезентувати свою позицію щодо вирішення гострої наукової, політичної, культурної, у нашому випадку екологічної, суспільно значимої проблеми, висловити власні аргументи «за» і «проти». Важливо, що одна команда активно дошукується усіх «за», виступаючи в ролі пропонента, друга, навпаки, намагається знайти усі можливі «проти», перебираючи на себе роль опонента. Прикметно, що погляди, які виголошують учасники дебатів, можуть не збігатися з їхніми особистими поглядами.

Фахівці у сфері дидактики вищої школи виділяють низку переваг цієї інтелектуальної командної гри, до яких відносять: «Розвиток критичного мислення – дебати виробляють вміння аналізувати, виробляти оптимальне

рішення з урахуванням наявних ресурсів, давати оцінку фактам та поєднати їх у тенденцію, оцінювати наслідки та результати дій з точки зору їх ефективності. Розвиток структурного мислення – дебати виховують вміння організувати мисленнєвий процес, структурно викласти свої думки, будувати логічні системи та конструкції та виявляти в них суперечності. Розвиток риторичних навичок – дебати сприяють оволодінню усним мовленням та мистецтвом переконання, розвивають вміння тримати себе перед аудиторією. Накопичення нових знань – дебати дозволяють їх учасникам накопичувати та систематизувати нові знання з різних сфер суспільного життя, крім того, сприяють виробленню системного та об'ємного бачення проблеми» [168, с. 203]. Оксфордські дебати дозволяють оволодіти принципами побудови виступу, технікою та необхідними навичками вербальної та невербальної комунікації, вимагаючи не тільки залучення якомога більшої кількості учасників групи, але й їх ретельної попередньої підготовки, дотримання регламенту тощо. Завданням дебатів є завжди генерація нових ідей та думок з приводу означеної проблеми, яка проектується у сферу екології, економіки, права, а тому потребує аргументованої інтегративної основи доведень. Вважаємо за доцільне окреслити певне коло проблем, що можуть бути предметом обговорення на Оксфордських дебатах:

1. У ноосферній концепції В. Вернадського актуалізована ідея збалансованого розвитку соціальної, екологічної та економічної сфер. «Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. У ній вперше людина постає могутньою геологічною силою. Перед нею відкриваються найширші творчі можливості» [31, с. 482-483]. Чи можемо ми нині підтримати думку В. Вернадського про людину як могутню геологічну силу?

2. Складною дилемою сучасності є узгодження екологічних й економічних інтересів суспільства, які б одночасно забезпечували гарантії захисту прав людини на чисте, здорове, сприятливе для життя природне середовище, що проголошено Конституцією України [137] Наскільки

правомірно нині стверджувати пріоритет екологічної функції держави над економічною?

3. Чи поділяєте ви думку про те, що сталий розвиток країни неможливий без еколого-економічної конвергенції регіонів як вирівнювання економічного та екологічного потенціалів територій на основі перерозподілу фінансових ресурсів з метою стимулювання екологічно сталого розвитку? [114].

4. Обґрунтуйте «за» і «проти» необхідності зосередження уваги сучасної держави на екологізації економіки, що «передбачає сукупність заходів щодо регулювання та стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів господарювання, котрі здійснюються з метою забезпечення збалансованості соціально-економічної й екологічної систем на принципах сталого людського розвитку» [233, с. 208].

5. Чи доцільно вважати екологізацію економічних систем визначальною домінантою парадигмальних змін в економічній теорії XXI століття? [117].

Зрозуміло, що означеною проблематикою не обмежується проведення оксфордських дебатів, оскільки життя диктує щоразу інші, складні і непросто вирішувані питання, які скеровують на пошук нового, неосвоєного простору знань. Так само не варто універсалізувати саму методологію дебатів, оскільки досягнення цілі гарантується тільки комплексом методологічних технологій.

Орієнтаційний етап формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу у нашому дослідженні узгоджується із **третьою педагогічною умовою – актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі**. Вона передбачала втілення в освітній процес організаційних форм аудиторної і позааудиторної роботи, серед яких: онлайн-екскурсії у гарячі точки планети, що передбачало вироблення настанови на уникнення конфліктогенних ситуацій та пошуку консенсусу. Виховні заходи «День води», «Екологічна стежка» сприяли

утвердженню потреби збереження природних ресурсів. Флешмоб «Моя земля – моя Україна» значною мірою поглибили соціальну та громадянську компетентність його учасників. Цій меті був підпорядкований й екологічний форум, що зібрав усіх, хто прагнув знайти відповідь на екологічні запити.

На цій стадії формувального етапу найбільш доречним вважаємо метод імітаційного моделювання, що являє собою засіб активізації особистісних задатків студентів, ефективність формування їхньої культуротворчої здатності. У цьому контексті важливим є заохочення здобувачів вищої освіти до туризму. Метод імітаційного моделювання дозволяє не тільки вибудувати онлайн-маршрути, що містять детальний опис локацій, контактну інформацію, геолокацію, їх перевагою є безперешкодний доступ до туристичного об'єкта. Прикладом імітаційного моделювання із одночасним використанням інформаційних технологій навчання може слугувати онлайн-екскурсія до культурно-археологічного центру «Пересопниця», під час якої кожен студент може «приміряти» на себе роль екскурсовода, супроводжуючи свою розповідь відеоматеріалами із зображенням музейного комплексу, вежі, фортифікаційної споруди XII-XIII ст., не так давно відтвореної садиби княжого дружинника, майданчика для ярмарків, музею давньоруської зброї та обладунків, артефактів доби палеоліту та княжої доби, а особливо визначної рукописної пам'ятки староукраїнської культури – Пересопницького Євангелія. Прикметно, що кожен може по-різному розставляти акценти у своїй розповіді, виокремлюючи у ній певні екологічні домінанти, як-от: ландшафт як умова формування культурного середовища, його антропогенні чинники, природні ресурси.

На наше переконання, саме історико-культурний контекст поглиблює розуміння відповідальності за збереження оптимального стану довкілля, формуючи засадничі основи екологічної свідомості, що поєднує у собі минуле і перспективи освоєння майбутнього. Імітаційне моделювання є необхідним елементом ділової гри, що сприяє поетапному аналізу інформації і на її основі прийняттю рішень відповідно до означеної ігрової ситуації.

Формуванню екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу значною мірою сприяють різні форми дискусії – «круглий стіл», «засідання експертної групи», форум, симпозіум, дебати.

Інноваційна динаміка трансформації знань у нову реальність передбачає не тільки дотримання логічної послідовності технологій, але й закорінення їх у сферу практично орієнтованої діяльності. Тому наступним етапом визначено *діяльнiсний*, що потребує реалізації **четвертої педагогічної умови: забезпечення мотивації майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності**. Екологічно доцільною вважаємо діяльність, спрямовану на збереження природної рівноваги та екологічної безпеки, яка гарантується Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Основний вектор та етапи реалізації державної екологічної політики визначає також Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.», який набрав чинності з 01.01.2020 р. Ним, зокрема, передбачено стабілізацію екологічної ситуації шляхом закріплення змін у системі державного управління, які відбулися шляхом реформування системи державного екологічного управління, імплементації європейських екологічних норм і стандартів, удосконалення систем екологічного обліку та контролю, впровадження фінансово-економічних механізмів стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетворень в економіці, впровадження механізмів стимулювання підприємств до енергоефективності, впровадження електронного урядування, поширення екологічних знань, а також підвищення екологічної свідомості суспільства, інформатизації сфери охорони навколишнього природного середовища та природокористування усіх рівнів.

Для формування мотиваційної сфери екологічної діяльності студентів нами були апробовані різні варіанти ділової гри, що імітує реальну екологічну практику і вимагає аналізу господарських, правових та

економічних ситуацій, як-от: судове засідання з приводу вирубаних у парку дерев чи забруднення русла річки Устя у Рівному, екологічний патруль у проблемних зонах міста (стан Басівкутського озера у сезон відпочинку), проведення та охорона зелених насаджень, розробка проектів утилізації відходів та ін.

Вивчаючи проблеми екологічного інспектування, пропонуємо студентам апробувати ролі начальника державної екологічної інспекції, його заступника, державних інспекторів з охорони навколишнього середовища, які повинні проаналізувати якість виконаних робіт для розчищення русла річки Устя. Ще однією проблемою може стати аналіз забруднення атмосферного повітря тощо. Для успішного виконання взятих на себе ролей студенти вивчають нормативно-правову базу, працюють з наявною звітністю різних екологічних служб, вивчають методи діагностики стану довкілля, динаміку демографічних зрушень, відпрацьовують моделі професійної діяльності. До контексту діяльності можна долучити картографію джерел забруднення, розробку проектів утилізації побутових відходів та наслідків промислово-транспортних та газових викидів. Ще одним варіантом ділової гри може стати моделювання судового засідання, де студенти розігрують ролі судді, прокурора, адвокатів, обвинувачів. Предметом судового засідання можуть стати результати перевірок, ревізій, претензійної та позовної роботи, правові висновки за фактами виявлених правопорушень, організація роботи з відшкодування збитків.

Важливу практично діяльнісну функцію виконують екскурсії з метою ознайомлення зі станом довкілля, виявлення джерел забруднення та їх ліквідації, охорони зелених насаджень, фауни і флори.

Вивчаючи антропогенну діяльність та її вплив на навколишнє середовище (Семінар № 4 навчальної дисципліни «Екологія». Використання природних ресурсів. Методи визначення якості й обсягу забруднення природного довкілля»), оволодіваємо якісними та кількісними показниками стану природного довкілля та методами визначення якості та обсягу

забруднення. Деталізації освоєної інформації сприяє підготовка рефератів за заданою темою, а саме:

1. Перспективи використання геліоенергетики в світі та Україні.
2. Біологічна зброя як інструмент ураження природного довкілля.
3. Токсичні хімічні елементи та їх негативний вплив на стан здоров'я населення.
4. Хімічна зброя – наслідки, найбільші катастрофи.
5. Альтернативні джерела енергії.
6. Проблеми та шляхи оптимізації вичерпності природних ресурсів.
7. Біоенергетика – енергія майбутнього.
8. Сланцевий газ – проблеми та перспективи використання.
9. Важкі метали – основні джерела їх надходження.
10. Екологічні показники стану атмосферного повітря в Україні.

Екологічне світовідчуття формується також шляхом участі студентів в екологічних форумах, тижнях екологічної безпеки, культурно-просвітницьких заходах. Ефективним методом поглиблення культурних засад екологічної діяльності є екологічний патруль, що передбачає активну участь студентів у природоохоронній діяльності, екологічне інформування населення та інші екологічно орієнтовані заходи.

Формування основних засад екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів відбувається і в позааудиторний час. Наприклад, особливим святом коледжу є День води, що відзначається щороку 22 березня і був започаткований Конференцією з навколишнього середовища і розвитку (ЮНСЕД), яка відбулася 1992 року у Ріо-де-Жанейро.

Свято відоме ще під назвою Всесвітній день охорони водних ресурсів. У цей день студенти не тільки мають змогу почерпнути знання із різних галузей людської життєдіяльності, які стосуються живильної сили води, а й ширше пізнати водні об'єкти рідного краю, почути безліч легенд, що назавжди увійшли у свідомість народу як такі, що наділені певною імперативною силою оберігати кожную ниточку підземного джерела і кожную

змійку струмочка, що прокладає собі шлях до людини. Студенти під керівництвом викладачів у цей день отримують можливість провести низку експериментів, що стосуються дослідження структури води, її генетичної пам'яті, переглядають фільми, у яких образ води набуває особливої метафоричної сили.

Окремо слід сказати про традиційні у коледжі вечори «Без верби та калини нема України», до яких студенти готуються особливо ретельно, продумуючи до деталей не тільки патріотичну настроєність заходу, а й кожен його екологічний елемент. Важливо у цьому контексті представити символіку рослинності України, що у багатьох народнопісенних текстах постає у власному персоніфікованому вияві. Засадничою для розуміння глибини метафоричної репрезентації у нас стає дослідження В. Храмової «Душа народу», у якій досліджуються ментальні витoki української культури.

На такому вечорі завжди звучать уривки із баладної творчості Тараса Шевченка, зокрема «Причинної» та «Тополі», пісенна творчість Шевченка стає колоритною ілюстрацією душевних витоків народу України. Студенти озвучують зібрані попередньо у своїй рідній місцевості розповіді, казки, притчі, дійовими особами яких є гілочка верби і калини, калинове рятівне сердечко чи кленовий листок. Студенти залюбки ілюструють власні розповіді ескізами, малюнками, розмаїтими узорами тощо. Вечір стає захопливим дійством, яке надовго залишиться в пам'яті і спонукатиме до подальших екологічних розвідок.

Отже, формування екологічної культури студентів економіко-правових коледжів може відбуватися на інтегративних засадах. Результативність педагогічних умов забезпечується удосконаленням змістового наповнення та методичного забезпечення курсів «Екологія», «Біологія», «Українська література», «Фізична культура розв'язанням ситуаційних задач, написанням есеїв на проблемну екологічну тему, використанням методів проблемного навчання, проведенням лекцій-бесід, лекцій-дискусій, лекцій-візуалізацій,



впровадження інноваційних технологій, кейс-методів, case-study, мозкового штурму, методу імітаційного моделювання, з допомогою якого навчальне середовище коледжу стає імітаційною платформою туристичної діяльності, соціально-психологічних тренінгів, зокрема оксфордські дебати, різних форми дискусії – круглих столів, форумів, симпозіумів, дебатів, що в цілому дозволяють сформуванню сучасний екологічний світогляд та усвідомлену готовність природоохоронної діяльності та умов існування і розвитку людської особистості.

### **3.3. Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження**

Після проведення формульованого етапу виникає необхідність систематизації отриманих показників в контрольних (КГ) та експериментальних (ЕГ) групах. Саме на узагальнюючому (контрольному) етапі педагогічного експерименту (2019-2022 р.р.) здійснено діагностику рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів та систематизовано й математично оброблено результати формульованого етапу експериментального дослідження зіставного методу та методами математичної статистики. Водночас зроблено їх узагальнення, аналітичне опрацювання та інтерпретація.

На основі проведеної роботи формувалися загальні висновки та розроблялися рекомендації з питань реалізації педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу в освітній процес підготовки майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей. А відтак опрацювання результатів на контрольному етапі педагогічного експерименту передбачав зіставлення даних вхідного і підсумкового контролю експериментально-дослідної роботи й виявлення у контрольних та експериментальних групах наявних відмінностей у рівнях сформованості екологічної культури на основі реалізації інтегративного підходу.

Як нами зазначалося, порівняння показників вхідного і підсумкового контролю здійснювалося за високим, середнім, достатнім та низьким рівнями за інтелектуально-рефлексивним, ціннісно-орієнтаційним, особистісно-розвивальним та мотиваційно-діяльним критеріями екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. А методи математичної статистики, які використовувалися в експерименті засвідчили достовірність отриманих показників й, надаючи надійні підстави для теоретичних узагальнень й обґрунтованих висновків, сприяли підтвердженню гіпотези педагогічного дослідження.

Зауважимо, що на основі виявлених критеріїв та показників встановлено початковий рівень сформованості екологічної культури вхідного контролю (на початку формувального етапу) у контрольних (КГ) та експериментальних групах (ЕГ), який містив незначні відмінності, засвідчуючи однакові умови вступу цих груп в педагогічний експеримент. Узагальнення рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів контрольних та експериментальних групах показано в таблиці 3.4.

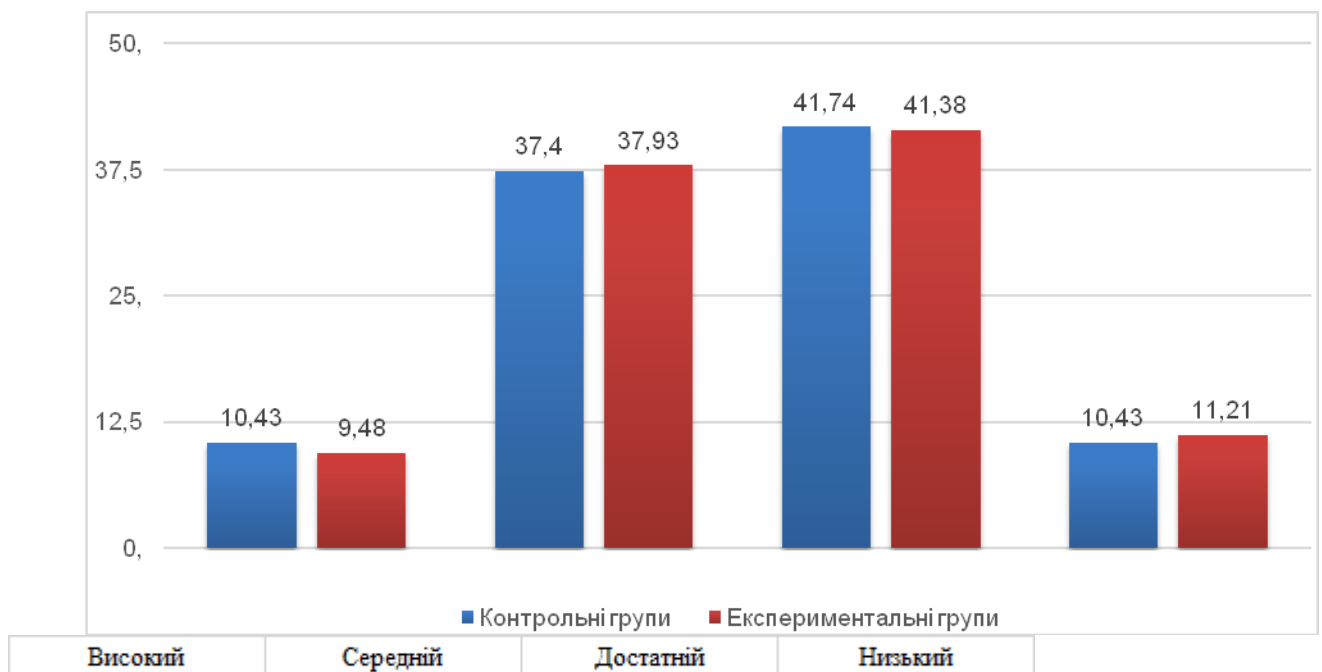
*Таблиця 3.4.*

**Узагальнений зріз рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на початку експерименту**

Рівні	Контрольні групи		Експериментальні групи	
	К-сть студентів	%	К-ть студентів	%
Високий	12	10,43	11	9,48
Середній	43	37,40	44	37,93
Достатній	48	41,74	48	41,38
Низький	12	10,43	13	11,21
Всього	115	100	116	100

А вірогідність результатів перевірено на основі розрахунку критерій Пірсона ( $\chi^2$ ).

Разом з тим узагальнений зріз рівнів сформованості екологічної культури майбутніх фіхівців економічних та правничих спеціальностей студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу в контрольних та експериментальних групах на початку формувального етапу експерименту наочно відображено на рис. 3.3



*Рис. 3.3. Рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на початку формувального етапу (у відсотках)*

Аналіз узагальненого зрізу сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів здійснюється завдяки використанню в експериментальному дослідженні методу середніх величин, який забезпечує отримання узагальнюючої характеристики окреслених явищ. У середніх величинах, які постають узагальнюючим показником, за допомогою якого оцінюється типовий рівень варіюючої ознаки в розрахунку на одиницю однорідної сукупності в конкретних умовах місця і часу. А

відтак, відбувається поєднання як спільного та типового всієї сукупності, так і властивих рис індивідуальних одиниць [255].

Разом з тим, з метою отримання об'єктивних даних виникає потреба дотримання низки принципів щодо застосування середніх величин, найбільш вагомими з яких такі як: середня величина може бути розрахована для достатньо великого числа одиниць сукупності; при визначенні середньої має бути врахований якісний зміст усереднюваної ознаки, а також взаємозв'язок між досліджуваними ознаками; розрахунок середньої проводиться з урахуванням якісної однорідності усереднюваної сукупності [255].

Саме метод середніх величин шляхом зведення досліджуваної сукупності до одного числа обумовлює виявлення сформованості певного компонента екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів (когнітивного, аксіологічного, гуманістичного, діяльнісного) у контрольних та експериментальних групах на етапах вхідного та підсумкового контролю за інтелектуально-рефлексивним, ціннісно-орієнтаційним, особистісно-розвивальним та мотиваційно-діяльнісним критеріями.

Таким чином, продемонструємо результати сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу за основними критеріями (інтелектуально-рефлексивний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-розвивальний, мотиваційно-діяльнісний).

Проаналізувавши рівні інтелектуально-рефлексивного критерію отримані в результаті педагогічного експерименту, які відображено в таблиці та діаграмах, спостерігаємо значне покращення результатів рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на підсумковому етапі формування експерименту в (ЕГ) – експериментальних групах у порівнянні із (КГ) – контрольними групами.

У таблиці 3.5 узагальнено показники сформованості екологічної культури майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей за

інтелектуально-рефлексивним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю у контрольних та експериментальних групах.

Таблиця 3.5.

**Результати сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за інтелектуально-рефлексивним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю**

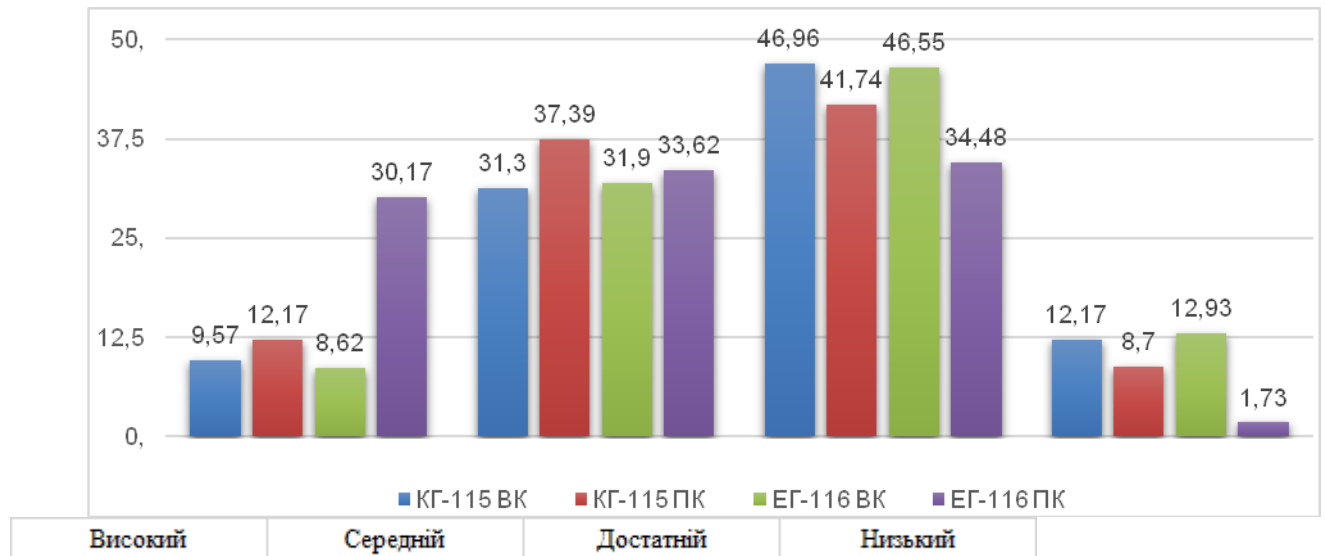
Категорія груп, к-сть студ.	Етап контролю	Рівні готовності								ВС
		Високий		Середній		Достатній		Низький		
		КС	%	КС	%	КС	%	КС	%	
КГ-115	ВК	11	9,57	36	31,30	54	46,96	14	12,17	3,5
	ПК	14	12,17	43	37,39	48	41,74	10	8,70	3,7
ЕГ-116	ВК	10	8,62	37	31,90	54	46,55	15	12,93	3,5
	ПК	35	30,17	39	33,62	40	34,48	2	1,73	3,9

В результаті проведеного порівняльного аналізу діагностики за інтелектуально-рефлексивним критерієм (когнітивний компонент) дає можливість зробити наступні узагальнення отриманих показників.

Так, перед початком формування експерименту екологічна культура студентів економіко-гуманітарних коледжів за інтелектуально-рефлексивним критерієм перебуває на недостатньому рівні сформованості (див. табл. 3.5). Адже тільки 9,57 % студентів контрольних та 8,62 % експериментальних груп характеризується високим рівнем сформованості інтелектуально-рефлексивного критерію екологічної культури. Тоді як значна частина майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей в коледжах відноситься до достатнього рівня, зокрема 46,96 % – в контрольних групах та 46,55 % – в експериментальних групах.

Водночас динаміку отриманих змін за показниками сформованості інтелектуально-рефлексивного критерію екологічної культури студентів

економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу на етапах вхідного та підсумкового контролю наочно відображено на рис. 3.4.



*Рис. 3.4 Оцінка рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за інтелектуально-рефлексивним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю (у відсотках)*

Втім, саме впровадження в експериментальних групах (ЕК) педагогічних умов забезпечив більш яскраво виражені зміни у сформованості екологічної культури у порівнянні з контрольними групами (КГ), зокрема:

- на високому рівні сформованості інтелектуально-рефлексивного критерію екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів відстежується зростання в контрольних групах (КГ) від 9,57 % до 12,17 % (на 2,60 %), а в експериментальних групах (ЕК) від 8,62 % до 30,17 % (на 21,55 %), що на 18,95 % більше, ніж у студентів контрольних груп (КГ);

- на середньому рівні сформованості інтелектуально-рефлексивного критерію екологічної культури у контрольних групах (КГ) відбулося зростання від 31,30 % до 37,39 % (на 6,09 %). Втім, в експериментальних групах (ЕК) зростання відбулося тільки на 1,72 % з 31,90 % до 33,62 %, що засвідчує значне збільшення кількості студентів з високим рівнем

сформованості когнітивної компоненти екологічної культури за інтелектуально-рефлексивним критерієм;

- на достатньому рівні сформованості інтелектуально-рефлексивного критерію екологічної культури у студентів економіко-правового фаху під час навчання в економіко-гуманітарному коледжі у контрольних групах (КГ) спостерігається зменшення від 46,96 % до 41,74 % (на 5,22 %), а в експериментальних групах (ЕГ) від 46,55 % до 34,48 % (на 12,07 %), що на 6,85 % більше ніж у студентів у контрольних групах (КГ);

- на низькому рівні у двох груп відстежується зменшення кількості студентів від 12,17 % до 8,70 % (на 3,47 %) у контрольних групах (КГ). Тоді як в експериментальних групах (ЕГ) маємо значне зменшення осіб з незадовільними знаннями по досліджуваній проблематиці – від 12,93 % до 1,73 %, демонструючи ефективність реалізованих методик в експериментальних групах (ЕГ) та впровадження першої педагогічної умови екологізації змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу.

Саме рівні, відображені в таблиці 3.5 та діаграмі на рис. 3.4 показують, що реалізація у освітній процес інтегративного підходу у контексті підготовки майбутніх фахівців економіко-правового спрямування спеціальностей 081 «Право» та 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» значною мірою впливає на покращення результатів формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, підвищує показники студентів експериментальних груп (ЕГ) у засвоєнні дисциплін «Екологія», «Біологія», «Українська література».

Сформованість екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за ціннісно-орієнтаційним критерієм по рівнях на етапах вхідного та підсумкового контролю у контрольних (КГ) та експериментальних (ЕГ) групах узагальнено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6.

**Результати сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за ціннісно-орієнтаційним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю**

Категорія груп, к-сть студ.	Етап контролю	Рівні готовності								СП
		Високий		Середній		Достатній		Низький		
		КС	%	КС	%	КС	%	КС	%	
КГ-115	ВК	12	10,24	40	35,08	50	43,25	13	11,43	3,6
	ПК	15	13,04	45	39,13	46	40,00	9	7,83	3,7
ЕГ-116	ВК	12	10,34	41	35,35	49	42,24	14	12,07	3,6
	ПК	34	29,31	38	32,76	41	35,35	3	2,58	3,9

На рис. 3.5 відображено динаміку змін за рівнями сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за ціннісно-орієнтаційним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю.

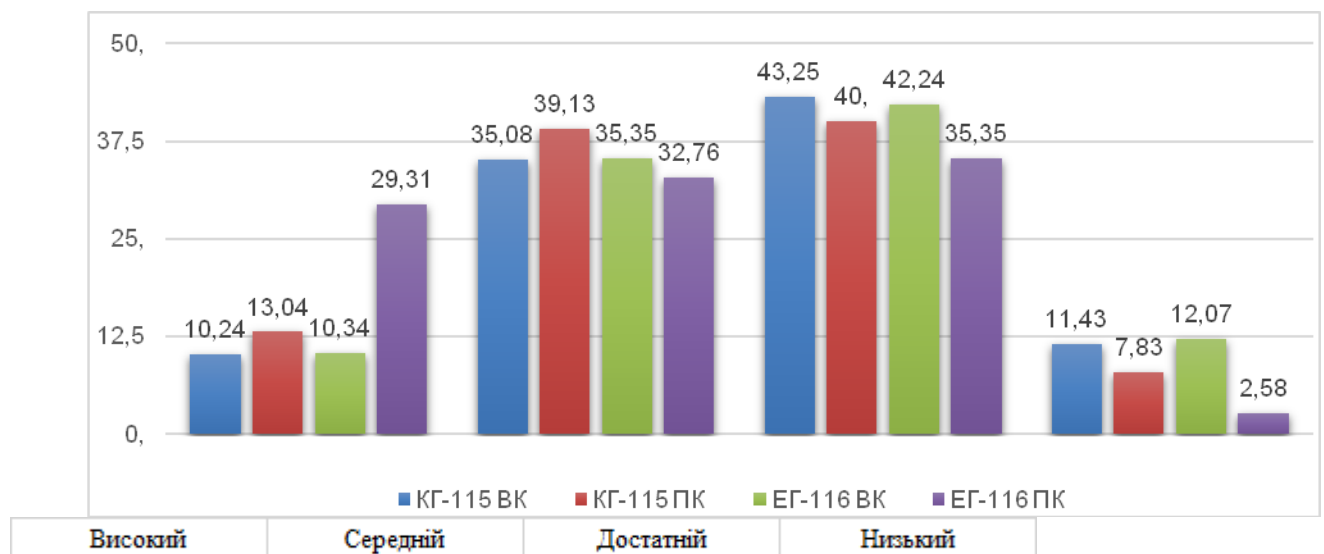


Рис. 3.5. Оцінка рівнів сформованості культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за ціннісно-орієнтаційним критерієм екологічної на етапах вхідного та підсумкового контролю (у відсотках)



На основі проведеного аналізу рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за ціннісно-орієнтаційним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю нами підтверджується спрямованість підготовки майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи. Сформованість екологічної культури студентів за ціннісно-орієнтаційним критерієм відображено за наступними даними:

- на високому рівні сформованості екологічної культури відбувається збільшення кількості студентів в контрольних групах (КГ) від 10,24 % до 13,04 % (на 2,80 %), а в експериментальних групах (ЕГ) від 10,34 % до 29,31 % (на 18,97 %), що на 16,17 % більше, ніж у студентів контрольних груп (КГ);

- на середньому рівні сформованості екологічної культури студентів у контрольних групах (КГ) відбулося зростання від 35,08 % до 39,13 % (на 4,05 %), тоді як в експериментальних групах (ЕГ) маємо зменшення кількості студентів від 35,35 % до 32,76 % (на 2,59 %), що можна пояснити значним збільшенням кількості осіб з високим рівнем сформованості аксіологічної компоненти екологічної культури студентів економіко-правової підготовки під час навчання в економіко-гуманітарному коледжі;

- на достатньому рівні сформованості екологічної культури студентів у контрольних групах (КГ) відбулося зменшення від 43,25 % до 40,00 % (на 3,25 %), а експериментальних групах (ЕГ) від 42,24 % до 35,35 % (на 6,89 %), що на 3,64 % більше, ніж у студентів контрольних груп (КГ);

- на низькому рівні у категоріях двох груп відбулося зменшення кількості студентів від 11,43 % до 7,83 % (на 3,60 %) у контрольних групах (КГ), а в експериментальних групах (ЕГ) від 12,07 % до 2,58 % що значно підтверджує ефективність реалізованої другої педагогічної умови – спрямованості підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на

формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи в експериментальних групах (ЕГ).

Водночас результати сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за особистісно-розвивальним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю відображено в таблиці 3.7.

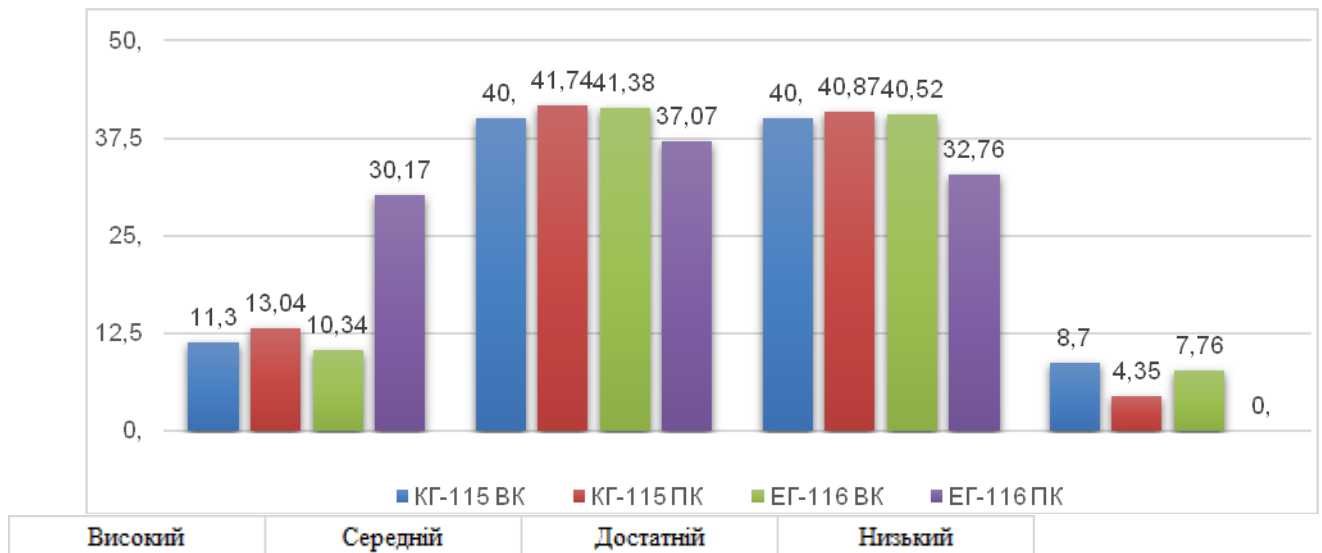
Таблиця 3.7.

**Результати сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за особистісно-розвивальним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю**

Категорія груп, к-сть студ.	Етап контролю	Рівні готовності								ВС
		Високий		Середній		Достатній		Низький		
		КС	%	КС	%	КС	%	КС	%	
КГ-115	ВК	13	11,30	46	40,00	46	40,00	10	8,70	3,5
	ПК	15	13,04	48	41,74	47	40,87	5	4,35	3,6
ЕГ-116	ВК	12	10,34	48	41,38	47	40,52	9	7,76	3,5
	ПК	35	30,17	43	37,07	38	32,76	0	0	3,9

Порівняльний аналіз показників відображених у таблиці (табл. 3.7) та діаграмах рис. 3.6 засвідчує наступні результати:

- на високому рівні сформованості екологічної культури майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей за особистісно-розвивальним критерієм маємо збільшення у контрольних групах (КГ) від 11,30 % до 13,04 % (на 2,10 %), а в експериментальних групах (ЕГ) від 10,34 % до 30,17 % (на 19,83 %), що на 17,73 % більше, ніж у студентів контрольних груп (КГ);



*Рис. 3.6. Оцінка рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за особистісно-розвивальним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю (у відсотках)*

- на середньому рівні сформованості екологічної культури студентів у контрольних групах (КГ) відбулося зростання від 40,00 % до 41,74 % (на 1,74 %). Разом з тим в експериментальних групах (ЕГ) маємо зменшення кількості студентів з характерним рівнем від 48 до 43 чоловік, що засвідчує зменшення на 4,31 %. Дану ситуацію можна пояснити значним зростанням кількості студентів з високим рівнем сформованості екологічної культури майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей під час навчання в економіко-гуманітарних коледжах;

- на достатньому рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за особистісно-розвивальним критерієм маємо у контрольних групах (КГ) збільшення від 40,00 % до 40,87 % (на 0,87 %), а експериментальних групах (ЕГ) відбулося зменшення від 40,52 % до 32,76 (на 7,76 %);

- на низькому рівні у категоріях двох груп відстежується зменшення кількості осіб від 10 до 5 у контрольних групах (КГ), й від 9 осіб до 0 в експериментальних групах (ЕГ), тим самим підтверджуючи ефективність

впровадження третьої педагогічної умови, пов'язаної з актуалізацією особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі в експериментальних групах (ЕГ).

Водночас рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу за мотиваційно-діяльнісним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю відображено в таблиці 3.8.

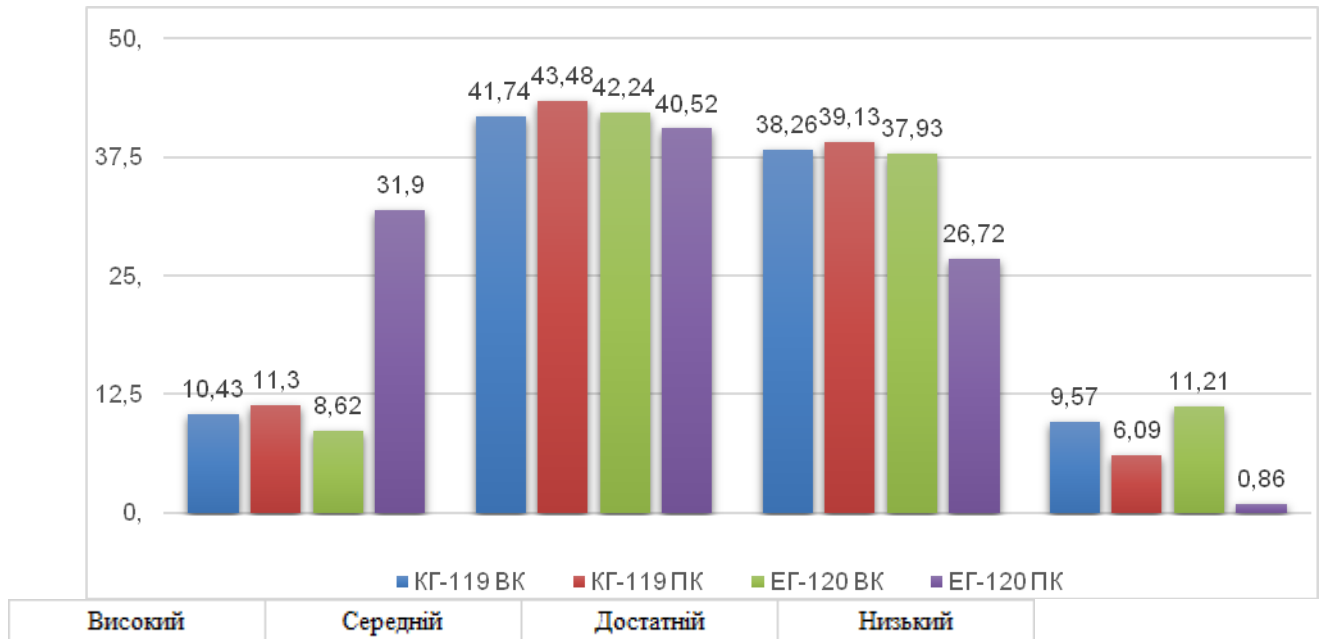
Таблиця 3.8.

**Результати сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за мотиваційно-діяльнісним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю**

Категорія груп, к-сть студ.	Етап контролю	Рівні готовності								ВС
		Високий		Середній		Достатній		Низький		
		КС	%	КС	%	КС	%	КС	%	
КГ-119	ВК	12	10,43	48	41,74	44	38,26	11	9,57	3,5
	ПК	13	11,30	50	43,48	45	39,13	7	6,09	3,6
ЕГ-120	ВК	10	8,62	49	42,24	44	37,93	13	11,21	3,5
	ПК	37	31,90	47	40,52	31	26,72	1	0,86	3,9

Динаміка змін рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за мотиваційно-діяльнісним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю у відсотках відображена на рис. 3.7.

Проаналізовані нами рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за мотиваційно-діяльнісним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю відображено в таблиці 3.8 та діаграмах рисунку 3.7, демонструючи наступні результати:



*Рис. 3.7. Оцінка рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за мотиваційно-діяльнісним критерієм на етапах вхідного та підсумкового контролю (у відсотках)*

- на високому рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за мотиваційно-діяльнісним критерієм відбувається зростання в контрольних групах (КГ) від 10,43 % до 11,30 % (на 0,87 %), тоді як в експериментальних групах (ЕГ) від 8,62 % до 31,90 % (на 23,28 %), що на 22,41 % більше, ніж у контрольних групах (КГ);

- на середньому рівні сформованості екологічної культури за мотиваційно-діяльнісним критерієм у контрольних групах (КГ) відстежується зростання від 41,74 % до 43,48 % (на 1,74 %), тоді як в експериментальних групах (ЕГ) відбулося зменшення від 42,24 % до 40,52 %, що пояснюється зростанням кількості студентів з високим рівнем сформованості екологічної культури за мотиваційно-діяльнісним критерієм під час навчання в економіко-гуманітарному коледжі;

- на низькому рівні сформованості діяльній компоненті екологічної культури студентів маємо збільшення від 38,26 % до 39,13 % (на 0,87 %) у

контрольних групах (КГ) та певне зменшення від 37,93 % до 26,72 % в експериментальних групах (ЕГ).

- на дуже низькому рівні у категоріях двох груп відбулося зменшення від 9,57 % до 6,09 % у контрольних групах (КГ), а в експериментальних групах (ЕГ) від 11,21 % до 0, що значною мірою підтверджує ефективність реалізованої четвертої педагогічної умови, зокрема – забезпечення мотивування майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності в експериментальних групах.

Фіксоване нами покращення результатів формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за інтелектуально-рефлексивним, ціннісно-орієнтаційним, особистісно-розвивальним, мотиваційно-діяльним критеріями відбулося завдяки ефективній реалізації в освітньому процесі педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-правової підготовки під час навчання в економіко-гуманітарному коледжі.

На основі проведеного аналізу динаміки рівнів сформованості діяльничої компоненти екологічної культури майбутніх фахівців спеціальностей 081 «Право» та 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» під час навчання в економіко-гуманітарних коледжів підтверджує ефективність педагогічних умов: екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу; спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи; актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі; забезпечення мотивації майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності.

Узагальнення результатів формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів за інтелектуально-рефлексивним, ціннісно-

орієнтаційним, особистісно-розвивальним та мотиваційно-діяльним критеріями відображено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9.

**Рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів наприкінці формувального етапу**

Групи	Критерії формування екологічної культури	Рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів							
		Високий		Середній		Достатній		Низький	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
КГ (115)	Інтелектуально-рефлексивний	14	12,17	43	37,39	48	41,74	10	8,70
	Ціннісно-орієнтаційний	15	13,04	45	39,13	46	40,0	9	7,83
	Особистісно-розвивальний	15	13,04	48	41,74	47	40,87	5	4,35
	Мотиваційно-діяльним	13	11,30	50	43,48	45	39,13	7	6,09
	Узагальнені показники	14	12,17	46	40,00	47	40,87	8	6,96
ЕГ (116)	Інтелектуально-рефлексивний	35	30,17	39	33,62	40	34,48	2	1,73
	Ціннісно-орієнтаційний	34	29,31	38	32,76	41	35,35	3	2,58
	Особистісно-розвивальний	35	30,17	43	37,07	38	32,76	0	0
	Мотиваційно-діяльним	37	31,90	47	40,52	31	26,72	1	0,86
	Узагальнені показники	35	30,17	42	36,21	37	31,90	2	1,72

Водночас виникає потреба порівняльного аналізу рівнів сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів після проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

Саме тому нами здійснено систематизацію отриманих результатів загального рівня сформованості екологічної культури майбутніх фахівців економіко-правового спрямування під час навчання в економіко-гуманітарних коледжах систематизовано у таблиці 3.10 та наочно відображено на рис. 3.8.

*Таблиця 3.10.*

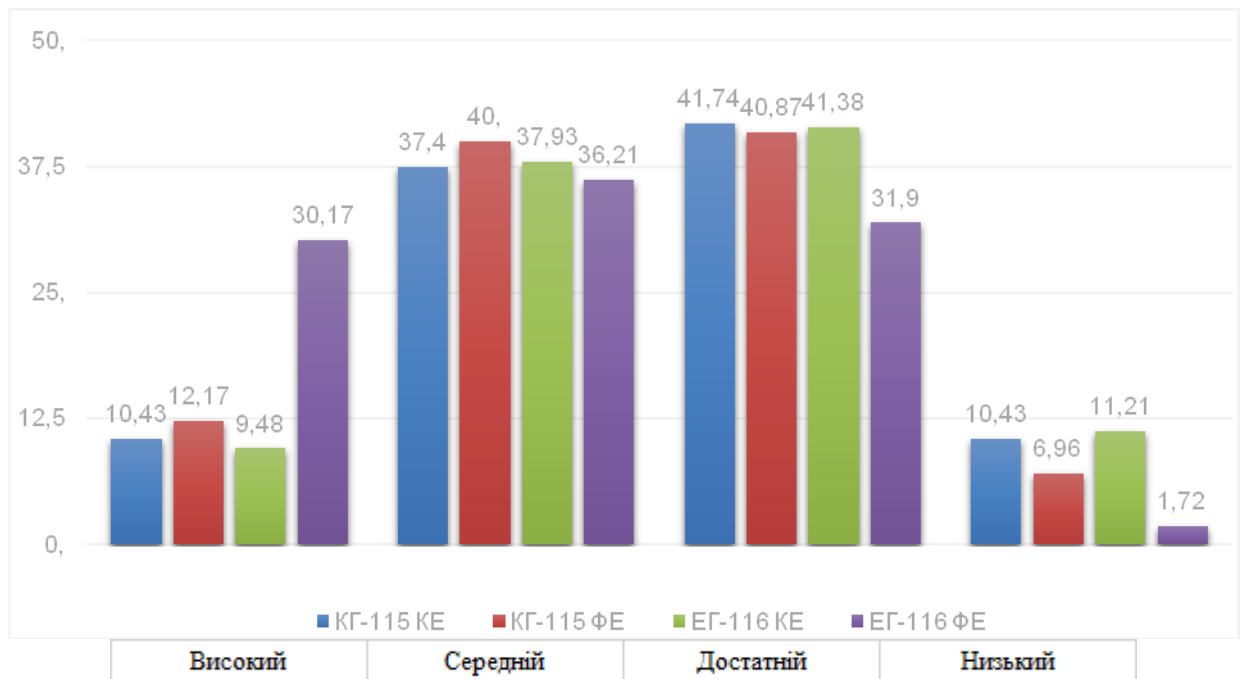
**Рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів**

Групи	Етапи педагогічного експерименту	Рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів							
		Високий		Середній		Достатній		Низький	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
КГ (115)	Констатувально-діагностичний етап	12	10,43	43	37,40	48	41,74	12	10,43
	Формувальний етап	14	12,17	46	40,00	47	40,87	8	6,96
ЕГ (116)	Констатувально-діагностичний етап	11	9,48	44	37,93	48	41,38	13	11,21
	Формувальний етап	35	30,17	42	36,21	37	31,90	2	1,72

Внаслідок проведеного порівняльного аналізу узагальнених результатів формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів можемо констатувати зміни, які відбулися у кожній з обраних груп



по усіх рівнях. Втім найбільші зрушення відстежуються в експериментальних (КГ) групах, зокрема:



*Рис.3.8. Рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів (у відсотках)*

- за результатами високого рівня відстежується зростання в контрольних групах (КГ) від 10,43 % до 12,17 % (на 1,74 %), тоді як в експериментальних групах (ЕГ) від 9,48 % до 30,17 % (на 20,69 %), що на 18,95 % більше, ніж в контрольних групах;

- за показниками середнього рівня маємо зростання в контрольних групах (КГ) від 37,40 % до 40,00 % (2,60 %), а в експериментальних групах (ЕГ) відбувається незначне зменшення 37,93 % до 36,21 % (на 1,72 %), що пояснюється зростанням кількості студентів високого рівня сформованості компонентів екологічної культури майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей під час навчання в економіко-гуманітарних коледжах;

- за показниками достатнього рівня виявляється деяке зменшення у контрольних групах (КГ) від 41,74 % до 40,87 % (на 0,93%) та значно більше

зменшення в експериментальних групах (ЕГ) від 41,38 % до 31,90 % (на 9,48 %), що на 8,55 % перевищує рівень у контрольних групах (КГ);

- за показниками низького рівня відстежується зменшилася в обох групах, як у контрольних (КГ) від 10,43 % до 6,96 % (на 3,47 %), так і в експериментальних (ЕГ) 11,21 % до 1,72 % (на 9,49 %), що на 6,02 % перевищує рівень у контрольних групах (КГ).

Як бачимо, проаналізовані показники підтверджують ефективність впровадження педагогічних умов на лекційних та практичних заняттях, зумовлюючи суттєве покращення результатів у підвищенні рівнів сформованості екологічної культури майбутніх фахівців економічних та правничих спеціальностей, які навчаються в економіко-гуманітарних коледжах у зрізі усіх критеріїв порівняно з традиційними методиками.

Достовірність отриманих результатів педагогічного експериментального сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів вимагає застосування відповідних методів математичної статистики. Так, ефективність реалізації педагогічних умов формування екологічної культури майбутніх фахівців економіко-правової підготовки підтверджено за допомогою критерію Пірсона  $\chi^2$ .

Як зазначалося вище, для числа ступенів вільності  $n=C-1=3$  і рівня значущості  $\alpha=0,05$ , критичне значення величини  $T_{кр} = 7,82$ . Для кожного компонента екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів  $T_{після\_форм\_експ} > 7,82 = T_{кр.}$ , тобто експериментальна і контрольна групи після експерименту мають статистично значущі відмінності.

Результати обчислень критерію після формувального експерименту внесено до таблиці 3.11.

Таблиця 3.11.

**Результати обчислень критерію Пірсона  $\chi^2$**   
(формувальний етап)

Критерії формування екологічної культури студентів	Показник критерію $\chi^2$	
	$\chi^2_{спост}$	$\chi^2_{кр}$
Інтелектуально-рефлексивний	15,25	7,82
Ціннісно-орієнтаційний	11,24	
Особистісно-розвивальний	14,22	
Діяльнісно-мотиваційний	18,69	
Узагальнений показник	13,97	

Отже, нульову гіпотезу відхилено і прийнято альтернативну – вищий рівень сформованості екологічної культури майбутніх фахівців економіко-правового спрямування в експериментальних групах пояснюється результатом впровадження запропонованих педагогічних умов.

Саме реалізація в освітньому процесі підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів педагогічних умов дозволяє ствердити позитивні результати, що засвідчують успішне формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів.

### **Висновки до третього розділу**

Запропоноване дисертаційне дослідження передбачало перевірку ефективності впровадження педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу, що відбувалося під час вивчення дисциплін «Екологія», «Біологія», «Українська література».

Саме тому було проведено експериментальне дослідження у зрізі констатувально-діагностичного, формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту, який тривав з 2015 по 2022 рр. й ґрунтувався на залученні студентів закладів освіти Рівненського економіко-гуманітарного та інженерного коледжу, Новоград-Волинського економіко-гуманітарного коледжу, Карпатського економіко-гуманітарного коледжу Вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» та Ужгородського гуманітарно-економічного коледжу Карпатського університету імені Августина Волошина.

Педагогічний експеримент охоплював три етапи. Так, на першому констатувально-діагностичному етапі (2015-2017 р.р) здійснювалася діагностика сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів першого та другого року навчання; другий етап, формувальний (2017-2019 р.р.), базувався на впровадженні комплексу педагогічних умов формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу; третій – контрольний (2019-2022 р.р.), передбачав проведення аналізу, систематизацію та узагальнення отриманих результатів на формувальному етапі експерименту.

Проведений аналіз результатів констатувально-діагностичного етапу експерименту продемонстрував недостатній рівень сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів у зрізі основних її критеріїв (когнітивного, аксіологічного, гуманістичного та діяльнісного) та сприяв виявленню суперечностей в навчальному процесі економіко-гуманітарних коледжів.

Так, застосування на констатувально-діагностичному етапі педагогічного експерименту комплексу завдань для контролю початкового рівня знань, що передбачав теоретичні запитання, проблемно-ситуаційні та тестові завдання екологічного спрямування, задачі практичного характеру, результатів анкетування, значної кількості методик діагностування рівня

сформованості екологічної культури студентів та перевірки зрізу знань з дисциплін «Екологія», «Біологія», «українська література», опитування студентів щодо розуміння явища екологічної культури особистості як складової культури в цілому так і істотного компоненту особистісної культури, що постає вагомою спонукою усвідомлення нерозривного зв'язку людини з природою та зміни відношення суспільства до навколишнього природнього виявлено, що високий рівень сформованості екологічної культури притаманний для 12,70 % студентів, середній – 36,98 %, достатній – 40,68 %, низький – 9,65 %.

Водночас формувальний етап педагогічного експерименту базувався на впровадженні у навчальний процес економіко-гуманітарних коледжів педагогічних умов, проведення діагностичних зрізів в контрольних (КГ) та експериментальних (ЕГ) групах. Розроблено і апробовано у навчальному процесі навчально-методичний посібник «Екологія», «Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи студентів циклу загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія» та «Навчально-методичні матеріали для студентів циклу загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія для студентів спеціальностей 081 «Право» та 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

На основі формувального етапу експерименту діагностовано рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу в КГ та ЕГ. Порівняльний аналіз динаміки сформованості екологічної культури засвідчив позитивну динаміку в експериментальних групах. Суттєвою мірою зменшилася кількість студентів із низьким і достатнім рівнями формування екологічної культури (від 11,21 % до 1,72% – низький; від 41,38 % до 31,90 % – достатній). Водночас збільшилася чисельність студентів із високим рівнем (від 9,48 % до 30,17 %), що призвело до деякого зменшення студентів із середнім рівнем (від 37,93 % до 36,21 %). Отже, впровадження педагогічних умов на основі використання експериментальних методик особистісно-

орієнтованого спрямування, імітаційного моделювання, різноманітних варіантів ділової гри, імітуючих реальну екологічну практику, що вимагають аналізу господарських, правових та економічних ситуацій у контексті вивчення природничих та гуманітарних дисциплін обумовило до значного покращення результатів в експериментальних (ЕГ) групах. Отримані результати є вірогідними, оскільки підтверджені методами математичної статистики,

Результативність педагогічних умов забезпечується удосконаленням змістового наповнення та методичного забезпечення курсів «Екологія», «Біологія», «Українська література», розв'язанням ситуаційних задач, написанням есеїв на проблемну екологічну тему, використанням методів проблемного навчання, проведенням лекцій-бесід.

А відтак, результати проведеного педагогічного експерименту підтвердили гіпотезу, що формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного набуває результативності внаслідок комплексного впровадження педагогічних умов.

**Основний зміст третього розділу дисертації висвітлено в наукових публікаціях автора [4; 9; 13; 14; 16; 18].**

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність гіпотези, покладеної в його основу, і дали змогу сформулювати висновки.

1. Аналітичний огляд педагогічних, філософських та культурологічних джерел засвідчує різні аспекти осмислення феномена екологічної культури як нової світоглядної парадигми та істотного аспекту соціокультурного буття, що потребує формування екологічно орієнтованого мислення, спрямованого на критичне переосмислення антропогенного впливу на природу й необхідності формування глибокого розуміння взаємоузгодженості особистих потреб із збалансованим ладом природного довкілля. Водночас з'ясовано, що проблема формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу не була предметом окремого наукового дослідження.

Аргументовано, що екологічна культура як складне комплексне і інтегративне утворення формується на основі:

- реалізації людського життя в природному середовищі на ціннісній морально-духовній основі;
- усвідомленні взаємоузгодженості особистих потреб зі збалансованим ладом природного довкілля;
- підтримки не тільки здатності природних систем до саморегуляції, але й забезпечення свідомого позитивного втручання крізь призму здатності до самообмеження у всіх її вимірах;
- екологізації освіти як органічної складової усїєї освітньої стратегії особистісного становлення, що зумовлює необхідність світоглядної переорієнтації свідомості на утвердження пріоритетів природи по відношенню до потреб людини, виступаючи вагомим засобом запобігання глобальної екологічної кризи;
- ідеї екологізації людської життєдіяльності з вимогами зменшення тиску на середовище життя та усвідомлення виснаження недостатності природно-ресурсного потенціалу;

- обмеженні людської практично-перетворювальної діяльності, спрямованої на перетворення природи на впровадження економного споживання з необхідністю корегування критеріїв екологічної доцільності.

З'ясовано, що проблема формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу донині не поставала предметом окремого наукового дослідження.

Поняття «екологічна культура студентів економіко-гуманітарних коледжів» – це комплексне утворення майбутніх фахівців економіко-правової підготовки та істотний складник їхньої загальної культури та культури в цілому, що передбачає засвоєння інтегративної системи знань, переконань, навичок, вмінь, спрямованих на відповідальне ставлення людини до природи й необхідність глибокого розуміння нерозривного зв'язку між ними на ціннісній морально-естетичній основі та засадах усвідомленої реалізації альтернативних підходів економного споживання у проблемному полі небайдужості, співпереживання та обмеження особистісних потреб.

Водночас формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів являє собою процес засвоєння інтегративної системи знань, переконань, навичок, вмінь, спрямованих на відповідальне ставлення людини до природи й усвідомлену реалізацію альтернативного бережливого, небайдужого та обачного споживання, що спроектоване на професійну діяльність.

Екологічна спрямованість професійної підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів стає можливою завдяки широкому використанню вихідних засад інтегративного підходу. Інтеграція в дослідженні представлена як процес і результат синтезу знань, шляхів пізнання та життєвої активності, що скероване на цілісне сприйняття природної і соціальної реальності для формування екологічної культури студентів. Цей процес залежить від ступеня інтеграції змісту навчального матеріалу та глибини взаємодії інтегрованих знань на різних рівнях – методологічному, теоретичному, емпірично-прикладному.



Інтегративний підхід передбачає узгодження природничо-наукового мислення з гуманітарним, теоретичного пізнання з діяльнісно-практичним і виховним, залучає сферу не тільки раціонального, а й чуттєво-емоційного пізнання, засвідчуючи креативну роль принципів гуманізації, екологізації та гуманітаризації освітнього процесу. У сучасних умовах порушення екологічної рівноваги, що зумовлене антропогенним тиском на природу, інтегративний підхід скеровує до побудови синтетичної освітньої моделі на основі єдності й неподільності процесу формування екологічної культури студентів, виводячи за конкретні дисциплінарні межі та сприяючи якісній трансформації всіх елементів і рівнів сучасної освітньої системи.

2. У структурі екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу виокремлено такі компоненти: когнітивний, аксіологічний, гуманістичний, діяльнісний. Когнітивний компонент екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів виражає здатність людини до стратегічного мислення, що прогнозує екологічне цілепокладання й тісно пов'язане з поняттям стратегічного прогнозування, передбачає когнітивну мобілізацію психічних ресурсів на основі осмислення екологічних ризиків і запобігання екологічним катастрофам. Від аксіологічного компонента залежить розвиток екологічної свідомості, що охоплює норми й цінності як здобутки не тільки окремої людини, а й соціальних груп. Це слугує ключем до розуміння культури, виявляється на різних її рівнях у формі соціальних норм, звичаїв і традицій. Гуманістичний компонент дає змогу експлікувати екологічну культуру як більш високу й досконалу форму розвитку гуманізму в цілому, що передбачає трансформаційні зміни людини з «*homo sapiens*» на новий тип «*homo ecologus*». Діяльнісний компонент екологічної культури студентів сприяє інтеграції пізнавальних, практичних, творчих навичок, що охоплюють екологічні переконання, екологічні знання, а також готовність до екологічно доцільного освоєння довкілля та природоохоронної діяльності.

На підставі комплексного аналізу зазначених компонентів диференційовано їхні критерії: інтелектуально-рефлексивний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-розвивальний, мотиваційно-діяльнісний. Відповідно до компонентів екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів (когнітивний, аксіологічний, гуманістичний та діяльнісний) виокремлено критерії та показники її сформованості, зокрема: інтелектуально-рефлексивний критерій: (показники: сформованість екологічних знань; застосування рефлексивних можливостей для розв'язання проблемних завдань екологічного характеру; засвоєння екологічних засад економічної та правової професійної підготовки), ціннісно-орієнтаційний критерій: (показники: естетичне ставлення до природи як універсальної та унікальної цінності; інтеграція ціннісних орієнтирів у внутрішньоособистісний вимір з метою реалізації природоохоронних обмежувальних стратегій; усвідомлення системи моральних переконань та стійких форм моральної поведінки у контексті особистісної екологічної відповідальності), особистісно-розвивальний критерій: (показники: прагнення до самовдосконалення та самоаналізу як засобів формування екологічної культури; становлення емоційно-вольових особливостей в утвердженні екологічного світовідношення; сформованість екологічної свідомості), мотиваційно-діяльнісний критерій (показники: уміння використовувати екологічні знання під час вирішення професійних завдань; оволодіння студентами навиками свідомого ставлення до природного середовища; здатність вибудовувати власну взаємодію з природним середовищем у процесі професійної діяльності). Визначені нами критерії та показники дозволили діагностувати високий, середній, достатній та низький рівні сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів.

З допомогою показників та рівнів означених критеріїв проведено початкову діагностику сформованості екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів, доведено необхідність утілення в освітній

процес ефективних педагогічних умов і проведення педагогічного експерименту

Для цілісного уявлення про процес формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу у процесі професійної підготовки розроблено модель, яка містить цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий та результативний блоки).

3. Ефективності формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу досягнуто завдяки таким педагогічним умовам: екологізація змісту дисциплін загальнонаукової і соціально-гуманітарної підготовки на засадах інтегративного підходу; спрямованість підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів на формування екологічної етики, заснованої на екологічних імперативах і ціннісному ставленні до природи; актуалізація особистісного потенціалу студентів в екологічно орієнтованому освітньому середовищі; мотивування майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей до екологічно доцільної професійної діяльності. Цілісне уявлення про формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу формує розроблена структурно-функціональна модель, де відображено взаємозв'язки між цільовим, теоретико-методологічним, організаційно-змістовим і результативним блоками.

Упровадження сучасних методик особистісно орієнтованого спрямування в освітньому процесі, ситуативного моделювання, імітаційного моделювання, проєктування, проблемного навчання, кейс-методів («case-study»), мозкового штурму, методу соціально-психологічних тренінгів, зокрема оксфордських дебатів, круглих столів, проведення виховних заходів («Екологічна стежка», «День води», «Без верби та калини немає України» та ін.), що допомагають формувати інноваційне екологічне мислення та усвідомлену готовність особистості провадити природозахисну діяльність у

процесі реалізації педагогічних умов, стало детермінантою позитивної динаміки в експериментальних групах.

Дієвість впливу виокремлених у дослідженні педагогічних умов на формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу підтверджена результатами дослідницько-експериментальної роботи. Проведення формувального етапу експерименту засвідчило позитивну динаміку в експериментальних групах. Суттєвою мірою збільшилася кількість студентів із високим рівнем формування екологічної культури засобами реалізації інтегративного підходу – від 9,48 % до 30,17 %, що більше на 18,95 %, ніж у КГ. Зменшилися з 37,93 % до 36,21 % (на 1,72 %) показники середнього рівня, що аргументоване зростанням кількості студентів із високим рівнем сформованості компонентів екологічної культури майбутніх фахівців економічних і правничих спеціальностей. Простежуване зменшення чисельності студентів із достатнім рівнем сформованості екологічної культури в контрольних групах (КГ) – від 41,74 % до 40,87 % (на 0,87 %), помітне зменшення в експериментальних групах (ЕГ) – від 41,38 % до 31,90 % (на 9,48 %), що на 8,61 % перевищує рівень у контрольних групах (КГ). За показниками низького рівня кількість студентів зменшилася в обох групах: у контрольних (КГ) – від 10,43 % до 6,96 % (на 3,47 %); в експериментальних (ЕГ) – від 11,21 % до 1,72 % (на 9,49 %), що на 6,02 % перевищує рівень у контрольних групах (КГ).

Вірогідність отриманих результатів підтверджена методами математичної статистики.

4. Для вдосконалення процесу формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу розроблено й упроваджено навчально-методичне забезпечення, що охоплює такі освітні ресурси: «Екологія: навчально-методичний посібник», «Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи з дисципліни «Біологія» для студентів циклу

загальноосвітньої підготовки», «Методичні матеріали з дисципліни «Біологія» для студентів циклу загальноосвітньої підготовки», які містять теоретичні відомості, ситуаційні задачі, тестові завдання й виховні заходи, спрямовані на формування екологічної культури майбутніх фахівців економічних і правничих спеціальностей, що навчаються в економіко-гуманітарних коледжах.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу. До перспективних напрямів подальших наукових пошуків належать такі: аналіз методичних засад формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів у процесі вивчення дисциплін професійної підготовки; удосконалення методичної підготовки викладачів економіко-гуманітарних коледжів щодо формування екологічної культури майбутніх фахівців соціально-економічних спеціальностей засобами реалізації інтегративного підходу; вивчення зарубіжного досвіду для пошуку мотиваційних ресурсів, які спонукають до утвердження в суспільстві екологічної культури.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s> 2.
2. Акопян В. Г. Основні чинники формування екологічної свідомості особистості *Вища освіта України*. 2011. № 2. С. 41–47.
3. Андрейцев В. І. Правові аспекти екологічної культури. *Вісник Київського університету. Суспільно політичні науки*. 1991. Випуск 1. С. 69–75.
4. Андреев А. С. Психологічні аспекти екологічних проблем й екопсихологічні тренінги. *Актуальні проблеми психології*. 2009. Т. 7. Вип. 19. Екологічна психологія. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка. С. 18–23.
5. Андрос Є. І. Всезагальне та індивідуальне в культурі за умов глобалізації. *Людина і культура в умовах глобалізації*. Київ: ПАРАПАН, 2003. С. 85–93.
6. Андрущенко В., Кивлюк О., Скубашевська О. Інформаційний вимір сучасної освіти. К.: «МП Леся», 2017. 956 с.
7. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. 498 с.
8. Андрущенко Т. І. Два плани існування естетичного та художнього осмислення «єдиного». *Гілея*. 2011. № 43. С. 243 – 249.
9. Бабаян О. О. Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами імітаційно-рольового моделювання: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04 / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2009. 20 с.
10. Бабушкін Р. Д. Діагностика потреби у самовдосконаленні. *Психологія. Енциклопедія практичної психології*. URL: <https://cutt.ly/y8fSPqv>
11. Бачинська, Є. Механізм формування інноваційного освітнього простору в регіоні. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 1(54). С. 79–88.

12. Белл Д. Культурні суперечності капіталізму. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. К. : Либідь, 1996. С. 251 – 275.
13. Бех І. Д. Інтеграція як освітня перспектива. *Початкова школа*. 2002. № 5. С. 5–7.
14. Бех І. Д. Категорія становлення в контексті розвитку «образу Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. 1992. № 3. С. 9–21.
15. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
16. Бех І. Д. Особистість у контексті орієнтирів розвивального виховання. *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 1. С. 7–13.
17. Біда О. А., Кучай Т. П., Чичук А. П. Підготовка майбутніх учителів до екологічної освіти учнів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. Вип.6 (93). С. 42–54.
18. Білецька Г. А. Підготовка кваліфікованого фахівця-еколога як один із шляхів вирішення екологічних проблем. *Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих територій: наука, освіта, практика: зб. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький. 30–31 жовтня 2003 р.* С. 156–158.
19. Білецька Г. А. Природничо-наукова компетентність у структурі професійної компетентності фахівця-еколога. *Методика навчання природничих дисциплін у вищій та середній школі (XX Карішинські читання: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава. 29 – 30 травня 2013 р.* С. 33–35.
20. Білецька Г. А. Становлення професійної екологічної освіти в Україні. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2011. № 5. С. 55–60.
21. Білик Л. І. Теоретико-методичні основи формування екологічної відповідальності студентів у системі виховної роботи вищого технічного навчального закладу: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Черкаський держ. технологічний ун-т. Черкаси, 2005. 51 с.

22. Богобоящий В. В., Чурбанов П. Б., Шмандій В. М. Принципи моделювання та прогнозування в екології : підручник. К.: Центр навч. літератури, 2004. 216 с.
23. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. К.: Видавничий Дім «Слово», 2007. 408 с.
24. Боднар Д. М. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» та її роль у реформуванні системи управління вищою освітою в Україні (історико-педагогічний аспект). Педагогічна освіта: теорія і практика. 2014. Вип. 17. С. 14–19.
25. Большак Л. І. Екологізація освіти як соціальна потреба сучасного суспільства: автореф. ... канд. філософ. наук: 09.00.10 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 20 с.
26. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів Херсон : Грінь Д. С., 2015. 228 с.
27. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості – громадянина. *Педагогіка і психологія*. 1997. №1. С. 144–150.
28. Бутківська Т. В. Ціннісний вимір соціалізації учнів. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1 (14). С. 130–137.
29. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К: Ірпінь: ВТФ, «Перун», 2009. 1736 с.
30. Вернік О. Визначення і типологія екологічної свідомості. *Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя*: колективна моногр. / за наук. ред. Ю. М. Швалба. К.: «Педагогічна думка», 2007. С. 58–66.
31. Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 8. Праці з історії, філософії та організації науки / голова ред. ради Б. Є. Патон, Коміс. з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського, Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. К. : Фенікс, 2012. 658 с.



32. Виговський Л. А., Виговська Т. В. Екологічна свідомість як основа екологічної культури особистості. Софія. 2019. № 2. С. 35–38.
33. Вітвицька С. С. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. Креативна педагогіка. *Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 63–67.
34. Власюк І. В. Формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх бакалаврів економіки в процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, 2015. 20 с.
35. Возна Н., Волошина В. Екологічна освіта для сталого розвитку. *Наукові записки*. 2010. Вип.10. Ч. I. С. 120–123.
36. Вознюк О. В. Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 550 с.
37. Вознюк О. В. Синергетичний підхід як метод аналізу розвитку вітчизняної педагогічної думки (друга половина ХХ століття): дис. .... д-ра канд. пед. наук: 13.00.01 / Житомир. держ. ун.-тет ім. І. Франка, 2009. 290 с.
38. Вознюк О.В. Головні аспекти педагогічної інтеграції. *Prosopon. Institut Studiow Miedzynarodiwu I Edukacji w Warszawie*. 2014. № 7 (1). С. 83–89.
39. Вороненко Т. І. Екологічні знання як компонент екологічної освіти і виховання. *Рідна школа*. 2012. № 3. С. 21–24.
40. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство / пер. з нім. А.Онишко. Львів, 2000. 265 с.
41. Герасимчук О. Л. Екологічне виховання в контексті сучасної парадигми сталого розвитку. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, 22-23 травня 2014 р.) Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 401–406.

42. Глобін О. І. Міжпредметні зв'язки в умовах профільного навчання математики: методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 88 с.

43. Глуханюк В. М. Кабакова Т. І., Сосонська Л. Г. Проблема формування

екологічної свідомості особистості в контексті сучасних освітніх підходів. *Сучасні технології підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми:* збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. Вип. 1. С. 118–121.

44. Головаха Є. Нові стани нового тисячоліття. *Критика*. 2002. Ч. 56. С. 2–3. 45.

45. Головня Ю. І., Ільченко В. М., Трубей О. М. Екологічний брендинг в умовах сталого розвитку економіки. Ефективна економіка. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7224>

46. Голубець М. Екологія: наукова сутність, об'єкти досліджень, завдання. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73397/01>.

47. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

48. Гончарук В. В. Теоретичні основи формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2017. Вип. 267. С.43–48.

49. Горяна Л. Г., Хрутьба В. О., Малько Г.О Екологічна освіта і виховання учнівської молоді в іграх і тренінгах. К.: Основа, 2003. 132 с.

50. Грезе О. В. Особливості формування екологічної свідомості у студентів гуманітарного і технічного напрямів підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 /; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2009. 212 с.

51. Грязнов І. О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький: В-во Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. 2004. 370 с.
52. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення К.: Укрархбудінформ. 2001. 121 с. 53.
53. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навчальний посібник. К.: Знання, 2005. 46 с.
54. Джеймісон Ф. Постмодернізм або логіка культури пізнього капіталізму / пер. з англ. Петра Дениска. К.: Курс, 2008. 504 с.
55. Демешкант Н. А. Екологічна освіта та виховання як важливі складові формування майбутнього фахівця. Проблеми освіти. 2008. № 55. С. 137–141.
56. Дідков О. Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості. *Гілея*. 2012. Вип. 63. С. 472–478.
57. Дубасенюк О. А. Інтегративний підхід до професійного розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін. *Науковий часопис НПУ імені М. М. Драгоманова*. Серія 16. 2010. Вип. 12 (22). С. 17–20.
58. Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Рівне, 2007. 267 с.
59. Дубовий В. І., Дубовий О. В. Екологічна культура: навчальний посібник. Херсон: Грін Д. С., 2016. 256 с.
60. Душечкіна Н. Ю. Структура екологічного світогляду майбутніх економістів *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014, Ч. 1. С. 105–112.
61. Душечкіна Н. Ю. Формування екологічного світогляду студентів-економістів як результат екологічної освіти. *The Top Actual Researches in Modern Science : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, July 18–19, 2015, Ajman, UAE. Dubai : Rost Publishing, 2015. Vol. IV. P. 24–27.*

62. Душечкіна Н. Ю. Формування екологічного світогляду студентів у закладах вищої освіти: монографія. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. 213 с.
63. Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи: монографія / Пустовіт Н., Колонькова О., Пруцакова О., Тарасюк Г., Солобай Ю. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 154 с.
64. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія / Дзядикевич та ін. Тернопіль: Астон, 2016. 392 с.
65. Економіка довкілля і природних ресурсів: навчальний посібник / за заг. ред. П. Т.Бубенка; Харк. Нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х.: ХНУМГ, 2014. 280 с.
66. Жалоба І. Методичні рекомендації по створенню, функціонуванню та виконанню практичних робіт на екологічній стежині. URL: <https://storozhinetskijtsentum.webnode.com.ua/ekolog>
67. Житник Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 /; Криворізький держ. педагогічний ун-т. Кривий Ріг, 2002. 233 с.
68. Закон України «Про фахову передвищу освіту. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 30.
69. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року № 1556 VII. URL: <https://cutt.ly/O8fSCM2>
70. Закони екології Коммонера.Словник-довідник з екології: навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 91.
71. Залужна А. Є. Естетичні засади буття людини у світі культури: Київська світоглядно-антропологічна філософська школа. «Молодий вчений». 2016. №11 (38). Листопад. С. 246–250.
72. Залужна А. Є. Морально-естетична домінанта філософії вчинку М. Бахтіна. *Гуманітарний часопис*. 2013. №2. Харків: ХАІ. 2013. С.5–11.
73. Залужна А. Є. Морально-естетичні засади життєвого світу людини. Монографія. Рівне: НУВГП, 2012. 238 с.

74. Залужна А. Є. Проблема метафізики у фундаментальній онтології М. Гайдеггера. Гуманітарний часопис. 2014. №3. Харків: ХАІ. С.17–23.
75. Залужна А. Є., Ковтун О. М. Світогляд і світоглядна культура особистості в проблемному полі філософсько-педагогічної рефлексії. Інноваційна педагогіка. 2018. Вип. 4. Т. 1. Одеса, 2018. С. 127–131.
76. Залужна А. Є., Трофімчук Н. В. Екологічна культура особистості як актуальна філософсько-педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*. № 6 (120), 2022. С. 251-260.
77. Збірник сценаріїв виховних заходів викладачів Луцького педагогічного коледжу (Випуск 7). Луцьк: Луцький педагогічний коледж, 2015. 260 с.
78. Зеленов Є. А. Теоретико-методологічні основи планетарного виховання студентської молоді: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.07 / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2009. 479 с.
79. Зінченко В. П. Світи свідомості та структура свідомості. *Питання психології*. 1991. № 2. С. 16–36.
80. Зязюн І. А. Світоглядна парадигма освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2003. Вип. 5. С. 24–31.
81. Іванченко Є. А. Теоретико-методичні засади системи інтегративної професійної підготовки майбутніх економістів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 / Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. М. Коцюбинського, 2011. 40 с.
82. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. К.: Лібра, 2001. 400 с.
83. Ілляш С. Інтегрований підхід до навчання упочатковій школі, його педагогічна цінність. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Посвіт, 2013. Вип. 6. Ч. II. С. 57–65.
84. Ільченко В. Г. Інтегративний підхід в освіті. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 356 с.

85. Інтегративний підхід: актуальність, особливості впровадження в умовах початкової школи : навчально-методичний посібник / уклад. : Н. Б.Ларіонова, Н. М. Стрельцова. Харків: «Друкарня Мадрид», 2018. 76 с.

86. Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи (Частина 1). URL: <https://cutt.ly/S8fS8Tj>

87 Карпенко В. Є. Методологічна роль гуманістично-ноосферної концепції у розв'язанні глобальних проблем сучасності: дис. ... канд. філос. наук:

09.00.09 / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми, 2008. 172 с.

88. Карпенко В. Є. Ноосферна екологічна культура. *Філософія науки:*

*традиції та інновації.* 2009. №1. С. 147–153.

89. Качур І. В. Проблеми формування екологічної культури в освітньому середовищі. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2011. № 2. С. 211–212.

90. Кисельов М. М., Деркач В. Л., Толстоухов А. В. Концептуальні виміри екологічної свідомості. К.: Парапан, 2003. 312 с.

91. Кисельов М. М., Крисаченко В. С., Гардашук Т. В. Методологія екологічного синтезу. Єдність людини та природоохоронних аспектів К.: Наук. думка, 1995. 156 с.

92. Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій: монографія. К.: Тандем, 2000. 320 с.

93. Кисильов М. М., Деркач В. Л., Толстоухов А. В. Концептуальні виміри екологічної свідомості: Монографія. К.: Вид. Парапан, 2003. 312 с.

94. Кислий В. М. Методологія та організація наукових досліджень: конспект лекцій для студ. спец. 8.050201 Менеджмент організацій усіх форм навчання. Суми: СумДУ, 2009. 111 с.

95. Кірей К. О. Аналіз практики використання мультимедійних засобів навчання з економічних дисциплін. URL: <https://cutt.ly/a8fGjIJ>

96. Клименко М. О., Герасимчук О. М. Клименко О. М., Клименко Л. В. Розвитологія: підручник. Херсон: ЛОДІ-ПЛЮС, 2015. 280 с.

97. Ключко В. І., Коломієць А. А. Формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів технічних спеціальностей: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 188 с.
98. Колонькова О. О. Виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПНУ. К., 2003. 21 с.
99. Ключка С. І. Педагогічні умови формування екологічної компетентності студентів засобами природоохоронної діяльності. *Вісник Черкаського університету*. 2011. Вип. 209, Ч. 2. С. 91–95.
100. Ключка С. І. Старовойтенко Н. В. Екологічна компетентність як передумова становлення сучасного фахівця. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2019. Випуск №3. С. 156-161.
101. Козловська І. М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійної школи (дидактичні основи). Львів: Світ, 1999. 302 с.
102. Комих Н. Г. Соціологічна методологія у дослідженнях екологічної культури. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2014. Вип. 61. С. 7–21.
103. Комих Н. Г. Соціокультурні модуси екологічного споживання. *Габітус*. 2020. Випуск 18. Т.1. С. 38–42.
104. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України, 28 черв. 1996 р. 54 с.
105. Конта Р. М. Екологічна культура. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. URL: [https://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=18680](https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18680)
106. Концепція екологічної освіти в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>.
107. Концепція нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
108. Корженко В. В. Філософія виховання: зміна орієнтацій: монографія / Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. К.: Вид-во УАДУ, 1998. 302 с.

109. Коць Т. «Інтегративний – інтеграційний – інтегрований – інтегровальний». URL: <https://cutt.ly/b8fGvVL>
110. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.
111. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. К.: Заповіт, 1996. 352 с.
112. Крупський Я. В., Михалевич В. М. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій: словник. Вінниця: ВНТУ, 2010. 72 с.
113. Крутий К. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або що треба знати про інтеграцію URL:  
<https://mail.ukr.net/attach/get/15073200133725681655/1>
114. Кубатко О. В. Еколого-економічні механізми забезпечення сталого розвитку на рівні регіонів: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06 / Сум. держ. ун-т. 2010. С. 15–16.
115. Кулик Т. М. Особливості впровадження екопсихологічного тренінгу, спрямованого на розвиток екологічної свідомості студентів. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. Т. IV. Психологія обдарованості. Вип. 6. С. 72–80.
116. Культурологія: Навчальний посібник / За ред. Т.Б. Гриценко. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 392 с.
117. Кульчицький Я. В. Екологізація економічних систем як визначальна домінанта парадигмальних змін в економічній теорії ХХІ століття. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Т. 28. № 9. С. 16–20.
118. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. Мюнхен-Львів, 1995. 164 с.
119. Курняк Л. М. Формування екологічної культури як пріоритет сучасної освітньої політики. *Нова парадигма: Філософія. Соціологія. Політологія*. Київ: НПУ, 2006. Вип. 55. С. 65-71.
120. Лазарєв М. О. Основи педагогіки: навчальний посібник. Суми: Вид-во СумДУ, 2000. 141 с.



121. Легенький Ю. Г. Тоталогічні образи ландшафту. К.: ДКККіМ, 2006. С. 42–47.
122. Лемак М. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
123. Литвин А. Педагогічні умови інформатизації навчально-виховного процесу в ПТНЗ будівельного профілю. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2010. № 5. С. 65–78.
124. Литвин А. Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 44–63.
125. Литвиненко С. М. Формування науково-екологічного світогляду як педагогічна проблема. *Еколого-натуралістична творчість: наук.-метод. вісник*. № 1. К.: УДЕНЦ, 2001. С. 168–169.
126. Логвиненко В. М. Теоретичні основи феномену екологічної культури. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. №3. С. 34–38.
127. Лук'янова Л. Б., Гуренкова О. В. Екологічна компетентність майбутніх фахівців: навч.- метод. посібник Київ- Ніжин: ПП Лисенко, 2008. 243 с.
128. Лябик С. Професійне становлення особистості. URL: <https://cutt.ly/n8fHuWV>
129. Лях В.В. Трансформації соціокультурної сфери в інформаційному суспільстві. Культура в сучасних трансформаційних процесах. Київ: Аспект-Поліграф, 2011. С. 6–31.
130. Малимон С. С. Основи екології. Вінниця: Нова Книга, 2009. 240 с.
131. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно- пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості*. К.: Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161.
132. Манько В. М. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх менеджерів з економічної безпеки. Зб. наук. праць Національної академії

Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 162-174.

133. Марушевський Г. Б. Етика збалансованого розвитку: Монографія. К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2008. 440 с.

134. Матеюк О. П. Практичні рекомендації викладачам з формування екологічної культури студентів економічного профілю. Зб. наук. праць. № 39. Частина II. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2007. С. 113–115.

135. Матеюк О. П. Формування екологічної культури майбутніх економістів як складової професійної підготовки на засадах сталого розвитку: дис. ... канд. пед. н.: 13.00.04 / Хмельницький національний університет, 2008. 238 с.

136. Матеюк О. П. Формування екологічної культури майбутніх економістів на засадах сталого розвитку: результати дослідження. *Молодь і ринок*. Дрогобич: Вид-во Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. 2008. № 1 (36). С. 132–136.

137. Машненко К., Ольмезов В. Механізми формування екологічної правосвідомості громадян України. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2014. Вип. 1. URL: <https://cutt.ly/J8fHZt9>

138. Миронець С. М. Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти: монографія / С. М. Миронець. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 712 с.

139. Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24–25 квітня 2020 р.) Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2020. 272 с.

140. Можаровська Т. В. Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з деструктивних сімей: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / ПНПУ ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2019. 216 с.

141. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник. К. Мойсеюк В. Ю, 2009. 656 с.

142. Молчанюк О. В. Гармонійна взаємодія людини та природи як основа виховання в особистості ціннісного ставлення до природи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. №1(88). С.98–113.
143. Мусієнко М. Екологія рослин. Київ: Либідь, 2006. 432 с.
144. Набочук О. Ю. Екологічна свідомість як механізм формування універсальної загальнолюдської екологічної культури. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти*. Вип. 15. Чернівці: Наші книги, 2014. С. 177–180.
145. Набочук О. Ю. Програма психологічного тренінгу «Розвиток екологічної свідомості старшокласників». Рівне, 2013. 156 с.
146. Набочук О. Ю. Психологічні функції та субструктури екологічної свідомості особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія «Педагогіка та психологія». 2014. Вип. 686. С. 103–108.
147. Наказ Міністерства освіти і науки України №700 «Про затвердження стандарту фахової передвищої освіти зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр». URL: <https://mon.gov.ua> > app > media >
148. Національна доктрина розвитку освіти. Освіта України. 2002. 23 квітня. URL: <http://www.setlab.net/?view=education-doctrine-2002>
149. Національне буття серед екологічних реалій: монографія / Кисельов М. М., Канак Ф. М.; Центр практ. філософії. Київ: Тандем, 2000. 318 с.
150. Немченко Н. В. Формування екологічного світогляду старшокласників ліцею медико-біологічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / К., 2007. 20 с.
151. Нечипорук Л. І. Ноосферна освіта як механізм формування моральної культури особистості. *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 2. С. 198–205.
152. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Аконіт, 2005. Т. 3. 863 с.

153. Новітній філософський словник.  
URL: [https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic\\_new\\_philosophy/1341/](https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/1341/)
154. Опачко М.В. Системний та інтегративний підходи в освіті. Методичний посібник Ужгород: УжНУ, 2016. 69 с.
155. Осадчий І. Г. Педагогічне моделювання: що важливо знати педагогу? *Народна освіта*. 2016. Вип. 1. С. 60–68.
156. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник / уклад. Степанов О. М., Фіцула М. М. К.: Знання, 2006. 319 с.
157. Остапенко Л. Освітнє середовище як впливовий чинник успішної самореалізації здобувача освіти. *Формування сучасного освітнього середовища: теорія і практика*. Матеріали Міжвуз. наук.-практ. конф. Ірпінь, 2020. 100 с.
158. Педагогічний енциклопедичний словник / гол. ред. Б.М. Бім–Бад. М.: Велика Рос. Енциклопедія, 2002. 324 с.
159. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. К.: Педагогічна думка, 2001. 323 с.
160. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: зб. наук. праць / ред. кол. Л. Даниленко (гол. ред.) та ін. К.: Логос, 2001. 168 с.
161. Петровська М. Екологічна культура: методичні рекомендації для самостійної роботи студентів. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 84 с.
162. Плясковський Б. В. Діалектика розвитку екологічної. *Філософські проблеми сучасного природознавства. Екологія, культура і соціальна практика*. 1991. Вип. 77. С. 71–78.
163. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Іванова К. А. Культурологія: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 288 с.
164. Подшивайлов Ф. М. Теоретико-методологічні засади визначення поняття мотиваційної сфери особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 10 (41). С. 19–23.
165. Позняк Е. В. Культурна функція екологічного права: від декларативності до прийняття конкретних рішень.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturna-funktsiya-ekologichnogo-prava-vid-deklarativnosti-do-priynyattya-konkretnih-rishen/viewer> .

166. Пономарьов, О. С. Духовність у системі філософії педагогічної культури. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія: щокв. наук.-практ. журн. 2014. №2. С. 18–26.

167. Пономарьова Г. Ф. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів педагогічного коледжу: дис... канд пед. наук: 13.00.01 / Харків, 1997. 175 с.

168. Посібник з підвищення кваліфікації в сфері дидактики вищої школи. Київ: Фенікс, 2012. 218 с.

169. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»)). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>

170. Приходько Ю., Юрченко В. Психологічний словник-довідник: навч. Посібник. К.: Каравела, 2018. 328 с.

171. Про затвердження типової освітньої програми профільної середньої освіти закладів освіти, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти наказом Міністерства освіти і науки України № 570 від 1.07.2018 р.

172. Про Національну стратегію розвитку освіти України на період до 2021 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

173. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

174. Про Стратегію сталого розвитку Україна-2020: указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

175. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» («Agenda 21»): Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-Жанейро (Самміт «Планета Земля» 1992 р.) К.: Інтелсфера, 2000. 360 с.
176. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). URL: <https://cutt.ly/p8fNM2v>
177. Просіна О. В. Інтеграція в НУШ. Інтегрований підхід в освітньому процесі. «Методист». 2018. №2 (74). С. 68–71.
178. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад. С. Гончаренко, та. ін; за ред. Н. Ничкало. К.: Вища шк., 2000. 380 с.
179. Проценко О. Л. Сучасні підходи до викладання екології студентам економічних спеціальностей педагогічні видання. URL: <https://cutt.ly/o8fH7UW>
180. Психологічний словник / за ред. В. Войтка. К.: Вища школа, 1982. 215 с.
181. Пузир Т. М. Формування екологічної культури майбутніх техніків-екологів у процесі професійної підготовки в коледжах: дис. ... канд. пед. н.: 13.00.04 / Житомирський держ. ун-т. ім. Івана Франка. Житомир, 2016. 242 с.
182. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2004. 540 с.
183. Пустовіт Н. А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків. Наукові записки. 2001. Вип. 5. С. 59–62.
184. Радей А. С. Екологічна свідомість і культура: теоретико-методологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2008. № 3(24). С. 74–78.
185. Рибалко Л. Навчання природничих предметів на засадах еколого-еволюційного підходу в загальноосвітніх навчальних закладах: теорія і практика: монографія. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 400 с.
186. Рідей Н. М. Теорія і практика ступеневої підготовки майбутніх екологів: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. К., 2011. 58 с.

187. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем Д.: Видавництво «Промінь», 2000. 160 с.
188. Романюк Л. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал. *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 138–148.
189. Рудишин С. Д. Теоретично-методичні засади біологічної складової підготовки еколога у вищих навчальних закладах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки НАПН України. К., 2010. 41 с.
190. Саєнко Т. В., Бойченко С. В. Екологічна освіта сьогодні – екологічне майбутнє завтра. Проблеми і перспективи вищої освіти: монографія. К.: Видавництво НАУ, 2013. 450 с.
191. Саєнко Ю. О. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до екологічного виховання учнів у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. ... автореф. дис. к-та пед.н.: 13.00.04 / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Київ, 2021. 20 с.
192. Сафранов Т. А. Екологічні основи природокористування. Навч. посібник. Одеса: ОДЕКУ, 2002. 226 с.
193. Скакун О. Ф., Овчаренко Н. І. Юридична деонтологія: підручник. Х.: Основа, 1999. 280 с.
194. Скиба Ю. А., Лазерна О. М. Методичні аспекти формування еколого-економічних знань, умінь та навичок у студентів-екологів вищих навчальних закладів України. . 2010. № 5. С. 28–29.
195. Складовська М. Г. Розвиток екологічного мислення як необхідна умова екологічної інкультурації особистості. *Вісн. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв*. 2011. №3. С. 79–82.
196. Сковорода Г. Повне зібрання творів. Т. 1. К.: Наукова думка. 1973. 532 с.
197. Сковорода, Г. Твори. У 2 т. Т. 2. К.: Обереги, 1994. 480 с.
198. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: Монографія. К.: «Слово», 2004. 440 с.

199. Слепченко А. А. Спеціалізація в галузі екологічного права-важливий засіб формування еколого правової культури майбутніх юристів. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsializatsiya-v-galuzi-ekologichnogo-prava-vazhliivy-zasib-formuvannya-ekologo-pravovoyi-kulturi-maybutnih-yuristiv/viewer>
200. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/p/4/522/2>.
201. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 364 с.
202. Слюсаренко Н. В., Філончук З. В. Сучасні економічні цінності та їх роль у формуванні економічної культури учнів. Педагогічний альманах. 2011. Вип. 12. Ч. 3. С. 6–11.
203. Соболева С. М. Екологічна підготовка майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю засобами проектних технологій: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К., 2010. 20 с.
204. Соболева С. М. Формування екологічної свідомості студентів фінансово-економічних спеціальностей у процесі екологічної підготовки. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 187–192.
205. Соціологічна енциклопедія: [1700 статей 1042 статті / уклад. О. Яременко та ін.]. К.: Академвидав, 2008. 455 с.
206. Соцький К. О. Формування готовності майбутніх молодших медичних спеціалістів до професійного самовдосконалення: дис. ... к-та пед. наук: 13.00.04 / Вінницький держ. педагогічний ун.-т ім. Михайла Коцюбинського, 2016. 225 с.
207. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа – вищий заклад освіти»: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського Одеса, 2003. 280 с.
208. Стеблюк С. В., Староста В. І. Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі: монографія Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 168 с.



209. Стокгольмська конференція ООН з навколишнього середовища.  
URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
210. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів (неофіційний адаптований переклад українською Чернівці: Друк Арт, 2020. 36 с.
211. Стрельніков В. Ю. Теоретичні засади проектування професійно орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки: автореф. ... дис. д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-тут педагогічної освіти і освіти дорослих академії педагогічних наук України. К., 2007. 44 с.
212. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К.: АПН, 2003. 68 с.
213. Сухомлинська О. В. Моральне виховання учнів: педагогічна наука і практика. *Вічне слово*. 2017. № 1/2. С. 3–7.
214. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. Т. 5: Статті. К.: Рад. шк., 1977. 639 с.
215. Сухомлинський В. Природа й краса. Виб. тв. в 5-ти т. Т.3. К.: Рад. шк., 1977. 539 с.
216. Табачковський В. Г. Світоглядно-антропологічні колізії процесу глобалізації. *Людина і культура в умовах глобалізації*. К.: ПАРАПАН, 2003. С. 22 – 34.
217. Тарасенко Г. С. Методи екологізації сприйняття природи майбутніми вчителями. Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. 1999. № 3. С. 81–87.
218. Маслов В.І. Маслов В. Моделювання у теоретичній діяльності в педагогіці // *Післядипломна освіта в Україні*. 2008. № 1. С. 1-9.
219. Тверезовська Н. Т. Організаційно-педагогічні умови формування фахових компетенцій організаторів виробництва у ВНЗ I-II рівнів акредитації. *Науковий вісник Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України*. 2011. Вип. 159. Ч. 3. С. 261–265.

220. Теоретичні і методичні засади моделювання фахової компетентності керівників закладів освіти: монографія. К.-Чернівці: Книги XXI, 2010. 460 с.

221. Технології інтеграції змісту освіти: зб. наук. пр. / ред. кол., головн. ред. В. Р. Ільченко. Полтава: ПОППО, 2014. Вип. 6. 326 с.

222. Ткач Ю. Інтегративний підхід у навчанні в умовах фундаменталізації професійної підготовки майбутніх економістів. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Вип. 46. 2015. С. 90–93.

223. Ткаченко, Л. Особистість у парадигмі синергетики: філософсько-освітній тезаурус. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2013. № 3. С. 28–34.

224. Товстоп'ятко Ф. Ф., Люта Д. А. Педагогічний експеримент як основа формування готовності майбутніх фахівців з туризмознавства. *Молодий вчений*. № 4.1 (68.1). 2019. С. 120–123.

225. Тоффлер О. Третя хвиля. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Київ.: Либідь, 1996. 335 с.

226. Трофімчук Н. В. Екологічна стежка як модель формування культури студентів засобами інтегративного підходу. *Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи*: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 37–42.

227. Трофімчук Н. В. Компонентна структура екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць Херсонського державного університету. 2021. № 96. С. 75–82.

228. Трофімчук Н. В. Методологія формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу. *Актуальні питання гуманітарних наук*: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2021. № 41. С. 238–245.

229. Трофімчук Н. В. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних засобами реалізації інтегративного підходу. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 39. 192–107.

230. Трофімчук Н. В. Структурно-функціональна модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу. *Art Culturology Ekonomik sciences Philological sciences Pedagogical sciences. Colloquium-journal*. 2021. №24 (111). С. 55–61.

231. Трофімчук Н. В. Теоретико-методологічні засади філософсько-педагогічного осмислення феномена екологічної культури. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії*: Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конфер. Рівне, 2017. С. 233–235.

232. Трофімчук Н. В. Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів засобами інтегративного підходу. *Педагогічні науки: теорія та практика*: зб. наук. праць Запорізький нац. ун-т. № 2, 2021.

233. Трофімчук Н. В. Екологія: навчально-методичний посібник. Рівне: НУВГП, 2016. 124 с.

234. Тулай О. І. Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні домінанти та діалектична єдність. Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2016. 414 с.

235. Туниця Ю. Ю. Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.19 С. 146–156.

236. Ушинський К. Д. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. Т. 11, кн. 1. К.: Головна редакція УРЕ, 1984. 606 с.

237. Федунь Ю. Б. Показники сталості еколого-економічного розвитку. *Вісник Львівського університету*. 2008. Вип. 25. С. 321–327.

238. Фенчак Л. М. Формування екологічної культури студентів вищих аграрних навчальних закладів I-II рівнів акредитації: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський нац. ун-т ім. В. Гнатюка Тернопіль, 2006. 21 с.

239. Філіпчук Г. Філософія екологічної освіти сталого розвитку. НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Ч.: Зелена Буковина, 2012. 460 с.

240. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с.
241. Філософський енциклопедичний словник: довідк. вид. / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Держ. фонд фундам. дослідж. К.: Абрис, 2002. 742 с.
242. Філософські абриси сучасної освіти: монографія / за заг. ред. І. Предборської. Суми: Унів. кн., 2013. 226 с.
243. Філь Г., Жигайло М. Інтегроване вивчення предметів гуманітарного циклу за галузями знань як важлива передумова розвитку сучасної науки. Актуальні питання гуманітарних наук. 2015. Вип. 11. С. 310–316.
244. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. К.: Академвидав, 2006. 352 с.
245. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник / Н. Пустовіт, О. Пруцакова, Л. Руденко, О. Колонькова. К.: Педагогічна думка, 2008. 64 с.
246. Формування екологічної культури фахівців. О. А. Біда, Т. С. Зорочкіна, І. І. Орос, О. В. Кучай, А. П. Чичук, Т. П. Кучай. *Академічні студії*. Серія «Педагогіка», Видавничий дім «Гельветика» Вип. 3, Ч. 2, 2021. С. 3-10.
247. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 160 с.
248. Хилько М. І. Екологічна безпека України: Навчальний посібник. К.: Київський нац. ун.-т ім. Тараса Шевченка, 2017. 267 с.
249. Химинець В. В. Еколого-економічні основи навчально-виховного процесу в сучасному освітньому закладі. *Освіта Закарпаття*. 2007. № 5. С. 39–42.
250. Чернікова О. В. Використання хмарних технологій у процесі формування екологічної культури майбутніх вчителів біології. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2019. Вип. 72. Т. 2. С. 262-266.

251. Чорний Р. В. Культура як цінність: екологічні детермінанти розвитку. *Гілея*. 2019. Випуск 150 (№11). Ч. 2. Філософські науки. С. 137–139.
252. Шацький С. Т. Педагогіка. Вибрані твори в 2 т. Т.2. Стер. 2016. 360.
253. Швейцер А. Благочиння перед життям. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/politology/article/view/1956/>
254. Шевчук К. Інтегрований підхід до навчання: ретроспективний аналіз.  
*Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. Михайла Коцюбинського*. Сер. Педагогіка і психологія. 2007. №20. С. 50–55.
255. Щурик М. В., Ключенко А. В. Статистика: Навч. посіб. для студ. вищ.навч. закл. усіх рівнів акредитації. Івано-Франківськ: НАІР, 2016. 274 с.
256. Ягупов В. В. Професійний розвиток особистості фахівця: поняття, зміст та особливості. *Наукові записки*. 2015. Т. 175. С. 21–28.
257. Якимчук А. Ю. Державний екологічний моніторинг у системі збереження біорізноманіття України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 6. С. 144–148.
258. Ярмаченко М. Педагогічний словник. / АПН, Ін-т педагогіки. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
259. Ярчук Г. Екологічне виховання: сутність та основні напрями. *Вища освіта України*. 2008. № 2. С. 91–97.
260. Ahearne J. Between cultural theory and policy: the cultural policy thinking of Pierre Bourdieu, Michel de Certeau and Régis Debray. Research. Coventry: Centre for Cultural Policy Studies, University of Warwick, 2004.
261. Abraham H. Maslow. *Motivation and Personality* (2nd ed.) N.Y.: Harper & Row, 1970. СПб.: Евразия, 1999. 478 p.
262. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*. 1967. No 7. P.102–118.
263. Blewitt J. *Understanding Sustainable Development*. Second ed. New-York: Routledge, 2015. 406 p.

264. Bronfenbrenner N. The bioecological model from a life course perspective: reflections of a participant observer. Examining lives in context. *Perspectives the ecology of human development*. Washington: American Psychological Association, 1995. P. 599–618.
265. Castells M. The independent galaxy. Reflections on the Internet, business and society. Oxford: Oxford University Press, 2001. 292 p.
266. Daly H., Farley J. Ecological Economics. Principles and applications. Washington: Island Press, 2004. 454 p.
267. Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation. Front Cover. Hans Jonas. Suhrkamp, 1989. Ethics. 413 p.
268. Foskett D.J. The theory of integrative levels and its relevance to the design of information systems, *Aslib Proceedings*, 1978, Vol. 30 No. 6, pp. 202–208.
269. Georgescu-Roegen N. The entropy law and the economic process. Cambridge: Harvard University Press, 1971. 457 p.
270. Gobela V. Structural and functional characterization of greening as an object of theoretical analysis. *Modern science – Moderní věda*. 2019. No 5. P. 5–11.
271. Habermas J. Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns. Frankfurt A. M.: Suhrkamp, 1995. 605 p.
272. Heidegger M. Sein und Zeit. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993. 445 p.
273. Jodelet D. Representation Sociale: Phenomenes, Concept Et Theorie. Moscovici S. (Ed.) *Psychologie Sociale*, P., 1984. P. 361–362.
274. Kim S.-T., Han C.-H. Measuring Environmental Logistic Practices. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*. 2011. Vol. 27, Issue 2. P. 237-258.
275. Kroeber A. L., Clyde Kluckhohn Kroeber Alfred Louis. Culture: a critical review of concepts and definitions. New York: Vintage Books, 1960. 435 p.

276. Measuring endorsement of the new ecological paradigm: a revised NEPscale / Riley E. Dunlap, Kent D. Van Lier, Angela G. Mertig, Robert Emmet Jones. *Journal of social issues*. 2000. Vol. 56, № 3. P. 425–442.

277. Monroe M. C. Two Avenues for Encouraging Conservation Behaviors. *Human Ecology Review*. 2003. Vol. 10, № 2. P.113–125.

278. Norgaard R. Coevolutionary development potential. *Land Economics*. 1984. Vol. 60. P.160–173.

279. Odum E. P. *Ecology and Our Endangered Life-Support Systems*, 2nd ed.; Sinauer Associates: Sunderland, MA, USA, 1989. 283 p.

280. Oxford Dictionary of English. Oxford University Press, 1998. 842 p.

281. Rokeach M. *The nature of human values*. New York: Free Press, 1973. 438 p.

282. Rubinstein aujourd'hui. Nouvelles figures de l'activité humaine. Anthologie de textes choisis et edites par Nosulenko V. et Rabordel P. Toulouse - Paris: Octores de la Maison des Sciences de l'Homme, 2007.

283. Schwartz S. H. Basic Human Values. Their Content and Structure across Countries. *Valores e comportamento nas organizacoes [Values and Behavior in Organizations]*. Brazil: Petropolis. Vozes, 2005. P. 21-64.

284. Schweitzer A. *Die Ehrfurcht vor dem Leben*. Berlin, 1962.

285. Super D. E. et al. *Vocational Development: A Framework of Research*. New York, 1957. P. 78–95.

286. Wackernagel M., Rees W. *Our Ecological Footprint*. London: New Society Press, 1996. 176 p.

287. Wagner T. Reframing Ecotage as Ecoterrorism: News and the Discourse of Fear. *Environmental Communication*. 2008. Vol. 2. P. 25–39.

288. Wallace E. Oates. *The Economics of Environmental Regulation*. Cheltenham: E. Elgar, 1996. 457 p.

289. Wallace E. Oates. Towards a Second Generation Theory of Fiscal Federalism. *International Tax and Public Finance*, 2005. Vol 2 2(4). P. 349–373.

# ДОДАТКИ



**Анкета****«ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ»**

[розроблено автором]

1. Чи замислювались Ви над проблемою екологічної культури?
2. Як Ви розумієте поняття «екологічна культура»?
3. Чи вважаєте ви необхідним збереження навколишнього середовища?
4. Чи викликає у Вас інтерес екологічна проблематика?
5. Чи повинна людина охороняти природу?
6. Що Ви вкладаєте в сутнісний зміст поняття «екологічна культура студента економіко-гуманітарного коледжу»?
7. Чи пов'язана екологічна культура з вашою майбутньою професійною діяльністю?
8. Чи моральне відношення до природи впливає на рівень формування екологічної культури?
9. Чи надавали Ви допомогу, пов'язану із збереженням природного середовища?
10. Чи виникає у Вас потреба проблема спілкування з природою?
11. Чи викликає у Вас інтерес природоохоронна діяльність?
12. Чи знайомі Ви з екологічними проблемами?
13. Чи хвилювала Вас проблема забруднення навколишнього середовища?
14. Чи любите Ви спілкуватися на екологічну тематику?
15. Чи зацікавлені Ви у формуванні вашої екологічної культури?

## МОДИФІКОВАНИЙ ТЕСТ З ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

(АСАФОВ Є.В.) [140]

Відзначте обраний варіант відповіді за 6-бальною шкалою, де:

- 0 відсутність виразності якості;
- 1 позначають слабку ступінь виразності якості (0 – повна відсутність, 1 – слабка ступінь вираженості);
- 2-3 позначають середню ступінь вираженості (2 – нижче середнього, 3 – середнє значення),
- 4-5 позначають високу ступінь вираженості (4 – висока, 5 – стійко висока).

№	Запитання	Бали
<b>ЕКОЛОГІЧНА ОСВІЧЕНІСТЬ</b>		
1	Як Ви оцінюєте власні екологічні знання?	
2	Наскільки необхідно для Вас поглиблення і розширення своїх екологічних знань?	
3	Якою мірою розвиток особистості залежить від перспектив взаємодії між суспільством і природою?	
4	Якою мірою при виконанні навчально-дослідницької роботи (реферат, проект, курсова робота) Ви розкриваєте екологічну значимість розв'язуваної проблеми?	
5	Чи вважаєте Ви, що погіршення стану навколишнього середовища негативно впливає на Ваше здоров'я?	
6	Як часто Ви використовуєте екологічні знання і вміння в повсякденному житті (не збираєте гриби і лікарські трави вздовж доріг, що не спалюєте пластиковий посуд та ін.) ?	
7	Як часто Ви читаете статті в періодичній пресі або наукових виданнях, присвячені обговоренню екологічних проблем?	

ЕКОЛОГІЧНА СВДОМІСТЬ		
1	Наскільки Вас властиве почуття відповідальності за збереження навколишнього природи?	
2	Якою мірою неприпустимо для Вас брати участь в пікніку на території особливо охоронюваних природних зон, в тому числі заповідника?	
3	Якою мірою значущою Ви вважаєте екологічну підготовку фахівця ХХІ століття?	
4	Наскільки поширюєте Ви розуміння гуманізму (доброти, дбайливості) на гуманне ставлення людини до природи?	
5	Як часто в колі друзів Ви обговорюєте проблеми, пов'язані з погіршенням екологічної ситуації?	
6	Наскільки важливим, по Вашій думку, є розвиток суспільного екологічного руху в навчальному закладі?	
7	Наскільки значимо для Вас отримувати позитивний емоційний настрій від спілкування з природою?	
ЕКОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ		
1	Як часто Ви берете участь в екологічних рейдах, екологічних суботниках?	
2	Якою мірою за останні 2-3 роки у Вас зросло бажання брати участь в екологічній діяльності?	
3	Якою мірою Ваша участь в екологічній діяльності визначено тим, що кожна людина повинна піклуватися про стан навколишнього середовища?	
4	Якщо Ви станете свідком порушення норм екологічної діяльності, екологічної катастрофи, в якій мірі Ваша позиція буде активною і принциповою (підпис в колективному зверненні, участь в марші протесту)?	
5	Як часто Ви запобігаєте неекологічній поведінці оточуючих, а також Ваших друзів (збору рідкісних рослин, первоцвітів навесні, організації несанкціонованих звалищ і т.д.)?	
6	Як часто особисто Ви є ініціатором екологічних заходів?	

### Обробка результатів тесту

На основі загальної суми набраних балів можна визначити рівень розвитку екологічної культури особистості. Відповідно, ключем для обробки результатів тестування, окрім визначення рівня загальної екологічної культури як інтегральної величини було передбачено виокремлення трьох основних рівнів:

- екологічної освіченості;
- екологічної свідомості;
- екологічної діяльності

за низьким, достатнім, середнім і високим рівнями.

### **I. Екологічна освіченість**

*Низький рівень (А)* – 0-5 характеризується нерозвиненістю екологічних інтересів, наявністю фрагментарних екологічних уявлень

*Достатній рівень (Б)* - 6-13 балів, характеризується недостатньою розвиненістю екологічних інтересів, наявністю екологічних уявлень і знань, які не реалізуються в повсякденному житті і творчій роботі.

*Середній рівень (В)* - 14-24 бали, означає наявність інтересів, уявлень в сфері екології, розуміння важливості співпраці між суспільством і природою.

*Високий рівень (Г)* - 25-35 балів, передбачає єдність системи екологічних інтересів, уявлень і їх реалізації в науково-дослідній роботі і повсякденному житті, практикоорієнтованність знань.

### **II. Екологічна свідомість.**

*Низький (А)* – 0-5 балів, означає несформованість екологічно значущих ціннісних орієнтацій, дуже слабку переконаність в необхідності дбайливого ставлення до природи, відсутність установки на взаємовигідне співробітництво природи і суспільства, що базується на принципах гуманізму

*Достатній рівень (Б)* - 6-13 балів, означає слабку сформованість екологічно значущих ціннісних орієнтацій, недостатню переконаність в необхідності дбайливого ставлення до природи, слабку установку на взаємовигідне співробітництво природи і суспільства, що базується на принципах гуманізму.

*Середній рівень (В)* - 14-24 бали, передбачає наявність переконань, адекватних екологічним знанням, взаємозумовленість екологічних ціннісних орієнтацій і установок, які, однак, не завжди реалізуються у вчинках.

*Високий рівень (Г)* - 25-35 балів, характеризується сформованістю системи переконань, ціннісних орієнтацій і установок, які спонукають опановувати нові екологічними знаннями і реалізовувати їх в діяльності, заснованої на уманному ставленні людини до природи.

### **III. Екологічна діяльність**

*Низький рівень (А)* – 0-5 балів, означає пасивність особистості і неучасть в заходах, присвячених екологічним проблемам, а можливість участі на засадах адміністративного залучення.

*Достатній рівень (Б)* - 0-11 балів, характеризується слабкою участю в екологічних заходах, заснованих на незначній розвину тості екологічних переконань, цінностей, установок та прийнятті участі на засадах на адміністративного залучення.

*Середній рівень (В)* - 12-20 балів, характеризується досить активною участю в екологічних заходах, заснованому на принциповій і активної позиції особистості відповідно до екологічних переконаннями, цінностями, установками.

*Високий рівень (Г)* - 21-30 балів, передбачає високу активність особистості не тільки в участі, але і в розробці та проведенні екологічних заходів при сформованості мотиваційно-цільового компонента в структурі особистості.

Комбінації рівнів екологічної освіченості, екологічної свідомості та екологічної діяльності дають, відповідно, низький, достатній, середній або високий рівні екологічної культури.

## КОМПЛЕКСНІ ЗАВДАННЯ ПОЧАТКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ

[розроблено автором]

I. Підберіть з графи «Б» визначення та тлумачення, які належать до відповідної категорії граfi «А».

А	В
<p style="text-align: center;"><b>I</b></p> <p>1) біологія; 2) генетика; 3) клітина; 4) біоінформатика; 5) геном; 6) індивід.</p>	<p>а) наука, що застосовує машинні алгоритми і статистичні методи для аналізу великих наборів біологічних даних, які, як правило, складаються з великого числа нуклеотидних (ДНК і РНК) та пептидних (білки) послідовностей;</p> <p>б) наука, що вивчає життя в усіх його проявах й на всіх рівнях організації живого, про живу природу, про істот, що заселяють Землю чи вже вимерли, їхні функції, розвиток особин і родів, спадковість, мінливість, взаємини, систематику, поширення на Землі; про зв'язки істот та їхні зв'язки;</p> <p>в) це біологічний організм, носій загальних спадкових якостей біологічного виду – людина, представник людського роду – homo sapiens;</p> <p>г) наука про спадковість і мінливість ознак організмів, методи управління ними та організацію спадкового матеріалу;</p> <p>д) структурно-функціональна одиниця всіх живих організмів, для якої характерний власний метаболізм та здатність до самовідтворення;</p> <p>е) сукупність ДНК організму чи виду, [1] тобто сукупність всіх генів (екзонних та інтронних ділянок), некодуючих ділянок ядерної ДНК і позахромосомного генетичного матеріалу, в який входять мітохондріальна, пластидна ДНК.</p>

<p style="text-align: center;"><b>II</b></p> <p>1) адаптація; 2) популяція; 3) гаметогенез; 4) мейоз; 5) вібріони; 6) іваленти.</p>	<p>а) це такий спосіб клітинного поділу, в результаті якого з однієї вихідної клітини з диплоїдним набором хромосом утворюються чотири похідні, кожна з яких має гаплоїдний набір;</p> <p>б) це сукупність морфо-фізіологічних, поведінкових та інших особливостей виду, які забезпечують можливість специфічного способу життя особин у певних умовах зовнішнього середовища;</p> <p>в) це група організмів, які належать до одного і того ж виду, займають, звичайно, чітко обмежену географічну область – ареал і мають спільний генофонд;</p> <p>г) це ряд поділів гаплоїдних клітин і утворення зрілих гамет;</p> <p>д) це рід неспоросних бактерій, які мають форму короткої спірально закрученої палички із джгутиками;</p> <p>е) це пари з'єднаних між собою гомологічних хромосом, що утворюються в результаті поділу ядра в мейозі.</p>
---	---

## II. Розкрийте сутність понять:

1. Гамети

---



---

2. Вид

---



---

3. Генотип

---

---

4. Бластула

---

---

5. Конвергенція

---

---

6. Метаморфоз

---

---

7. Спадковість

---

---

8. Тироксин

---

---

9. Ферменти

---

---

**III. Як співвідносяться між собою поняття:**

- а) «метафаза», «анафаза» «телофаза»;
- б) «біосфера», «геосфера», «ноосфера»;
- в) «гамети», «гомогаметність», «гетерогаметність»;
- г) «фотосинтез», «фотосистема», «хемосинтез»;
- д) «мітоз», «амітоз», «мейоз».



#### **IV. Тестові завдання.**

##### **1. Елементарною одиницею спадковості є:**

- а) геном
- б) нуклеотид
- в) ген
- г) пара гомологічних хромосом.

##### **2. Основу гібридологічного методу, розробленого Г. Менделем, становить:**

- а) схрещування організмів, які відрізняються за одним чи кількома ознаками.
- б) схрещування чистих ліній
- в) схрещування тільки гібридних форм
- г) спостереження за успадкуванням альтернативних ознак у потомстві.

##### **3. До альтернативних ознак належать:**

- а) жовте забарвлення і зморшкувата форма насіння гороху.
- б) зелене забарвлення і зморшкувата форма насіння гороху
- в) жовте і зелене забарвлення насіння гороху.
- г) гладенька і зморшкувата поверхня насіння гороху.

##### **4. Організм, гомозиготний за двома парами ознак, гени яких розташовані в різних хромосомах, при дигібридному схрещуванні утворює типів гамет:**

- а) один
- б) два
- в) три
- г) чотири.

**5. Організм, гомозиготний за однією парою ознак, при дигібридному схрещуванні утворює типів гамет (успадковування незалежне):**

- а) один
- б) два
- в) три
- г) чотири.

**6. Кількість груп зчеплених генів в організмі дорівнює кількості:**

- а) структурних генів
- б) диплоїдному набору хромосом
- в) регуляторних генів
- г) гаплоїдному набору хромосом.

**7. Кількість груп зчеплених генів у людини дорівнює:**

- а) 46
- б) 23
- в) 8
- г) 4.

**Оцінка результатів:**

- від 1 до 34 балів – низький рівень;
- від 35 до 60 балів – достатній рівень;
- від 61 до 84 балів – середній рівень;
- від 85 до 100 балів – високий рівень

*Твір-есе***«ЗА ЩО Я ЛЮБЛЮ ПРИРОДУ»**

Природа відіграє дуже велику роль в нашому житті. Людина і природа тісно пов'язані один з одним тому так важливо жити в гармонії з природою. Іноді краса природи просто заворожує, здається, що немає нічого в світі прекрасніше. Краса світу не з чим не може зрівнятися. Як вона прекрасна. В кожному пору року природа прекрасна по-своєму чи то літо, осінь, зима, чи весна. Але це стосується не тільки пори року, але і часу доби. Особливо красива природа на світанку і на заході дня. Саме в ці хвилини відчуваєш якесь чаклунство, немов природи розкриває перед тобою всю свою душу. Прокинувшись вранці ми в першу чергу відкривши очі бачимо яскраві промені сонця, що пробиваються в наше вікно - з цього і починається ранок. Але іноді ми не помічаємо як нам здається таких дрібниць, але з таких дрібниць і складається наше життя! Все що оточує нас кожен день, кожному хвилину і кожному секунду - це природа, без якої ми не можемо прожити і дня!

Природа єдина і неповторна у всьому світі. Тільки у нас ростуть могутні дуби і ніжні берізки, густі ялини й широколисті клени. Яскраві квіти, духмяні трави, розкішні галявини і столітні ліси – все це неоціненний дар матінки-землі, яка так щедро обдарувала наш край. Нашим завданням залишається тільки берегти цю розкіш.

Щоб насолоджуватися красою природи не потрібно їхати далеко, достатньо сходити в парк або ліс. Особливо красива природа восени, коли хочеться сидіти на лавочки і вбирати в себе всю її красу, насолоджуватися нею. Саме тоді відчуваєш, як твоє душу наповнюється новими фарбами, як вона насичується красою навколишнього світу. У ці моменти усвідомлюєш, як тісно пов'язані люди з природою. Адже планета — це колиска всіх людей.

11-Ю, Шерстюк Віта

**КОМПЛЕКС ПРОБЛЕМНИХ ЗАВДАНЬ  
ЕКОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ КОНТРОЛЮ  
ПОЧАТКОВОГО РІВНЯ ЗНАНЬ**

[розроблено автором]

***I. Перевірка теоретичних знань***

1. Який зміст ми вкладаємо в поняття «екологія»?
2. Назвіть найвідоміші міжнародні організації, діяльність яких спрямована на розв'язання глобальних екологічних проблем.
3. Що таке кругообіг речовин у біосфері? Наведіть приклад.
3. Визначте основні джерела забруднення навколишнього середовища.
4. Які, на вашу думку, глобальні екологічні проблеми загрожують людству?
5. В чому полягає сутність концепції «сталого розвитку»?
6. Що таке радіоактивні елементи та коли вони виникли?
7. Що є основним завданням діяльності Державної екологічної інспекції?
8. На кому лежить відповідальність за порушення екологічного балансу навколишнього середовища?
9. Охарактеризуйте основні правила йодної профілактики для дітей та дорослих.
10. Що таке «жива речовина» та які її основні властивості?

***II. Проблемні завдання***

**Задача №1.**

Під час перебування у лісі на людину можуть очукувати неприємні несподіванки: ужалити змія, кліщ, напасти дикий звір. Які необхідно прийняти заходи у разі небезпеки?

**Задача №2**

На протязі останніх років значно зросла кількість пожеж в лісах з різних причин (посухи, зміна клімату, людський чинник). Які заходи є ефективними з метою запобігання цих негативних явищ?

**Задача №3.**

Під час прибирання листя рекондують його збирати в мішки та закопувати в землю. Чому забороняється спалювати листя?

**Задача №4.**

Господар з метою боротьби з шкідниками застосував пестициди. Втім, через деякий час застосування даних засобів хімічного захисту кількість шкідників значно збільшилась. Чому виникала така проблема?

**Задача №5.**

Під час відкриття полювання в лісах спостерігається явище збільшення гризунів у найближчих полях. Чому це відбувається?

**Задача №6.**

Останніми роками вчені все з більшою тривогою відзначають виснаження озонового шару атмосфери, який є захисним екраном від ультрафіолетового випромінювання. В чому полягає основна причина виснаження озонового шару?

**Задача №7.**

У відповідності до екологічних законів, зокрема закону «тиску життя», будь-який вид спроможний до безмежного росту своєї чисельності та зайняття необхідних для цього екологічних зон. Тому чому багато організмів знаходяться на стадії зникнення?

**Задача №8.**

Взимку з метою попередження людського травматизму тротуари посипаються сіллю. Яким чином відбувається вплив на рослинний світ застосування в осінньо-зимовві періоди значної кількості солі?

**Задача №9.**

Взимку сніг, зібраний відповідною технікою з проїзних частин міських вулиць рекомендують вивозити на очищення, а вже після цього на поля для зрошення. Чому забороняється вивозити цей сніг в ліса, поля та водойми?

***III. Тестові завдання*****1. До наслідків антропогенного впливу на атмосферу належать:**

а) підвищення концентрації вуглекислого газу;

- б) надходження у повітря сполук сірки;
- в) надходження газових сполук хлору і фтору;
- г) потепління клімату.

## **2. Негативні наслідки осушення боліт такі:**

- а) зниження рівня ґрунтових вод;
- б) збільшення кількості посушливих днів;
- в) поява суховіїв;
- г) підтоплення земель підземними водами.

## **3. Ділянка земної поверхні (суходолу або водойми) з однотипними абіотичними умовами існування (рельєф, ґрунт, мікроклімат та ін.), яку займає певне угруповання організмів (біоценоз):**

- а) біота;
- б) біотоп;
- в) біохора;
- г) географічний ландшафт.

## **4. Шар озону розташований у:**

- а) тропосфері;
- б) стратосфері;
- в) мезосфері;
- г) техносфері.

## **5. Озоновий шар атмосфери:**

- а) захищає планету (і людину включно) від парникового ефекту,
- б) захищає планету (і людину включно) від електромагнітних хвиль у діапазоні 760-380 нм,
- в) захищає планету (і людину включно) від ультрафіолетового випромінювання,
- г) захищає планету (і людину включно) від інфрачервоного випромінювання.

## **6. Парниковий ефект зумовлено:**

- а) наявністю в атмосфері озонових дір,
- б) кислотними опадами,
- в) збільшенням в атмосфері вмісту вуглекислого газу,
- г) забрудненням атмосфери радіоактивними речовинами внаслідок ядерних вибухів.

**7. Що ви вважаєте головною причиною розвитку глобальної екологічної кризи?**

- а) негативні кліматичні зміни на планеті під впливом космічних сил;
- б) технічний прогрес і виснаження природних ресурсів;
- в) вирубування лісів;
- г) низьку екологічну культуру людини та її намагання панувати над природою.

**8. Що, на вашу думку, є “екологічним коридором” (“зеленим коридором”)?**

- а) лісосмуги;
- б) природно-ландшафтні смуги (ділянки, території), які з’єднують “екологічні ядра” (заповідні території) і сприяють збереженню біорізноманіття та підтриманню природного каркасу території;
- в) ділянки між екотопами;
- г) ландшафти, вкриті деревами і чагарниками.

**9. Яка концентрація забруднюючої речовини в довкіллі вважається граничнодопустимою (ГДК)?**

- а) за якої настає смерть людини;
- б) за якої починається деградація екосистеми;
- в) дозволена екологічним стандартом;
- г) максимальна концентрація забруднюючої речовини в природному середовищі, яка не шкодить здоров’ю людини.

**Оцінка результатів:**

- від 1 до 34 балів – низький рівень;
- від 35 до 60 балів – достатній рівень;
- від 61 до 84 балів – середній рівень;
- від 85 до 100 балів – високий рівень.

**ПРОБЛЕМНО-СИТУАЦІЙНІ ЗАВДАННЯ РОЗКРИТТЯ  
ЕКОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ЕКОНОМІЧНИХ ТА ПРАВНИЧИХ  
ДИСЦИПЛІН ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОЧАТКОВОГО РІВНЯ ЗНАНЬ**

[розроблено автором]

***I. Теоретичні питання.***

1. У чому суть правової системи управління державною політикою в сфері охорони довкілля?
2. Що таке екологічний менеджмент і які його основні функції?
3. Які громадські організації з охорони природи існують у вашому місті, регіоні?
4. Які з напрямів екополітики України відповідають стратегії ресурсозбереження і природоохорони?
5. Яким органом державного управління затверджуються ліміти на видобування корисних копалин?
6. Який порядок стягнення платежів за забруднення довкілля на об'єкти, що здійснюють на території України свою діяльність?
7. В чому полягає сутність екологізації виробництва?
8. Як Ви розумієте необхідність фінансової підтримки для економічного стимулювання природоохоронних засобів ведення господарської діяльності?
9. Чи існує зв'язок між економічним та екологічним знанням? Обґрунтуйте відповідь.
11. Які природні об'єкти мають статус, що природоохоронних і охороняються державою?



## *II. Проблемно-ситуаційні завдання.*

### **Завдання №1.**

Біля річки планується будівництво будинку відпочинку та птахофабрика. Яким чином мають бути розташовані ці об'єкти по відношенню до річки і чому?

### **Завдання №2.**

На сучасному етапі розроблено проекти, які перетворити великі міста в джерела виробництва сірковмісних сполук, зокрема, сірчаної кислоти. При утилізації 90% сірчистого газу, що викидається нині в атмосферу, можна одержувати до 170-180 тонн сірчаної кислоти на добу під час опалювального сезону. Яке значення для здоров'я людини має реалізація подібних проектів?

### **Завдання №3.**

Велика кількість сільськогосподарських угідь мають засолені ґрунти, надуючи йому лужності. Втім, при високій лужності ґрунту рослини погано ростуть, зумовлюючи зниження врожаю. Властиво, що ґрунтову сіль здатні нейтралізувати такі речовини як однопроцентний розчин уже використаної сірчаної кислоти, залізним купоросом та ін. Яке значення для природи має такий підхід ?

### **Завдання №4.**

У багатьох лісових господарствах дерева вирубують по певній технології: через кожні 10 або 12 років вирубують 8-10% загальної маси всіх стовбурів, намагаючись проводити вирубку взимку по снігу. Чи ефективною є така технологія і як вона впливає на збереження лісових угідь?

### **Завдання №5.**

Перед новорічними святами житель села, не маючи ліцензії, зрубав в сусідньому лісі ялину. Які на Вашу думку краще прийняти лісництву заходи по відношенню до порушника ?

### **Завдання №6.**

На міських вулицях значну частку в забрудненні атмосферного повітря вносить автомобільний транспорт. Які, на Вашу думку, повинні бути найбільш правильними заходи адміністрації міста з метою зниження цих забруднень?

### **Завдання №7.**

Як вчинити адміністрації міста при знесення старого житлового будинку в центрі? Віддати землю під забудову муніципального висотного будинку, посадити парк чи вигідно продати землю підприємцям і спрямувати кошти на міські потреби?

**Завдання №8.**

Через територію приватного володіння повинна пройти високовольтна лінія електропередачі. Як відомо, при будівництві ЛЕП створюється санітарна зона, відповідно, частина землі у власника повинна бути вилучена. Як це здійснюється в рамках правового поля? Що краще, власнику майбутньої ЛЕП купити цю землю чи взяти в оренду?

**Завдання №9.**

При перевірці діяльності акціонерного машиноремонтного товариства органами охорони навколишнього середовища було встановлено, що дане товариство систематично здійснює скидання стічних вод у водойму. При цьому вміст забруднюючих речовин у стічних водах перевищує встановлені нормативи. Які заходи юридичної відповідальності можуть бути застосовані до даного акціонерного товариства?

**Завдання №10.**

З метою розвитку системи особливо важливих охоронних природних територій постановою міської адміністрації затверджено схему їх розміщення. Для цього необхідно резервувати 34 земельні ділянки, серед яких є такі, що належать по праву власності підприємствам і приватним особам. Чи допустимим є на особливо важливих природоохоронних територіях створювати заповідники з правом вилучення земель у власників?

**Оцінка результатів:**

- від 1 до 34 балів – низький рівень;
- від 35 до 60 балів – достатній рівень;
- від 61 до 84 балів – середній рівень;
- від 85 до 100 балів – високий рівень.

**КАРТКА ОЦІНКИ ВОЛОДІННЯ ЗНАННЯМИ ТА ВМІННЯМИ ЩОДО  
ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІКО-  
ГУМАНІТАРНИХ КОЛЕДЖІВ (модифікована картка оцінки моральної  
вихованості за Грязновим І.О. [51])**

Просимо оцінити свій рівень знань та вмінь щодо формування моральних якостей у студентів в проблемному полі взаємовідносин «людина-природа». Виберіть цифру, яка, на вашу думку, більш точно відповідає оцінці досягнутого морального рівня, на основі наступної диференціації:

5 – показник розвинутий, чітко виражений, виявляється часто;

4 – показник помітно виражений, але виявляється не часто;

3 – показник виражений, але виявляється обмежено та неефективно

2- показник виражений слабо, у виявленнях більш характерною є негативна спрямованість;

1 – показник виражений дуже слабо, у виявленнях характерною є негативна спрямованість

<b>№</b>	<b>Показники</b>	<b>Оцінка (5, 4, 3, 2)</b>
1.	Володіння моральними знаннями для ефективного здійснення професійної діяльності	
2.	Здатність здійснювати самооцінку моральної вихованості	
3.	Усвідомлення ролі морального виховання для майбутньої професійної діяльності	
4.	Прагнення до вдосконалення знань та умінь екологічного світовідношення	
5.	Розуміння моральної цінності природи	
6.	Здатність до самоконтролю у ставленні до природи	

7.	Володіння емоціями та почуттями з метою формування позитивного ставлення до природи	
8.	Здатність впливу на друзів задля запобігання нанесення шкоди природі	
9.	Спроможність активного виступу на захист навколишнього середовища	
10.	Формування взаємовідносин з природою, що базуються на розумінні рівноправності та рівноцінності всього живого	
11.	Ровиток морально-духовних аспектів ставлення людини до живої і неживої природи	
12.	Організація діяльності з охорони природи	
13.	Обґрунтованість поглядів в морально-етичному ставленні людини до природи	
14.	Усвідомлення морального обов'язку пов'язаного з ідеєю цілісності екосистем	
15.	Формування екологічної відповідальності на засадах єдності біологічної еволюції і соціального прогресу	
16.	Прагнення до гармонійних відносин у взаємодії "людина - природа";	
17.	Здатність до формування почуттів любові та співчуття до природи	
18.	Усвідомлення необхідності обмеження антропогенного впливу на природу	
19.	Володіння екологічно орієнтованими етичними теоріями	
20.	Прагнення до вдосконалення природньої багатоманітності на засадах коеволюційного шляху розвитку людини та природи.	

**МОДИФІКОВАНА МЕТОДИКИ «РОЗВИТОК МОЄЇ  
ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ»**

**(А.Сидельковський) [145]**

**Інструкція.** Необхідно серед вказаних тверджень еколого-природничого характеру вибрати власний варіант особистісного відношення. З цією метою передбачено три варіанти відповідей із зазначенням відвідної кількістю балів, зокрема: «повністю погоджуюсь» – 3 б., «не впевнений» – 2 б., «не знаю» – 1 б., не погоджуюсь 0 б., до тверджень природничо-екологічного характеру. Отримана сума балів уможлиблює визначення певних рівнів сформованості екологічної свідомості від дуже низького до високого.

№	Твердження	Особистісне відношення до твердження			
		Погоджуюсь	Не впевнений	Не знаю	Не погоджуюсь
1	Вищу цінність представляє людина				
2	Людина розумна, а тому несе відповідальність				
3	Необхідно зберігати природу заради неї самої				
4	Немає нічого страшного в тому, що я зачинив комара				
5	Автомобільні магістралі завдають шкоди природі, але без них людина обійтися не може, тому іншого виходу немає, як продовжувати їх будувати				
6	Збережемо природу для наших дітей				
7	Безсумнівно, все приносить шкоду природі не може бути цінним				
8	Людина розумна, а тому володіє деякими привілеями у світі природи				
9	Відносини природи і людини повинні бути				

	взаємовигідний				
10	Природа-це навколишнє середовище				
11	Палиця в руках мавпи-ось де виток екологічного криза				
12	Екологічна криза-породження науково-технічного прогрес				
13	Тварини і рослини необхідно зберігати для майбутніх покоління				
14	Для виходу з екологічного глухого кута необхідне створення екологічно чистих виробництв, прийняття природоохоронних законів, контроль за технологіями				
15	Природа-це світ єдності і неповторності природних об'єкт				
16	Природа корисна для людини				
17	Необхідно контролювати, щоб забрудненість навколишнього середовища була в межах норм.				
18	В цьому запорука екологічного благополуччя				

Складіть всі отримані бали:

менше 18 балів – низький рівень;

від 19 до 37 балів – достатній рівень;

від 38 до 50 балів – середній рівень;

понад 50 – високий рівень

## ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ПЕРЕВІРКИ ПОЧАТКОВОГО РІВНЯ ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНИХ УМІНЬ

[розроблено автором]

### Задача № 1.

1. Внаслідок дисиміляції у клітинах утворилося 5 молів молочної кислоти і 27 молів  $\text{CO}_2$ .

Визначити:

- а) скільки всього молів глюкози витрачено;
- б) скільки з них піддалося тільки повному і скільки неповному розщепленню;
- в) скільки АТФ при цьому синтезовано і скільки енергії акумульовано;
- г) скільки молів  $\text{O}_2$  витрачено на окислення утвореної молочної кислоти.

### Задача № 2

У процесі дисиміляції в тканинах людини розчепилося 6 моль глюкози з яких з яких повного розщеплення зазнала лише половина.

Визначити:

- а) скільки грамів  $\text{CO}_2$  утворилося в організмі людини;
- б) скільки молів АТФ утворилося в тканинах людини;
- в) скільки енергії акумульовано у макроергічних зв'язках АТФ.

### Задача № 3.

У процесі дисиміляції в тканинах утворилися 220г  $\text{CO}_2$  та 450г  $\text{C}_3\text{H}_6\text{O}_3$ . Як відбувалось розщеплення глюкози? Визначте, скільки енергії акумульовано в АТФ.

### Задача № 4.

У процесі дисиміляції пройшло розщеплення 17 молів глюкози, з яких кисневому розщепленню піддалися 3 молі.

Визначити:

- а) скільки молів молочної кислоти і  $\text{CO}_2$  при цьому утворилося;

- б) скільки молів АТФ при цьому утворено;
- в) скільки енергії і в якій формі акумульовано в цих молекулах АТФ;
- г) скільки молів кисню витрачено на окислення утвореної при цьому молочної кислоти.

#### **Задача № 5.**

У процесі дисиміляції в тканинах відбулося розщеплення в 6 молів глюкози, з яких повному розщепленню піддалася тільки половина. Визначте скільки грамів молочної кислоти і вуглекислого газу утворилося в наслідок реакції. Скільки молів АТФ утворилось, яка кількість енергії і в якому вигляді акумульовано в ній ?

#### **Задача № 6.**

М'язи ніг людини під час бігу за 1хв. витрачають 24 кДж енергії. Скільки всього грамів глюкози використають м'язи ніг за 25 хв. бігу, якщо половина часу відбувається повне окислення глюкози, а другу половину – безкисневе розщеплення?

#### **Задача № 7.**

На розумову роботу за 1 хв витрачається 10 кДж енергії. Учень розв'язував біологічну задачу протягом години і тридцяти секунд. Яка кількість глюкози зазнала дисиміляції в організмі, якщо 20% її розщепилось анаеробно, а залишок – повністю?

#### **Задача № 8.**

Яку відстань може пробігти спортсмен зі швидкістю 25 км/год без приймання їжі, якщо маса глюкози в м'язах, яка може бути використана, дорівнює 500 г? половина цієї глюкози зазнає повного розщеплення, а половина – безкисневого. Витрата енергії становить 30 кДж/год.10. На роботу м'язів протягом 1 хв. потрібно 20 кДж енергії.

#### **Задача № 9.**

При виконанні вільних вправ м'язи обох рук за 1 хв. витрачають 12 кДж енергії. Визначте:

- а) скільки всього глюкози витратять м'язи рук за 10 хв., якщо кисень



доставляється кров'ю до м'язів у достатній кількості;

б) чи накопичується в м'язах молочна кислота.

#### **Задача № 10.**

Під час плавання протягом 30 хв плавець витратив 720 кДж енергії. Скільки часу він зможе плисти з такою ж витратою енергії, якщо в його організмі розщепилося 720 г глюкози, половина якої засвоїлась повністю?

#### **Задача №11.**

На основі закону Авогадро і знань про молярний об'єм газів, визначте скільки літрів  $O_2$  (за нормальних умов) потрібно організму людини для повного розщеплення 250 г глюкози і скільки літрів вуглекислого газу при цьому виділилося?

#### **Задача № 12.**

Яку відстань може пробігти спортсмен із швидкістю 25 км/год без прийняття їжі, якщо кількість глюкози, яка може бути використана в м'язах, рівна 500 г? Половина цієї глюкози зазнає повного розщеплення, а інша половина – безкисневого. Витрати енергії становлять 30 кДж/хв.

#### **Задача № 13.**

Бігун витрачає 24 кДж енергії за 1 хв бігу. Яка маса глюкози потрібна для забезпечення м'язів енергією протягом години, якщо протягом 20 хв у його організмі відбувається повне засвоєння глюкози, а протягом 40 хв – не повне ?

#### **Задача № 14.**

Людина працювала з навантаженням 1 год. Скільки глюкози в м'язах засвоїлось, якщо половина її зазнала анаеробного, а половина повного розщеплення?

#### **Оцінка результатів:**

від 1 до 34 балів – низький рівень;  
 від 35 до 60 балів – достатній рівень;  
 від 61 до 84 балів – середній рівень;  
 від 85 до 100 балів – високий рівень.

**КОМПЛЕКС СИТУАЦІЙНО-ПРОБЛЕМНИХ ЗАДАЧ  
ПРАКТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ  
ПОЧАТКОВОГО РІВНЯ УМІНЬ**

**Задача № 1.**

У 2002 році за даними Департаменту з охорони навколишнього середовища в одній з областей у 112 сільськогосподарських підприємствах сільськогосподарської зони було накопичено понад 200 тонн заборонених і непридатних до використання гербіцидів і пестицидів. Через недогляд інженера райсільгосптехніки в одному з районів трапилося руйнування складу добрив. Внаслідок цього в ґрунт і довколишнє водоймище потрапили речовини високої токсичності. Забруднення прилеглих територій перевищувало гранично допустимі концентрації (ГДК): по з'єднаннях ртуті в середньому в 50 разів, миш'яку - в 15, хлорорганічних сполук - до 3000. Починаючи з цього часу у жителів цього населеного пункту було зафіксовано погіршення здоров'я, притаманне для отруєння даними сполуками.

Як кваліфікувати подію порушення з точки зору природоохоронного законодавства? Які дії в рамках правового поля повинні вжити жителі довколишніх будинків по відношенню до головного інженера райсільгосптехніки?

**Задача № 2.**

Електроенергія є одним з найважливіших умов забезпечення життєдіяльності сучасного людства. А основними джерелами отримання електроенергії для побутових і технічних потреб є ТЕС і котельні. Втім, ці способи мають масу недоліків. Одним з найбільш серйозних є забруднення повітряного середовища диоксидами вуглецю і сірки, оксидами азоту, вуглеводами, які негативно впливають на здоров'я людей. Закриття підприємств унеможливує опалення будівель, тоді при їх звичній діяльності відбувається забруднення навколишнього середовища.

Які можливі шляхи вирішення даної проблемної ситуації? Яка повинна бути санітарно-захисна зона таких підприємств?

**Задача № 3.**

Уявіть собі, що Ви директор лісопромислового комплексу і збираєтеся розширити виробництво. Перед Вами одночасно виникає кілька проблем, пов'язаних зі збільшенням обсягу виробництва, підвищення кваліфікації фахівців, підвищенням якості продукції і заробітної плати. Втім необхідна побудова очисних споруд, які коштують дорого. А тому з прибутковістю та підвищенням зарплати доведеться деякий час почекати. Як керівнику

вирішити цю дилему? До яких екологічних наслідків призведе скидання неочищених вод? Як оцінити завдану природі шкоду?

#### **Задача № 4.**

В одному з населених пунктів, де знайшли поклади нафти було розроблено проект щодо побудови нафтопереробного комплексу. Це дає можливість створити нові робочі місця, розвивати інфраструктуру району. Натомість, громадськість захвилювалася, почалися мітинги і виступи проти будівництва. Підстави були наступні. Доведеться вирубувати ліси, щоб очистити територію для будівництва, діяльність заводу призведе до значного забруднення навколишнього середовища. Тому ті блага, які обіцяють району можуть призвести до значних проблем.

Розробіть проект підприємства. Проведіть екологічну експертизу проекту.

#### **Задача № 5.**

Перед новорічними святами житель селища, не маючи ліцензії, самовільно зрубав у сусідньому лісі кілька молоденьких сосонок для прожу. Лісництво зажадало відшкодування збитку і звернулося з позовом до суду.

До якого типу порушень віднести дії жителя? Що таке ліцензія? Як її в разі потреби отримати? Який порядок процедури?

#### **Задача № 6.**

У виробничій діяльності використовуються джерела радіоактивних випромінювань: в геофізиці, при контролі зварних швів трубопроводів, в медицині для лікування злоякісних пухлин, для знезараження одноразових шприців, в авіації і т.д. Джерела зберігаються в спеціальних контейнерах.

Який знак зображують зазвичай на контейнері, щоб попередити про небезпеку?

Термін служби джерел два роки. За правилами техніки безпеки відпрацьовані джерела повинні бути поховані в спеціальному сховищі, так як мають досить потужні залишки випромінювання. Однак, через незнання або недбалості цього іноді не роблять, і відпрацьоване джерело може опинитися в зовсім невідповідному місці. Опишіть свої дії в разі, якщо Ви виявили таке джерело.

#### **Задача № 7.**

Проходячи повз смітники Ви помітили залізні бочки на яких був зображений знак радіоактивності. Що це за знак? Про що він попереджає? В які інстанції необхідно звернутися за роз'ясненням, чому бочки опинилися на міському звалищі? Яку міру відповідальності має понести підприємство, що викинуло бочки?

#### **Задача № 8.**

Адміністрація одного з районів вирішила створити на своїй території заповідник місцевого значення. В які інстанції вона повинна звернутися з

проханням дати висновок з цього питання? Хто і в якому порядку приймає рішення про відкриття нових заповідників?

В кінцевому підсумку заповідник був відкритий. Які функції він повинен виконувати? Які види тварин і рослин необхідно віднести до тих, які охороняються? Хто повинен взяти на себе витрати на його утримання?

### **Задача № 9.**

Проїжджаючи по дорозі, прокладеній через заповідник, автомобіль збив

косулю, яка відноситься в цьому регіоні до відновлюваних видів та зник. Але номер автомобіля встигли запам'ятати грибники, що виходили з лісу. Вони повідомили в міліцію про цю подію. Які дії повинна зробити міліція щодо автомобіліста? Як має відреагувати на цю подію управління мисливського господарства? Заходи якої відповідальності (адміністративної, цивільної, кримінальної) необхідно застосувати до автомобіліста?

### **Задача № 10.**

В одному з населених пунктів росте безліч квіткових трав'янистих рослин, які занесені до Червоної книги. До них відносяться венерин черевичок, купальниця, калитка, латаття, конвалія травнева, лілія кудрява, півонія - мар'їн корінь та інші. В кінці весни і початку літа можна побачити людей, що продають букети цих квітів.

Як себе повинні вести правоохоронні органи по відношенню до таких «квітникарям»? Які заходи до них слід застосувати?

### **Оцінка результатів:**

- від 1 до 34 балів – низький рівень;
- від 35 до 60 балів – достатній рівень;
- від 61 до 84 балів – середній рівень;
- від 85 до 100 балів – високий рівень.

## **ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ПЕРЕВІРКИ ПОЧАТКОВОГО РІВНЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО ФАХУ**

### **Завдання № 1.**

У міському сквері місцевими жителями були виявлені облиті сірчаною кислотою дерева і чагарники. Як стало відомо пізніше, вночі до скверу під'їхала цистерна з сірчаною кислотою і хтось облив дерева зі шланга. Був відзначений їдкий запах, бродячих собак рвало.

В ході слідства було встановлено, що дерева були знищені будівельною компанією, яка мала намір розмістити на місці скверу новобудову, але дозволу на будівництво отримати їй не вдалося, так як сквер був єдиною рекреаційною зоною в районі.

До якої відповідальності мають бути притягнуті винні особи ?

### **Завдання № 2.**

На військовому аеродромі 10 років відбувався скид залишився гасу з баків військово-повітряних суден безпосередньо на місцях стоянки, внаслідок чого 1000 т палива потрапили в ґрунт. При проведенні будівельних робіт на території селища, розташованого поруч з аеродромом, з ґрунту було відновлено 100 т застояного гасу.

Як можна кваліфікувати дану ситуацію?

### **Завдання № 3.**

Група туристів зупинилася на нічліг в лісі. Для спорудження куреня і розведення багаття ними було зрубано шість беріз, пошкоджені інші дерева і чагарники. Визначте вид відповідальності за вчинені дії туристів.

### **Завдання № 4.**

Громадянин Степанюк придбав будинок в селі Ковилкино і зайнявся вирощуванням овочевих культур. Він не міг натішитися на величезні смачні овочі, які виростили на його ділянці. Але коли почув від сусідів, що величезні

розміри овочів можуть бути наслідком впливу радіації, занепокоївся і звернувся до територіальних органів екологічного контролю за інформацією. Однак необхідну інформацію йому надати відмовилися.

Як слід кваліфікувати дане правопорушення?

#### **Завдання № 5.**

Директор підприємства прийняв рішення про перевезення небезпечних відходів з порушенням встановлених для таких випадків правил. При транспортуванні сталася аварія і небезпечні відходи потрапили в навколишнє середовище, викликавши масову загибель тварин у зоні зараження.

Як слід кваліфікувати дане діяння?

#### **Завдання № 6.**

Директор товариства з обмеженою відповідальністю «Ксенод» Павлов, організував розробку вугільних пластів без отримання відповідної дозвільної документації. З січня по травень 2007 р було видобуто понад 77 тис. Т чорного золота, сума доходів склала 677 тис. 160 рублів.

Який відповідальності підлягає Павлов?

#### **Завдання № 7.**

Через аварію на підприємстві «Хімпром» відбулося скидання фенолу в річку. Протягом тижня близько 150 тис. Жителів міста вживали отруєну фенолом воду, чим було завдано шкоди їх здоров'ю.

В інтересах міста і громадян прокурор пред'явив позов підприємству «Хімпром».

Визначте міру юридичної відповідальності винних осіб.

#### **Завдання № 8.**

Яку мінімальну кількість дерев необхідно посадити, щоб знешкодити промислові викиди вуглекислого газу в атмосферу?

За 1 добу викидається 3,12,24,48 тонн отруйної окису вуглецю (чадного газу), а 1 дерево переробляє за 1 добу 2,5 кг отруйної окису вуглецю.

### **Завдання № 9.**

У місті проживає 100 тис. людей. Яку площу повинні займати ліси навколо цього міста, щоб їх вистачило для забезпечення населення киснем і для поглинання вуглекислого газу, який виділяється при диханні?

Примітка:

а) в сонячний день 1 га лісу поглинає 240 кг вуглекислого газу і виділяє 200 кг кисню;

б) на добу 1 людина при звичайних умовах поглинає в середньому 600 грам кисню і виділяє 750 грам вуглекислого газу.

### **Завдання № 10.**

Проведені в останні роки дослідження показали, що до 70 % сільгосппродукції і продуктів харчування містили різну кількість шкідливих для здоров'я людини речовин. Найбільш небезпечними з них були пестициди - хімічні препарати для боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин. Пестициди здатні викликати ті чи інші порушення діяльності організму людини. Багато з них є алергенами.

До яких наслідків це може призвести?

### **Оцінка результатів:**

від 1 до 34 балів – низький рівень;

від 35 до 60 балів – достатній рівень;

від 61 до 84 балів – середній рівень;

від 85 до 100 балів – високий рівень.

## КОМПЛЕКСНІ ЗАВДАННЯ КІНЦЕВОГО ОЦІНЮВАННЯ ЕКОЛОГО- БІОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

[розроблено автором]

I. Підберіть з графи «Б» визначення та тлумачення, які відносяться до відповідної категорії граfi «А».

А	Б
<p style="text-align: center;"><b>I</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. органела;</li> <li>2. плацента;</li> <li>3. сукулент;</li> <li>4. патогенність;</li> <li>5. сегментація;</li> <li>6. патогенність</li> </ol>	<p>а) рослина з соковитими м'ясистими листками (агава, алое) або стеблом (кактус): легко витримують високі температури повітря, але не стійкі до зневоднення;</p> <p>б) орган, що забезпечує зв'язок між організмом матері й зародком під час внутрішньоутробного розвитку;</p> <p>в) властивість хвороботворних або паразитарних організмів спричиняти інфекційні захворювання інших істот;</p> <p>г) розчленування тіла на послідовно розташовані ділянки;</p> <p>д) властивість хвороботворних або паразитарних організмів спричиняти інфекційні захворювання інших істот;</p> <p>е) постійні утворення, структури в клітині для виконання певної роботи, функції.</p>



<p style="text-align: center;"><b>II</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. індуктор;</li> <li>2. ектодерма;</li> <li>3. геронтологія;</li> <li>4. ген;</li> <li>5. ентодерма;</li> <li>6. вакуолі.</li> </ol>	<p>а) галузь медико-біологічної науки, яка вивчає закономірності старіння організмів;</p> <p>б) структурна і функціональна елементарна одиниця спадкової інформації, що є ділянкою молекули ДНК, яка контролює виникнення будь-якої ознаки в будь-яких умовах середовища;</p> <p>в) у багатоклітинних тварин – один з шарів тіла зародка;</p> <p>г) порожнини в протоплазмі клітини, заповнені клітинним соком з включеннями. У деяких одноклітинних тварин виконують функції травлення та виділення;</p> <p>д) зовнішній зародковий листок, один з трьох (або двох) шарів тіла зародка багатоклітинних тварин, що дають початок різним тканинам і органам;</p> <p>е) збудник, речовина, що стимулює вироблення ферменту, перебуваючи в середовищі, яке оточує організм.</p>
---	--

## II. Розкрийте сутність понять:

1. Нуклеотиди

---



---

2. Рибосоми

---



---

3. Лігнін

---



---

4. Прокаріоти

---



---

5.Мембрана

---

---

6.Тонопласт

---

---

7.Плазмодесми

---

---

8.Глікокалікс

---

---

9.Хлоропласти

---

---

10.Дезоксирибоза

---

---

**III. Як співвідносяться між собою поняття:**

- а) «білки», «ферменти» «апоферменти»;
- б) «жири», «клітина», «мембрана»;
- в) «ліпіди», «молекули», «жирні кислоти»;
- г) «тканина», «орган», «система органів»;
- д) «природа», «біосфера», «середовище».

**IV.Тестові завдання.**

**Два брати мають I і IV групи крові, їхні батьки мають групу крові:**

- а) IV і I;
- б) II і III;
- в) обидва I;

- г) обидва IV;
- д) діти мають різних батьків.

**У багатьох рослин з червоними пелюстками квіток у стебла є червоний пігмент, а в рослин з білими пелюстками квіток стебло чисто біле. Це можна пояснити:**

- а) мутаціями;
- б) взаємодією генів;
- в) модифікаційною мінливістю;
- г) множинною дією гена;
- д) взаємодією неалельних генів.

**Для зчеплення генів характерним є:**

- а) воно абсолютне;
- б) властиве генам, розташованим в одній хромосомі;
- в) властиве генам, розташованим у різних хромосомах;
- г) порушується в процесі кросинговеру під час мейоз;
- д) частота виникнення гамет з перекомбінацією ознак визначається генотипом і відстанню між генами, розташованими в одній хромосомі.

**Зчеплення генів є не абсолютним у зв'язку з:**

- а) розходженням гомологічних хромосом під час мейозу;
- б) кросинговером і обміном ділянками гомологічних хромосом під час мейозу;
- в) мутаційними змінами хромосом;
- г) руйнуванням веретена поділу під час мейозу;
- д) обміном генами, локалізованими в негомологічних хромосомах.

**Новоутворення в нормі при схрещуванні пов'язані з:**

- а) мутаціями;

- б) взаємодією алельних генів;
- в) модифікаційною мінливістю;
- г) множинною дією гена;
- д) взаємодією неалельних генів.

**Зміна статі в онтогенезі в деяких риб і земноводних може бути зумовлена впливом:**

- а) цитоплазматичної спадковості;
- б) умов навколишнього середовища;
- в) ферментів;
- г) позаядерних генів;
- д) гормонів.

**Що ви розумієте під сталим розвитком?**

- а) розвиток цивілізації на основі технологічного прогресу;
- б) розвиток, за якого відбувається постійний перерозподіл у світі між країнами, що розвиваються, і високо індустріальними країнами мінеральних, біологічних, трудових, земельних, водних і матеріальних ресурсів;
- в) розвиток, в основу якого покладено ідею “виживає мудріший і сильніший”;
- г) розвиток з урахуванням господарської ємності біосфери за принципами еколого-економічної збалансованості людської діяльності;
- д) нарощування валового продукту.

**Оцінка результатів:**

- від 1 до 34 балів – низький рівень;
- від 35 до 60 балів – достатній рівень;
- від 61 до 84 балів – середній рівень;
- від 85 до 100 балів – високий рівень.

**ВИХОВНИЙ ЗАХІД «ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖКА»****[66]**

Екологічна стежка (пізнавальнотуристична стежка) – облаштовані та особливо охоронювані прогулянковопізнавальні маршрути, створювані з метою екологічної освіти населення через встановлені за маршрутом інформаційні стенди. Зазвичай такі стежки прокладають по зонах організованого туризму, в національних парках, ландшафтних заповідниках. Наприкінці 80-х років в Україні закладено першу навчальну екологічну стежку. З цього часу ця доступна і цікава форма екологічної освіти в природі набула широких масштабів, переважно на великих територіях природно-заповідного фонду – у Карпатському та Шацькому національних парках, природних заповідниках Криму, навколо великих міст Києва, Львова тощо.

*Мета, завдання, призначення екологічної стежини.* Екологічна стежка – це звичний маршрут екскурсій. Основне призначення стежки включає такі взаємопов'язані компоненти, як рекреація, навчання і виховання.

Створюється екологічна стежка для проведення навчальної і виховної роботи з питань охорони природи, з метою виховання екологічно грамотної культури поведінки людини в оточуючому середовищі.

Це своєрідна навчальна лабораторія в природних умовах. Особливо є перспективною формою природоохоронної пропаганди екологічні стежини, коли вони створені на природоохоронних територіях. Саме така форма природоохоронної освіти є надзвичайно ефективною. По-перше, вона проходить не в процесі обов'язкового заходу, а в безпосередньому процесі спілкування з дикою природою. По-друге, природне середовище позитивно впливає на всі органи чуття та емоційний стан.

*Основні завдання екологічної стежки:*

- ознайомлення відвідувачів з об'єктами живої і неживої природи;
- розробка та проведення у відповідних пунктах стежки теоретичних та практичних занять, конкретної природоохоронної роботи;

- пропагування природоохоронних заходів, інформування про види рослин і тварин, пам'ятки природи, культури, що трапляються на заданому маршруті.

Перед початком екскурсії обов'язково проводить інструктаж з безпеки життєдіяльності та правила поведінки в природі. Основними з них є:

- не сміти, доведеться прийти сюди знову;
- не пали вогнищ, бо на поверхні ґрунту і в ґрунті є живі істоти;
- не ламати гілок дерев і кущів, не рвати квітів;
- не знищувати будь-яких представників фауни; - не руйнувати мурашників та гнізд птахів;
- не користуватися радіоприймачами та магнітофонами, не кричати.

Не зважаючи на ці суворі правила поведінки на стежці, вона потребує постійної уваги з боку відвідувачів. На маршрутах стежки потрібно періодично прибирати сміття. Екологічні цілі та завдання екологічної стежини:

- показ краси природи рідного краю;
- визначення антропогенного впливу на довкілля;
- виховання дбайливого ставлення до довкілля;
- розробка мініпроектів можливої ліквідації забруднень на екостежині;
- формування вмінь і навичок розв'язання екологічних проблем.

Значення екологічної стежки: - проведення пропагандистської роботи з питань охорони природи; - екологічні екскурсії; - спостереження; - дослідження; - відпочинок (дорослих і дітей) з обмеженим розпалюванням вогнищ, купанням, використанням води як питної. Опис маршруту: протяжність – 2 км; час проходження–2–2,5 год; зупинок–9; початок стежки і кінець стежки.

Подорож стежкою передбачена пішим маршрутом. Відомості про оточуюче середовище. Маршрут стежки включає такі об'єкти: заплавні луки, річки, джерело, кар'єр, болото, мішаний та хвойний ліси, парк, меморіал. Стан екологічної стежки: задовільний, добрий, відмінний.

На екологічній стежці заборонено:

- забруднення водоймища й прибережної зони;
- зривання квітучих трав, ламання гілок дерев для розпалювання вогнищ. Формування в закладі освіти компетентності екологічної культури та здорового життя:

- руйнування мурашників гнізд для птахів;
- голосно кричати;
- мисливство у зоні заказника.

Короткий опис екскурсійних об'єктів.

Загальна довжина екологічної стежки 2 км. Середня тривалість однієї екскурсії 2 – 2,5 години. Маршрут екологічної стежки проходить ділянками рівного і горбистого рельєфу, відкритого простору і з лісовими стежками. Станція «Заплавні луки». Вивчається біогеоценоз луків. Станція знаходиться на території Рівненського природного заповідника. Встановлено щит лісовим заготівельним господарством. Станція «озеро Біле». Вивчається водойма: зміни берегів, склад води, вплив течії на руйнування берегів тощо. Станція «Джерело». Вихованці п'ють джерельну воду. При необхідності приймають участь у благоустрої джерела. Станція «Болото». Вивчається біогеоценоз болота. Станція «Кар'єр». Студенти розглядають розріз ґрунтового шару, спостерігають за розміщенням гірських порід, у шарах крейди знаходять тверді залишки белемнітів та різних моллюсків. А також крейдянні відслонення облюбувала рослина, яка занесена до Червоного обласного списку – це Тирлич Хрещатий (*Gentiana cruciata*). Станція «Мішаний ліс». Проводимо екскурсії зимові, осінні та весняні з метою вивчення сезонних явищ у житті рослин і тварин. Педагогічний процес має відповідати особливостям розвитку та саморозвитку в студентів екологічної культури, яка спрямовується на формування особистісних якостей: чутливості, спостережливості, допитливості, розсудливості, відповідальності, самостійності, креативності.

**ВИХОВНИЙ ЗАХІД «ДЕНЬ ВОДИ»**

[77]

**Ведуча**

Послухай, як струмок дзвенить,  
як гомонить ліщина,  
З тобою всюди, кожна мить  
говорить Україна  
Послухай, як трава росте, напоєна дощами,  
І як веде розмову степ з тобою колосками.  
Послухай, як вода шумить,  
і Стир до моря лине,  
З тобою всюди, кожна мить  
Говорить Україна!

**Ведучий**

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй у 1992 році  
прийняла важливе рішення – щороку 22 березня відзначати Всесвітній день  
охорони водних ресурсів. І сьогодні, в переддень цього свята його  
відзначають  
вся наша планета, наша Україна і наша синьоока Волинь – край озер, край  
лісів,  
край річок.

**Ведуча**

Щасливі ми, бо нас єднає мрія:  
Допоки б'ється серце і живе надія,  
Блакитну Землю цю нащадкам передати,  
І хай радіє з нами Україна-мати

**Ведучий**

Спільна мрія про захист і збереження чистих джерел, турбота про



благоустрій нашого міста, про здоров'я лучан вже не вперше об'єднала представників міської влади, обласних та міських установ, покликаних виконувати цю святу місію, і нас, студентську молодь древнього Луцька.

### **Ведуча**

Ми запрошуємо на сцену людину, залюблену у наше місто, людину, з ініціативи якої ми, студенти, нерідко виходимо у парки, сквери, на береги річок, щоб допомогати рятувати, очищати, прибирати, озеленювати наше місто.

**Слово – раднику міського голови з питань міського середовища**

**Олені Пінчук.**

**(Виступ Олени Пінчук)**

### **Ведуча**

Лелеки вгорі, внизу – лепеха й жабуриння,

Ліси і лісочки, озера й озерця дрібні.

Цей клаптик землі – як наповнена

скарбами скриня -

Не знаєш ніколи, що знайдеш на самому дні.

Десь пісня столітня

проб'ється крізь гуркіт модерну,

десь барва заблисне на вишитім рукаві,

Пригостить узлісся плодами дикого терну,

Джерельце в'юнке заворушиться у траві.

То раптом відкриється зору незнане болітце,

Сотворене Богом із виводком диких качат.

Усе це – Волинь, моє благовісне Полісся.

На ньому і досі Всевишнього райська печать.

### **Ведуча**

Дуже важливо, що маємо ми сьогодні найчистішу питну воду на Україні, яка дає нам життєдайну силу.

### **Ведучий**

Повірте, що є ще у нашому краю  
 І трави, і роси, і дощ – грибосій,  
 І в сонячних променів є ще орбіта,  
 І мальви цвітуть, вірні долі своїй,  
 Як добре, що нині все маємо все це,  
 Як страшно, що можна  
 Все це загубить.

### **Ведуча**

Контроль за тим, щоб наше місто було охайним, вода – чистою, лучани  
 – здоровими, веде санітарна служба нашого міста та області.

**(Слово має виконувач обов'язків головного санітарного лікаря  
 Рівненської області Романа Сафонова)**

### **Ведуча**

Б'є живе джерело від коріння до брості,  
 Від клітини – до мислі – матерії рух,  
 Від річок і джерел і до крил в високості,  
 Що з людських починається розуму й рук.

### **Ведучий**

Починається тут  
 Щедра Світязя повінь,  
 Що в душі ріднокраю ніколи не вмере,  
 Так із перших краплин материнської мови  
 Буйне море Вітчизни початок бере.

**(Слово має начальник Рівненського гідрометцентру Богдан Масовець)**

### **Ведучий**

Ні, я не гостем прийшов сюди вранці  
 На запашну із рум'янком траву,  
 Тут мого серця забилося джерельце.  
 Тут моя хата. Тут я живу.

Щороку, 22 березня ми відзначаємо Всесвітній день води. Саме цей

день є трампліном для росту свідомості в питаннях використання води, стимулом для організації дебатів і фокусування уваги на небезпеках, що несуть неадекватний доступ до води й умов санітарії.

Цей день для того, щоб кожен пригадав уроки життя, коли вода ставала недоступною хоча б на короткий час і не допускав помилок, що ведуть до її зникнення.

Ми не повинні бути байдужими.

«Добро починається з тебе» - так називається конкурс, який об'єднав громадсько активну молодь України, де ми постійно ділимося своїм досвідом екологічної діяльності з однодумцями.

Якщо і вам мріється очистити всі води Землі від побутових, промислових, сільськогосподарських, транспортних відходів і залишити життєдайною блакить річок і озер, джерельну воду криниць нащадкам, починаймо діяти разом.

### **Ведуча**

Блакитна планета – наш поклик життя,

Природної злагоди, згоди.

Блакитна планета – то щем й почуття

Людини, Душі і Природи.

### **Ведучий**

Блакитна планета судилась мені

Від космосу і до краплини,

Блакитна планета – розливи Землі,

Живий водограй України.

(Пісня «Водограй» - дует)

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про  
апробацію результатів дисертації**

**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

*Навчальні посібники*

1. Трофімчук Н. В. Екологія: навчально-методичний посібник. Рівне: НУВГП, 2016. 124 с.

*Статті у фахових виданнях України*

2. Трофімчук Н.В. Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів засобами інтегративного підходу. *Педагогічні педагогіка науки: теорія та практика: зб. наук. праць Запорізький національний університет*. № 2 (38), 2021. С. 197-205.

3. Трофімчук Н. В. Компонентна структура екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів. *Педагогічні науки: зб. наук. Праць Херсонського державного університету*. № 96, 2021. С. 75-82

4. Трофімчук Н. В. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу. *Інноваційна: зб. наук. праць Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. № 38, 2021. С. 192-196.

5. Трофімчук Н. В. Методологія формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. №41. Том 3, 2021. С. 238-245.

6. Залужна А. Є., Трофімчук Н. В. Екологічна культура особистості як актуальна філософсько-педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*. № 6 (120), 2022. С. 251-260.

*Статті в іноземних наукових періодичних виданнях*

7. Трофімчук Н. В. Структурно-функціональна модель формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу. *Art Culturology. Ekonomik sciences. Philological sciences. Pedagogical sciences. Colloquium-journal*. №24 (111), 2021. С.55-60.

*Опубліковані праці апробаційного характеру*

8. Трофімчук Н.В. Теоретико-методологічні засади філософсько-педагогічного осмислення феномена екологічної культури. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії*: Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конфер. Рівне, 2017. С. 233-235.

9. Трофімчук Н.В. Екологічна культура студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів у контексті інтегративного підходу. *Людина у світі духовної культури*. Всеукраїнська студентська науково-практична конференція (Рівне, 16 травня 2019 року). Зб. тез конференції: НУВГП. Рівне: Національний університет водного господарства та природокористування, 2019. С. 97-99.

10. Трофімчук Н.В. Оксфордські дебати у контексті методологічних засад формування екологічної культури студентів. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії*: Матеріали IX. Всеукр. наук.-практ. конф. Рівне, 2019. С. 214-217.

11. Трофімчук Н.В. Екологічна культура людини у контексті сучасних глобалізаційних викликів. *Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень*: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 9-10 липня 2021. С. 70-71.

12. Трофімчук Н.В. Екологічні взаємовідносини людини із навколишнім середовищем. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні*: зб. тез наук. робіт учасників міжнар.наук.-практ. конф. Львів: «Львівська Педагогічна Спільнота», 27-28 серпня 2021. С. 42-45.

13. Трофімчук Н.В. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів засобами реалізації інтегративного підходу. *Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук: зб. тез наук. Робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: «Південна фундація педагогіки», 13-14 серпня 2021. С. 94-98.*

14. Трофімчук Н.В. Формування екологічної культури та екологічної компетентності студентів засобами реалізації інтегративного підходу. *Теорія і практика сучасної науки: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. Київ: МЦНІД, 19-20 серпня 2021. С. 21-22.*

15. Трофімчук Н.В. Екологічна стежка як модель формування культури студентів засобами інтегративного підходу. *Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи: зб. тез доповідей міжнар. Наук.-практ. конф. Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 37-42.*

16. Трофімчук Н.В. Особливості формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу у процесі викладання біології. *Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії: зб. тез міжнар. наук.-педаг. конф. Харків. 10-11 вересня 2021. С. 37-40.*

17. Трофімчук Н.В. Умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на основі реалізації інтегративного підходу. *Педагогіка та психологія сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії: зб. наукових робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Одеса. 15–18 жовтня 2021. С. 28-30.*

*Опубліковані праці, що додатково відображають  
результати дослідження*

18. Трофімчук Н.В. Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи з дисципліни «Біологія» для студентів циклу загальноосвітньої підготовки. Рівне: НУВГП. 2016. 63 с.

19. Трофімчук Н.В. Методичні матеріали з дисципліни «Біологія» для студентів циклу загальноосвітньої підготовки. Рівне: НУВГП. 2016. 50 с.

## Додаток Ф

### Відомості про апробацію результатів дисертаційного дослідження

1. VII Всеукр. наук.-практ. конфер. «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії», м. Рівне. 7 грудня 2017 року. Тема доповіді: *Теоретико-методологічні засади філософсько-педагогічного осмислення феномена екологічної культури.*

2. Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Людина у світі духовної культури», м. Рівне. 16 травня 2019 року. Тема доповіді: *Екологічна культура студентів економіко-гуманітарних та інженерних коледжів у контексті інтегративного підходу.*

3. IX Всеукр. наук.-практ. конфер. «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії», м. Рівне. 5 грудня 2019 року. Тема доповіді: *Оксфордські дебати у контексті методологічних засад формування екологічної культури студентів.*

4. Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень», Київ, 9–10 липня 2021. Тема доповіді: *Екологічна культура людини у контексті сучасних глобалізаційних викликів.*

5. Міжнар. наук.-практ. конф. «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні», Львів. 27–28 серпня 2021. Тема доповіді: *Екологічні взаємовідносини людини із навколишнім середовищем.*

6. Міжнар. наук.-практ. конф. «Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук», Одеса. 13–14 серпня 2021. Тема доповіді: *Педагогічні умови формування екологічної культури студентів засобами реалізації інтегративного підходу.*

7. VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Теорія і практика сучасної науки». Київ. 19–20 серпня 2021. Тема доповіді: *Формування екологічної культури та екологічної компетентності студентів засобами реалізації інтегративного підходу.*

8. Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи». Полтава. 6 жовтня 2021. Тема доповіді: *Екологічна стежка як модель формування культури студентів засобами інтегративного підходу.*

9. Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії». Харків. 10–11 вересня 2021. Тема доповіді: *Особливості формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами інтегративного підходу у процесі викладання біології.*

10. Міжнар. наук.-педаг. конф. «Педагогіка та психологія сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії»: Одеса. 15–18 жовтня 2021. *Умови формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів на основі реалізації інтегративного підходу.*



**Рівненський економіко-гуманітарний  
та інженерний коледж**  
Адреса: Україна, 33027, м. Рівне,  
вул. Степана Дем'янчука, 4  
р/р UA15 333391 00000 26002054722092  
у ПАТ КБ ПриватБанк МФО 333391  
тел./факс: (0362) 64-22-77



**The Rivne College of Economics,  
Humanities and Engineering**  
Address: Ukraine, 33027, Rivne  
Stepan Demianchuk street, 4  
Tel/fax (0362) 64-22-77

№ 27 від « 03 » березня 2020 р.

### ДОВІДКА

про використання у навчальному процесі  
Рівненського економіко-гуманітарного та інженерного коледжу результатів  
досліджень, одержаних при виконанні дисертаційної роботи  
Трофімчук Наталії Володимирівни за темою «Формування екологічної культури  
студентів економіко-гуманітарних коледжів» на здобуття  
наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науково-теоретичні та методичні матеріали дисертаційного дослідження Трофімчук Наталії Володимирівни на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук було впроваджено у процес загальноосвітньої підготовки студентів, які вивчають навчальні дисципліни «Екологія», «Біологія», «Валеологія», «Загальна психологія» та «Здоров'я людини» і навчаються за освітньо-професійною програмою спеціальностей 081 «Право» та 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (2018-2020 н.р.).

Впровадження здійснювалось шляхом включення до змісту тем та розділів навчальних програм теоретичних основ екологічної культури як комплексного інтегративного утворення, що постає складовою культури в цілому, так і істотним компонентом культури особистості, спонукаючи до необхідності глибокого розуміння нерозривного зв'язку людини з природою і усвідомлення реалізації альтернативних підходів «бережного», «щадного» та «стримуючого» споживання у проблемному полі обмеження особистісних потреб. Водночас відбувалася апробація інтегративного підходу у контексті інтеграції змісту навчального матеріалу та глибини взаємодії інтегрованих знань на різних рівнях – методологічному, теоретичному, емпірично-прикладному. Зокрема, на експериментально-дослідному рівні здійснювалася практична реалізація експериментальних методик імітаційного моделювання, проектування; проблемного навчання, лекцій-бесід, лекцій-дискусій, лекцій-візуалізацій, впровадження інноваційних технологій, кейс-методів, мозкового штурму, розв'язання ситуаційних задач, що значною мірою сприяли формуванню сучасного екологічного мислення та усвідомленості готовності природозахисної діяльності у процесі реалізації педагогічних умов та ефективності впровадження структурно-функціональної моделі формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів.

Апробація результатів дисертаційного дослідження Трофімчук Н.В. виражається впровадженням у навчальний процес посібника «Екологія», «Навчально-методичних матеріалів для студентів загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія» та «Методичних матеріалів щодо змісту та організації самостійної роботи студентів загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія», засвідчуючи їх теоретичну і практичну значущість й сприяючи реальній можливості більш поглибленого вивчення теоретичних та практичних засад екологічної культури студентів економіко-правового фаху під час навчання в економіко-гуманітарних коледжах і формування у них нового екологічного світогляду, аналітичного мислення, креативності, розвитку здібностей для самостійного прийняття оптимальних рішень та їх реалізації у непростих ситуаціях в умовах глобальної екологічної кризи.

Директор Рівненського економіко-гуманітарного  
та інженерного коледжу Шпел' Н., проф.



П.О. Тадеєв

# НОВОГРАД-ВОЛИНСЬКИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ КОЛЕДЖ

вул. Ушакова, 34  
м. Новоград-Волинський  
Житомирська обл., 11700  
☎ Тел./Факс (04141) 2-41-41  
E-mail: novvolegk@ukr.net

Код 24703775  
Р/р №UA51311744000026005055824795  
МФО 311744  
Житомирське РУАТКБ «ПриватБанк»  
☎ Тел. (04141) 3-55-56 (бухгалтерія)

Вих. № 107 від 29.12.2020 р.

На № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_ р.

## ДОВІДКА

про використання у навчальному процесі  
Новоград-Волинського економіко-гуманітарного коледжу результатів  
досліджень, одержаних при виконанні дисертаційної роботи  
Трофімчук Наталії Володимирівни «Формування екологічної культури  
студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації  
інтегративного підходу» на здобуття наукового ступеня  
кандидата педагогічних наук зі спеціальності  
13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

Результати та основні положення дисертаційного дослідження Трофімчук Н.В. впроваджувались у навчальний процес Новоград-Волинського економіко-гуманітарного коледжу впродовж 2017-2020 н.р., що обумовило збагачення системи гуманітарних та економіко-правових знань екологічними ідеями, спрямованими на формування екологічно-орієнтованого мислення. У цьому контексті саме екологізація освіти як органічна складова усєї освітньої стратегії особистісного становлення зумовлює необхідність світоглядної переорієнтації свідомості на утвердження пріоритетів природи по відношенню до потреб людини, що виступає вагомим засобом запобігання глобальної екологічної кризи.

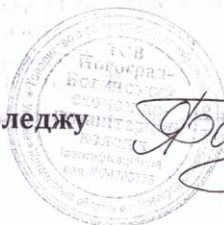
Теоретико-методологічні матеріали дисертаційної роботи було використано у процесі професійної підготовки студентів, які навчаються за спеціальностями «Право» та «Фінанси, банківська справа та страхування».

У практику роботи Новоград-Волинського економіко-гуманітарного коледжу впроваджено посібник «Екологія», «Навчально-методичні матеріали для студентів загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія» та «Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи студентів загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія» з обґрунтуванням форм, засобів та методів навчання студентів економіко-правового спрямування економіко-гуманітарних коледжів.



Апробация результатов Трофимчук Н.В. подтверждает значную теоретическую и практическую значимость диссертационного исследования та ефективність впровадження наукових результатів у процесі екологічно зорієнтованої підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів.

Директор коледжу



Я.М. Божок

**КАРПАТСЬКИЙ ФАХОВИЙ  
КОЛЕДЖ**  
Закладу вищої освіти  
Відкритий міжнародний  
УНІВЕРСИТЕТ розвитку людини  
"УКРАЇНА"



**CARPATHIAN PROFESSIONAL  
COLLEGE**  
Open International  
UNIVERSITY of Human  
Development "UKRAINE"

90400, м. Хуст, вул. Заводська, 1/а,  
тел./факс (03142) 5-31-60 e-mail: [carpatycollege@gmail.com](mailto:carpatycollege@gmail.com)

№ 30 від «30» 09 2021 р.

### ДОВІДКА

про використання у навчальному процесі  
Карпатського фахового коледжу  
ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»  
результатів досліджень, одержаних при виконанні дисертаційної  
роботи Трофімчук Наталії Володимирівни за темою «Формування  
екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами  
реалізації інтегративного підходу» на здобуття наукового ступеня  
кандидата педагогічних наук зі спеціальності  
13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

У навчальний процес Карпатського фахового коледжу ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» впродовж 2017-2020 н.р. впроваджувались результати та основні положення дисертаційного дослідження Трофімчук Н.В.

На практиці доведено, що екологічна культура постає новою світоглядною парадигмою та істотним аспектом соціокультурного буття, що потребує формування екологічно-орієнтованого мислення, спрямованого на критичне переосмислення антропогенного впливу на природу. У цьому контексті саме екологізація освіти як органічна складова усієї освітньої стратегії особистісного становлення зумовлює необхідність світоглядної переорієнтації свідомості на утвердження пріоритетів природи по відношенню до потреб людини, виступаючи вагомим засобом запобігання глобальної екологічної кризи.

Впровадження здійснювалось шляхом включення у навчальний процес посібника «Екологія», «Навчально-методичних матеріалів для студентів загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія» та «Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи студентів загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія». Вище зазначені теоретичні та методичні матеріали мають велике практичне значення для самостійної підготовки студентів до здачі проміжних та підсумкових модульних контролів, для проведення занять викладачами і вирішення проблемних практичних ситуацій екологічного спрямування в економічній та правовій діяльності.

Водночас результати дисертаційного дослідження засвідчили необхідність більшого включення екологічно-орієнтованих дисциплін в освітній процес, оскільки студентів значною мірою цікавлять проблеми пов'язані з формуванням цілісної особистості, самопізнання, самореалізації, достотних вимірів особистісного вдосконалення та особистісної відповідальності у контексті формування вищих смисложиттєвих проєкцій духовно-моральнісного світоставлення.

Апробація результатів Трофімчук Н.В. засвідчує затребуваність сучасної системи освіти в необхідності осмислення шляхів і засобів формування екологічної культури як основної мети екологічної освіти у проблемному полі виявлення особливостей її впливу на оптимізацію взаємодії «людина-природа» крізь призму розвитку ноосферного мислення, ідей «нового гуманізму», «коеволюційного підходу» та концепції сталого розвитку.

Все вище зазначене підтверджує актуальність дисертаційного дослідження Трофімчук Н.В. та ефективність впровадження наукових результатів у процесі екологічних засад економіко-правової підготовки студентів економіко-гуманітарних коледжів.

Директор Карпатського фахового коледжу  
ЗВО «Відкритий міжнародний  
університет розвитку людини  
«Україна»



В.П. Роман



**Ужгородський гуманітарно-економічний коледж  
Карпатського університету імені Августина Волошина**

88 000, Україна, Закарпатська обл., м. Ужгород, вул. Ю. Гойди, 4;  
тел.: +38 067 478 55 29; тел.: +38 099 369 33 77;  
web-сторінки: www.kau.com.ua; e-mail: kau7av@gmail.com



№ 0719-21  
від «12» листопада 2021 р.

**ДОВІДКА**

про використання у навчальному процесі  
Ужгородського гуманітарно-економічного коледжу Карпатського  
університету імені Августина Волошина  
результатів досліджень, одержаних при виконанні дисертаційної  
роботи Трофімчук Наталії Володимирівни  
за темою «Формування екологічної культури студентів економіко-  
гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу» на  
здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності  
13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

Дисертаційне дослідження Трофімчук Наталії Володимирівни «Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу» є актуальним в ситуації деструктивного впливу людської діяльності на природу, що у контексті трансформаційних зрушень цілісності «людина-природа» на взаємодію «споживач-ресурси», «природа-форми господарства» призводить до порушення екологічної рівноваги. А відтак, екологічна культура студентів є одним з одним з найвагоміших пріоритетів сучасної професійної підготовки у коледжах, що передбачає належне оволодіння системою екологічно-орієнтованих знань та практичних навичок, ціннісних установок та поведінкових і діяльнісних імперативів, які засвідчують відповідальне ставлення до соціально-природного середовища та здатність гармонійної взаємодії з ним. Саме процес формування екологічної культури органічно вписаний у контекст навчання, виховання та розвитку особистості, що здійснюється відповідно до положень Концепції екологічної освіти.

Результати та основні положення дисертаційного дослідження впроваджувались у навчальний процес Ужгородського гуманітарно-економічного коледжу Карпатського університету імені Августина Волошина впродовж 2017-2020 н.р., що сприяло збагаченню системи економіко-правових знань широким представленням особливостей формування нової екологічної парадигми у проблемному полі взаємодії «людина-природа».

У практику роботи Ужгородського гуманітарно-економічного коледжу Карпатського університету імені Августина Волошина впроваджено посібник «Екологія», «Навчально-методичні матеріали для студентів загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія» та «Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи студентів загальноосвітньої підготовки з дисципліни «Біологія». Науково-теоретичні та науково-методичні матеріали, які використовувалися для розробки тематичних занять з біології, екології, організації самостійної пошукової роботи, підготовки та проведення методичних семінарів по проблемах впровадження індивідуального підходу в навчальній діяльності сприяють екологічній спрямованості освіти, як вагомому чинника становлення екологічної культури особистості. Обґрунтовано, що посилення зацікавленості питаннями духовно-морального становлення індивіда у контексті взаємодії «людина-природа» передбачає не тільки підтримку здатності природних систем до саморегуляції, але й забезпечення свідомого втручання крізь призму особистісного самообмеження у всіх його вимірах.

Все вище сказане підтверджує значну теоретичну та практичну значущість дисертаційного дослідження Трофімчук Наталії Володимирівни.

Директор Ужгородського  
гуманітарно-економічного коледжу  
Карпатського університету  
імені Августина Волошина



*М. Дуб*  
Марина Дуб